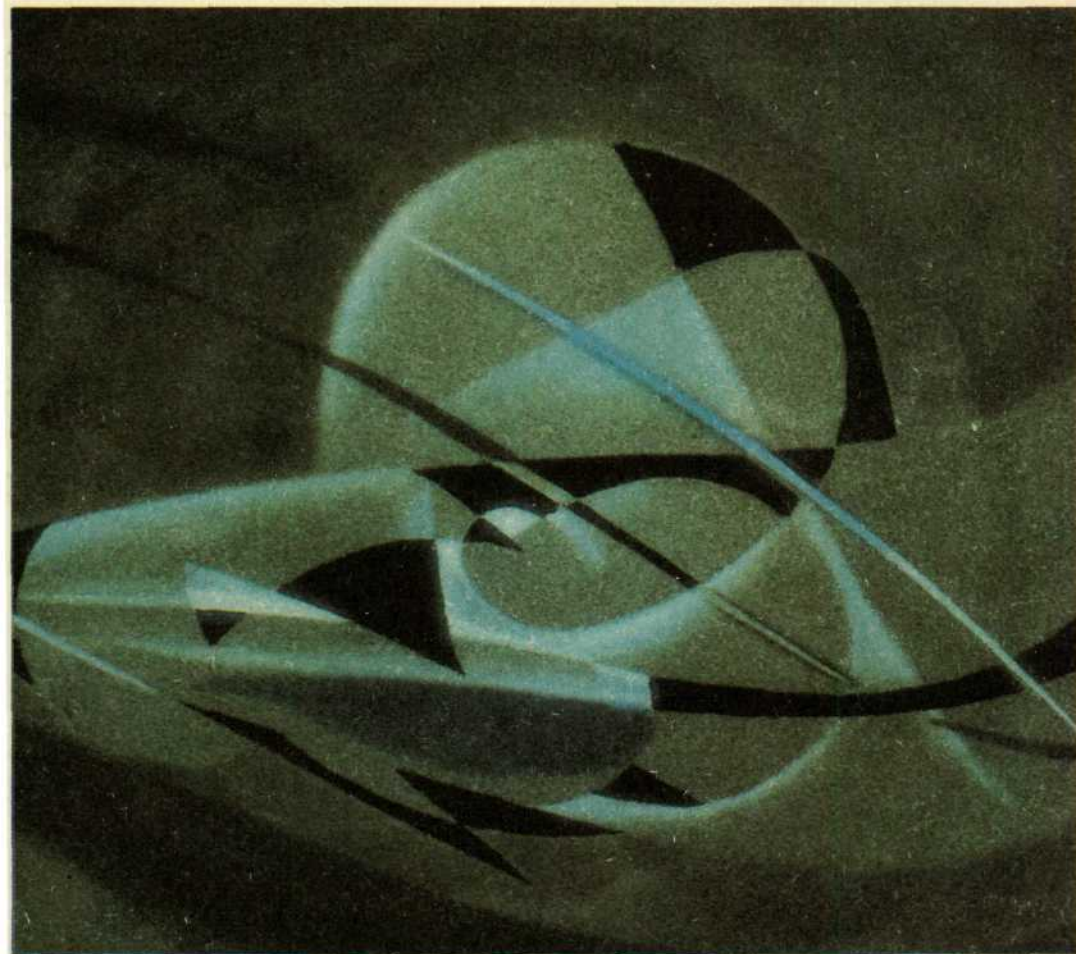

Vikerkaar

9/1987

Peep Ilmeti, Aita Kivi ja Elo luulet; Teet Kallase jutt «Kaks meest lauas»; Edgar Savisaare artikkel «Rahvussuhetest Eestis: 1970.—1980. aastad»; kaas- ja järelkajad Mati Hindi artiklile kakskeelsusest; Ann Alari reisikiri «Kevad Kanadas»; Mirjam Peil Indrek Hirvest; Heino Kiige «Jaapanlanna jama»; Ilmar Laabani «Roosi selaviste»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-
tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 2. aastakäik.

September, nr 9, 1987

Sisukord

- George Gordon Byron 1
Teet Kallas *Kaks meest lauas* 2
Elo Luulet 14
Peep Ilmet *Luulet* 16
Aita Kivi *Luulet* 17
Olev Lilliemets *Pätt* 19
Edgar Allan Poe *Luulet* 25
Jaanus Harro *Luulet* 28
Uladzimir Arlov *Ja taas oleme siin II* 30
Mirjam Peil *Indrek Hirv. Koht kultuuris* 48
Edgar Savisaar *Rahvussuhetest Eestis: 1970.—1980. aastad I* 50
Tiit Made *Nende noored. Nende kool I* 56
Valentin Asmus *Pasternak kunstist II* 60
Ann Alari *Kevad Kanadas I* 65
Dixi
Mati Hint *Kakskeelsus ja kaksmeelsus* 67
Artur Laast *Veel kakskeelsusest* 70
Henn Mikelsaar *Nagu värvid maalidel* 72
Moodsa kunsti ajaloost
Ants Juske *Cézanne* 74
Poetika lühikursus
Mihhail Lotman *Kunstikommunikat-
sioonist* 79
Vaatenurk
Heino Kiik *Väljavõtteid kümnejaolisena
kavatsetud faktiromaani toorikust «Jaa-
panlanna jama»* 83
Vikerkaak
Mart Sale *Küllalt lühike lugu* 88
Ilmar Laaban *Rroosi selaviste* 88
Kaleidoskoop
Sune Nordgren *Arla mal bina* 89
Tiit Pruuli *Põrgatades palli kultuuri-
väärtuste!* 90
Johannes Palu *Esperanto pidas juubelit* 93
Astrid Reinla *Kriminaalromaan-popu-
laarteaduslik teos!* 95

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Kalju Jõul

Esikaanel: Indrek Hirv. Glasuerialune
portselanimaal. 1982. Fragment.

Tagakaanel: Indrek Hirv. Glasuerialune
portselanimaal. 1982.

GEORGE GORDON BYRON

Inglise keelest Märt Väljataga

Kui su kodumaa liig vähe prii on, et saaks
Kaitsta roomlaste kombel siin priiust,
Siis las saab mõni naabermaa sääraseks maaks,
Mille priiuse eest võitled nii just.

Teotse inimsoo heaks ja su vaevade hind
Saab kord tasutud tulemust mööda;
Lõpuks rüütlikski võib-olla lüüakse sind,
Kui sind enne just maha ei lööda.

Fr. R. Kreutzwaldi
nim. ENSV Riiklik
Raamatukogu

TEET KALLAS

KAKS MEEST LAUAS

Piirkonnas, kus tol kaugel hilissuvel teenis vanemleitnant Pettai, olid juba mõnda aega tegutsenud metsavendade salgad. Metsavendi nimetatati ametikeeles bandiitideks, võitlust nendega sageli klassisõjaks. Kas bandiidid on ühiskonnaklass või mitte, sellega Pettai oma kahupead ei vaevanud, see oli raamatutarkus, mille jaoks tal polnud ei aega ega huvi. See aeg, kõik need aastad olid talle ennekõike töö; algul oli ta ju teisiti mõtelnud, hiljem ainult nii. Ainult nii. Pettai teadis, et tema teeb õiget tööd. Töö tähendas talle kõik. Mõnegi kaaslase meelest oli ta kas hullumeelselt julge või kohutavalt tark. Mõni arvas, et tal on selle asja peale soont. Mõni jälle, et vedamist. Oli kuidas oli, ka metsavennad võtsid Pettaid täie tõsidusega. Kolm korda sai ta pihtagi, aga üle nädala ei põdenud ta kordagi.

See suurt kasvu ja raske astumisega maapoiss tõi ohvitseripagunid kaasa sõjast. Kui ta kodukülla jõudis, kaks medalit rinnas ja sama palju tärne pagunitel, viis naabrinaine ta madalate kalmude juurde voorealuses sarapikus. Ta teadis võrdlemisi üksikasjalikult rääkida, mis oli juhtunud uusmaasaaja perega neljakümne esimese aasta sügisel.

Kui nii võtta, oli see üsna tavaline Lõuna-Eesti tragöödia.

Mida mõtles Pettai? Seda ei tea keegi. Kalmude kohal seistes ei lausunud ta silpigi, surus siis vormimütsi silmile ja kodutalust läbi astumata sõitis otseteed maakonnalinna NKVD-sse.

... Nagu öeldud, võeti teda tõsiselt. Nii omade kui vaenlaste seas räägiti temast eriliselt, tähendusrikkalt, natuke ebausklikultki. Temast räägiti mitmeid lugusid, mõned neist said legendideks. Ja kuigi teda natuke peljati, oli soovijaid sattuda Pettai käe alla rohkesti. Väga harva, kui mõni tema meestest surma sai. Varsti ülendati Pettai vanemleitnandiks.

Sõpru tal polnud. Ta oli suur, kinnine, rõhutatult ja vihaselt üksildane. Ta ei üürinud endale alevikus tubagi. Ööbis tavaliselt täis-suitsetatud tööruumis, sinel tekiks, planšett või vanad toimikukaustad padjaks. Raamatutarkust ta taga ei ajanud, suureks ülemuseks ei ihanud. Ajalehti luges küll, kulm kortsus, huuled kaasa liikumas. Paberrossidele-sigarettidele eelistas omatehtud plärusid. Selle mehe jaoks polnud sõda lõppenud.

Mõnikord harva tuli ta teiste sekka. Siis vakatas naer, tõsinesid näod. Kerglus tundus kohatu, klassisõda oli tõsine asi. Pettai istus, mängis tamkat, tavaliselt kaotas, kuid ei vihastanud, kui oli viina, viskas kõvasti kärakat — igatahes mitte vähem kui teised. Purju ta aga nagu ei jäänudki, läks ainult näost ruugemaks, istus hulk aega,

pilk maas ja kokkusõlmitud käed põlvede vahel, ning tõusis siis järsult, et magama minna.

Ühel neljakümne kaheksanda aasta augustiööl piiras Pettai grupp sisse kusagil laanepära küünis muretult puhkava bande. Metsavennad olid käinud metsavahi pool saunas, ihu kergeks ja pea puskariuimaseks saanud. See oli Kokkota salk, üks kurikuulsamaid ja kättesaamatu- maid ümbruskonnas.

Kui unesegased ja pohmeluses metsavennad relvade järele haarasid, ei teinud need ainsatki pauku. Mitte ainsatki! Relvadel puudusid lukud. Lugu oli hale ja mõttetu. Käed üles tõstetud, kobisid nad üks- haaval küünist välja, heleda kuuvalguse kätte. Seal nad tammusid, nõutud ja allaandlikud, tosin päris harilikku eesti meest, riided ripa- kil, ent näod pärast sauna puhtad ja raseeritud, juuksedki veel kohe- vil . . .

«Sa, Ants, tule nüüd ära omade juurde. Aitab küll.»

Paar metsavenda kobasid tahtmatult olematu relva järele puusal, kui üks nende seast tšekistide juurde astus.

«Käed hoidke üleval,» ütles vanemleitnant kiretult. «Minu nimi on Pettai, ehk mõni on kuulnud. Kas kõik see kamp on koos, Ants?»

Üliõpilane-korporant, kes vihkas «kommusid» ja armastas külapii- gasid, sirge härrasmeherühiga haritud poiss Ilus Hans, kes oli metsas olnud juba kevadest saadik ja kes oli saunaliste und otse enne piiramist valvanud, vastas lustakalt:

«Kõik, ülemus, kui mitte arvestada Kokkota kannupoissi ehk adju- tanti. Aga see Endel on pisike luru, temal pole õiget relvagi, niisama pardipüss. Läks puskarit tooma.»

Ants oli Pettaile Tallinnast appi saadetud. Ta oligi endine üliõpi- lane ja korporant, siin polnud mingit valskust. Sõja oli ta läbi teinud korpuses. Ja nüüd töötas ta julgeolekus. Seegi oli üsna harilik lugu.

Pettai noogutas, andis häält tõstmata korraldused, mõned sõdurid tõid küünist relvad ära, ülejäänud käsutasid vangid ritta ja hakkasid neid minema konvoerima.

«Sa, Ants, mine ka kamraade saatma,» ütles Pettai. «Kokkota jääb siia.»

Pettai kohta oli see juba väga pikk jutt. Võib-olla tekkis viimase lause ajal mingi üürrike viivitus, mingi arusaamatus, aga kui tekkiski, jäi see märkamatuks. Ükski lahkuja ei vaadanud tagasi. Ka Ants mitte. Antsust niipalju, et järgmisel talvel leiti ta ühes Tallinna-lähe- dases raudteejaamas surnuna. Nüüd aga vaatas Pettai vaikides ning üs- na ükskõiksel, kuidas kolonn sinakast kuupaistest metsatumedusse kadus. Kokkota poole ei heitnud ta pilkugi. Too seisis, samuti suurt kasvu, samuti turd, hele, kergelt lokkis ja väarikalt sõnatu, küüni seina ääres. Kuuvalgus langes ta kenale näole. See oli ilmetu ja täiesti rahu- lik. Alles tüki aja pärast lausus Kokkota:

«Saime siis kokku, Altsauna poeg.»

«Saime kokku, perepoeg. Olen sind tükk aega taga otsinud.»

Alles nüüd vaatas Pettai teisele otsa.

«Mina sind ka,» ütles Kokkota. «Aprillis arvasin, et sain sulle pihta. Seal vana lubjavabriku juures.»

Pettai ei kergitanud kulmugi. Siis rehmas käega. See oli peaaegu andestav žest. Paljugi, mis sõjas ette tuleb.

«Ja-jah, see pole enam kodukuusik, kus me käbisõda pidasime,» ütles Kokkota. «Suitsu teed?»

«Mul omad.»

Mõlemad süütasid plärud, Kokkota paberossi, Pettai endatehtud vilka. Nad seisid teineteisest kümmekonna sammu kaugusel. «Kes see Endel sul on?» küsis Pettai.

«Ah, sa ei tunne teda. Tuli sõja ajal kaugemast vallast. Vist nelja-kümne kolmanda suvel... Oli meil sulaseks. Kõva töömees. Päris kahju, et natuke napakas. Sulle ta huvi ei paku... Metsa tuli minu käsul. Mis käsul... Kuhu tal minna oligi...»

«Nii, nii...»

Mehed rääkisid vaikselt ja rahulikult, nagu kaks head tuttavat üle pika aja kokku saades.

«Ja ega sul metsavahti pole ka mõtet liiga pinnida,» lisas Kokkota pärast pausi, mil mõlemad olid otsekui hajameelselt üksteist seiranud. Kokkota tahtis ilmselt suuremeelne olla, igatahes oli järgmisel lausel üks kindel rõhk juures: «Me käisime selle mehe juures alles teist korda. Ja vana punnis vastu, nii palju kui julges. Saad isegi aru...»

«Ma tean,» ütles Pettai ükskõikselt. «Metsavaht on meie mees, Kokkota. Ja see puskar, mida te jõite, oli ka meie külakost, Kokkota.»

«Tohhoo kuram!» Kokkota hääles olid viha ja jahmatus segi tahtmatu imetlusega. «Ei, seda oleksin ma pidanud teadma... Sa oled lapsest saadik tasane ja salalik olnud... Mis seal ikka, sul trumbid peos, sinu võit.»

Aga nüüd jäi Pettai teisele otsa vaatama. Pikalt ja iseäralikult.

«Räägi, räägi,» ütles ta.

Kokkota näksas huult, muutis tooni. Õlgu kehitades sõnas ta ükskõikselt:

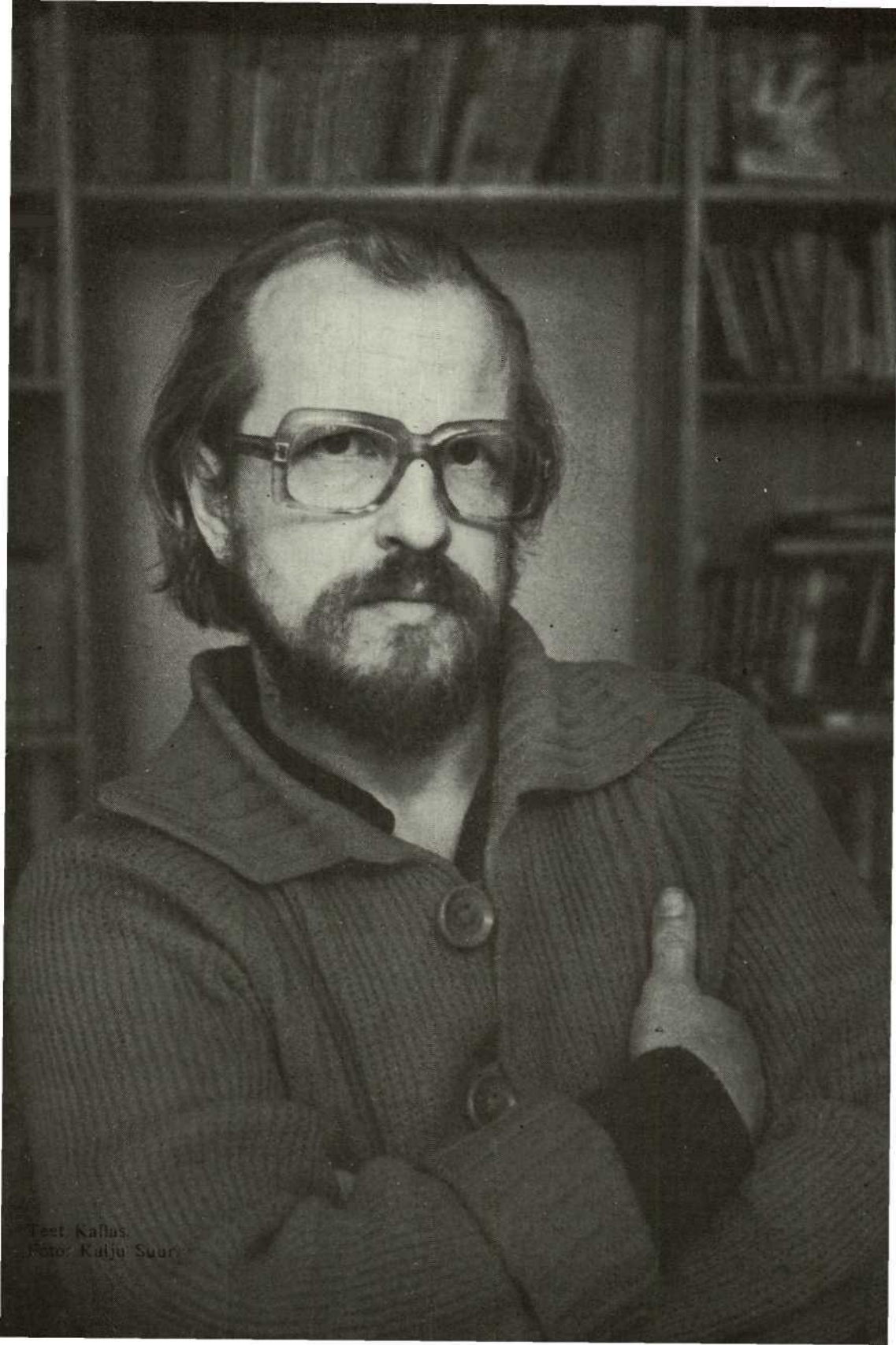
«Jah, seda küll... Eks ma teie uurijale räägin. Või kes seal on? Prokurör või kohtunik... Räägin, kui tahan. Kui ei taha, ei räägi. Loll ma pole, Pettai. Sa peaksid mäletama, ma pole kunagi eriti loll olnud. Küll ma tean, mis mind ootab. Räägin ma või mitte, minu jaoks on see ükskama. Oma tinanööbid saan ma päris kindlasti. Aga muidugi, ma saan seda asja natuke edasi lükata... Nähku need sinu uurijad enne pisut vaeva, harjutagu kirjatarkust, kulub ära, neil haridust kasinalt... jah, las aga harjutavad.»

See oli vist nali. Täiskuu rippus lagendiku kohal, jutt käis elust ja surmast, kõik oli kuidagi liiga teatraalne.

Aga Pettai ütles:

«Uurijat sina ei näe.»

Kokkota liigutas end natuke. Kustutas paberossi vastu tikutoosi.

Teet Kallas.
Foto: Kalju Suur.

«Kuule, Pettai, ega sa ometi relvata meest tapma hakka? Või hakkad, punane aatemees? Selleks sa mu siis siia jätsidki? Kena poiss, kena poiss . . . Mina muidugi arvasin, et tahad vana tuttavaga niisama elust-olust rääkida . . . Äkki räägingi? Kuule, ega venelased ja su enda komnud-komandörid selle tüki eest sulle pai küll tegema hakka. Mind on elusast peast vaja. Ma tean palju. Oi kui palju. Kuuled, Pettai?»

«Pai ei tehta,» noogutas Pettai aeglaselt. «Küllap läheb üsna sandisti. Aga mis me sellest ikka arutame. Kokkota — kas neil neljakümnel inimesel, pooled neist naised ja lapsed, kas neil oli sinu vastu relv olemas? Ütle, perepoeg?»

«Mõnel oli,» vastas Kokkota kiretult, ettevaatlikult, sõnu valides, «mõnel polnud. Ja naistega pakkusid poisid mõnikord tõesti üle. Metsas võib loomaks minna. Lapsi meie hingel pole, seda ära räägi. Ja loengut ära pea. Ma loen «Rahva Häält», muud posti siia metsa ei tooda. Miks ma sinu meelest siia tulin? Sa ei saa aru, sa ei usu, kui ütlen: tulin metsa, et isamaad sinusuguste käest päästa. Mina ei tea, mis sinusugustega on juhtunud, et nad enam Eestimaad teada ega tunda ei taha. Sellepärast teda enam polegi, Eestimaad. Maha müüdüd, ära kingitud, ilma et keegi oleks märganudki. Aga mis me vaidleme. See kõik on klassisõda, nagu kirjutab «Rahva Hääl.»

«Klassisõda . . . Hea, et lehte loed, Kokkota. «Äkki hakkas Pettai madal hääl murduma. «Relvitut, ütled sina nüüd mulle? Olgu nii, Kokkota. Aga kas minu vanamehel oli püss, kas või kõige viletsam haavlitõru? Oled sa tal kunagi püssi näinud? Kas minu õel Mail oli püss? Või minu emal? Kas minu emal oli püss? Ütle, kuidas said nemad sulle seal sarapiku all vastu hakata?»

Kokkota nägu oli nüüd küüniseinaga ühte karva. Ta ei vaadanud Pettai poole. Nüüd ta teadis. TT naksatas kuivalt.

«Mine!» näitas Pettai peaga põõsaste suunas.

Kokkota surus peopesad vastu küünilaudu ja raputas pead.

«Lähed küll!»

Aga Kokkota ei läinud. Võib-olla oli tal veel mingi lootus, võib-olla oli see omamoodi mehisus, ilmselt aga siiski leppimine paratamatusega, millest tal niikuinii pääsu polnud. Nüüd, mil ta teadis, et Pettai teadis. Võib-olla oli ta selleks kohtumiseks juba aastaid valmis olnud. Kõike seda ei saa me enam kunagi täpsustada. Pettai tulistas talle seitse kuuli otse rinda. Kokkota kukkus aeglaselt ja ebaloomulikult. Pettai jälgis umbusklikult ta vajumist ja loide käeliigutusi. Viimaks jäi Kokkota liikumatuks, ta oli surnud mis surnud. Pettai hingas vilinal. Hingepõhjas polnud ta endaga rahul. Kõik tundus natuke valsk ja vilets. Kuuvalgus heitis küüniseinale sinakat helki. Pettai torakas TT taskusse ja ohkas. Samas rabises üle ta pea laeng jämedaid haavleid, need raksasid küüniseina. Halb etendus sai otsa, taas algas elu, algas tegevus. Pettai viskus kõhuli, roomas eemale, hüppas taas püsti ja sööstis põiki lasu suunas. Veel üks halvasti sihitud laeng kihu-

tas kõrgelt üle pea, samas silmas Pettai ka tulistajat — see küürutas lepapuhma kõrval, ümmarguse titenäoga mees. Kuuvalgus ja põõsarjud joonistasid ta hirmunud ning tigidale näole veidraid vöote, ometi tundus laskja ohutu nagu hall kõuts. Mees kargas püsti ja pistis piki harvendikku jooksu. Ta oli väikest kasvu, lühikeste jalgadega ja jooksis nagu eit. Kobakas jahipüss lohises ja hüples rihmapidi ta kanda del.

«Seisa, raisk! Lasen!»

Aga TT oli tühi. Kuni Pettai selle uuesti laadis, oli mees juba met-
sas.

Teisalt tormasid lagendikule kolm või neli sõdurit, seersant Ustus muidugi kõige ees. Ustust poleks Pettai praegu siia tahtnud. Automaadid olid laskevalmis, mehed pinevil nagu lahingu eel.

«Jätta!» röögatas Pettai, endal lääge maitse suus.

Kokkوتا kohta ütles ta lühidalt ning kuivalt:

«Tahtis jalga lasta. See teine tuli paugutama. Endel vist? Sai minema.»

Ustus, ülearu terane noormees, silmitses samal ajal surnu kamp-
sunirinda, mis mustas verest ja oli otsekuu pussnoaga puruks tõmmatud. Ustus vangutas mõtlikult pead.

Lepapuhmast leidsid mehed piimaläniku puskariga.

Esimese vihaga tahtis major Kotelnikov Pettai kohtu alla anda. Pool tundi karjunud, väsis major ära, hakkas hingeldama, vajus toolile ja ohkas:

«... tvoju mat za nogu! Just! Kontora pišet! Jälle peab kontor kirjutama, et tapetud põgenemiskatsel või et osutas vastupanu! Mõtle, mis me talt raisalt kõik välja oleksime pressinud! Ja üldse, kole palju neid põgenemiskatseid . . . mis, kas sa ei leia? Jolki-palki, nagu mingid mägi-
röövliid või kes! Ei, nojah, üks teil siin ju ka mäed, iga kungas on mägi, nagu te neid nimetate — Munamägi, Linnamägi, Hobusemägi . . . Kui ma teil seal Tallinnas käisin, seal ju ka kõik mäed: Olevimägi, Tõnismägi, Rahumägi . . . Mis ma sulle tahtsingi . . . Kuule, sa pole loll mees, sa oled isegi kaval mees, aga kuidas sa ikka veel aru ei saa, et oled Nõukogude ohvitser, oled riigi julgeoleku eest väljas ja selle teenistuses, sa pole mingi . . . mingi . . . kurat, kas saad aru või ei saa aru? Mees, kui sina samamoodi jätkad, tead, kus sina siis lõpetad? Ja nüüd kebi kus kurat, ma ei saa su lõusta vaadata, lihtsalt ei saa! Ma ei taha sind näha! Ja kell kolm oled kohal, selge?»

Millegipärast nägi Pettai paaril järgmisel ööl unes ümmarguse ja krimpsus titenäoga meest, kes sisises nagu kuri kõuts.

Veel enne suurt sügist läks Pettail korda kaks tõsist operatsiooni, ta ülendati kapteniks. Kummalisel kombel ei tundnud ta aga enam seda rasket täpset väsimatut raevu, mis oli teda lakkamatult aidanud ligikaudu neli aastat. Saabusid esimesed väsimuseõhtud, mil ta ühegi mõtteta peas diivanile vajus. Saabunud nõrkusehetki, ajutist loidust ei tahtnud ega osanud ta seostada Kokkotaga. See olnuks liiga lihtne.

See olu liiga labane. Ta ei ajanud ju ainult enda asju, oma pere veretasu — ta oli kapten Pettai. Ja ta töötas edasi. Ta tegi oma tööd hästi, läbimõeldult, maameheliku nutikusega. Aga raev oli ammendatud. Teised seda muudatust ei märganud, see jäi aimamatuks veel kauaks.

Talv tuli rahulikum, teinekord polnud nädalate kaupa õiget mehetööd, ja siis tabaski Pettai ennast sellelt, et mõtles liiga tihti Endlile. Pettaile ei tahtnud pähe mahtuda, miks pidi sulane, see kõige kehvema rahvakihi esindaja, oma otsese kurnaja, oma isikliku hallparuni pärast tulistama teda, tollesama hallparuni popsipoega? See, et tegelikult oli Pettai ise tulevase hallparuni ja verise bandiidi lapsepõlvesõber olnud, ei tulnud arvesse, lapsepõlv oli ajatu ja oiutu, see lõhnas kuusekäbide järele, seal oli kõik teisiti. Jah, keda või mida see Endel enda meelest kaitses? Ei, ei, see kuramuse Endel ei klappinud kõigega, mida mõtles-aimas tema ise, mida oli kogenud ta ise, millest aga eriti täpselt, vihaselt, soravalt kirjutasid ajalehed ja brošüürid — ainus lektüür, mida Pettai peale ametialaste dokumentide luges.

Ta oli endale viimaks ometi alevis toa üürinud. Teinekord ei tulnud und, öö rõhus hinge nagu madal lagi, siis võttis ta viimaste nädalate lehti, võttis virnakaupa ja hakkas aegamisi lugema, kulm kortsus ja huuled liikumas. Luges uudseviljast, kivisöest, meie maa mustast kullast, luges Volga-Doni kanalist, luges kodanlikest natsionalistidest, kes olid end peitnud nõukogude kirjanike maski alla, luges Stalinist, kes alati ja kõikjal . . . kuni tuli uni, kuni tuli unustus.

Metsad jäid tühjemaks, bandiidid said surma või tapiti Siberisse, aga rahvavaenlane tegutses väsimatult edasi. Ta saboteeris, tekitas puudujääke, varastas kauplusest defitsiitseid esemeid, ei täitnud norme, levitas lubamatuid raamatuid, kuulas keelatud raadiosaateid. Kapten Pettaile sigines palju harjumatu tööd. Ausalt öeldes polnud ta mitte igal juhul oma kompetentsuses kindel, aga töö tahtis tegemist ja ära sai see tehtud.

Ja ega keegi talle midagi ette heitnudki.

Kõhklusi oli, mis seal salata. Teda kui maameest häirisid mitmedki mõtted näiteks küüditamiste aegu. Tahes-tahtmata hakkas ta kahtlema, kas ikka mõneteistkümne hektarise maatüki ja ühe lehmakondi omanik on kulak või mitte, kui tal endal salved tühjad ja põsed aukus. Pettai kehvikust taadil oli omal ajal isegi hobune olnud. Mine sa võta kinni. Aga elu oli uus, sellel olid uued seadused, pealegi meenus talle sageli sulane Endel, ja kõhklused lõppesid. Dialektika, nagu kirjutasid ajalehed ja rääkisid lektorid pealinnast või Tartust. Lektoreid käis palju, veensid teda selles, mida ta isegi teadis, salaküsimustele aga vastust ei andnud. Ja ega ta küsinudki.

Aeg läks, töö muutus aina tubasemaks. Sagedasti tuli kaptenil lahendada allkirjata kaebusi. Kui nii võtta, siis näis siin väikeses maakandis lausa kubisevat rahvavaenlastest. Näiteks kuulas üks mees «Ameerika Häält», ja mitte ükski, vaid koos perekonnaga. Teine rääkis

sööklas õllepudeli taga solvava anekdoodi kõige suuremast ja pühamast inimesest maailmas. Pettai lahendas neid asju, nagu oskas ja nagu neil aegadel ikka lahendati. Ta oli hajevil ja väsinud. Ta ei teadnudki, et teda kardeti, kardeti niisama tõsiselt, nagu teda veel hiljaaegu olid kartnud metsavennad.

Mitme aasta jooksul erutus Pettai ainult paaril korral — siis, kui abiellus majaperenaise tütreaga, ja siis, kui sai kuulda marjanaistest, keda olla ehmatanud keegi metsmees ühel soosaarel. Naiste lora järgi olla see imeelukas toorest laanepüüd õginud, neid nähes aga koleda naeru saatel põdsastesse sumanud.

Pettai otsis marjanaised isiklikult üles, kuulas üle, laskis soosaare täpselt kätte juhatada. Pühapäeva hommikul puhastas ta juba ammu jõude seisnud TT, käivitas oma külgvankriga «M»-i ja sõitis laande. Mitu tundi hulkus ta ringi, kuulatas, vaatas, ehmatas üles pesakonna noori metssigu, möllas poole puusani salalikus laukas, viimaks jõudis otsitud soosaarele. Ta leidis sealt rohkem kui ühe näritud linnu jäänu- sed, samuti paar väga vana lõkkeaset. Sügisene soo lõhnas uimastavalt, mättad punasid jõhvikatest, oli tuuletu ja imelikult vaikne. Pettai pühkis laubalt vaevahigi, päike oli kuum nagu kesksuvel, ta tõstis käed suu juurde ja hõikas:

«Endel!»

Talle vastas tuhm ja vettinud kaja.

«Endel!»

Kaja. Paar pisikest linnukest tõstsid häält ja lendasid minema.

«Endel, kuuled sa mind? Tule välja! Nõukogude võim andestab sulle! Ta on suur, sellepärast! Tule välja! Ma ei tee sulle midagi! Sulle antakse andeks! Sulle antakse tööd ja leiba!»

Soo nõtkus, mets umises, pea valutas — see tuli kailudest. Millest muust?

Kui ta vait jäi, et hinge tõmmata, tundis ta äkki, et temaga pole kõik päris korras.

«Endel, tule välja, kellega ma räägin!» röögatas ta veel kord — vihaselt ja lootusetult.

Ning just siis kostis üsna lähedalt, kidurate soomändide vahelt imelikku kõginat. Võttis aega aru saamiseks, et see oli naer. Pettai pöördus järsult sinnapoole. Aga juba kostis naer mujalt.

«Endel! Kuuled siis, Endel!» karjus Pettai.

«Ei tule, ega ei tule küll, sa lased mu maha, nagu Kokkota lasksid, seitse pauku rindu, küll ma tean, hi-hi-hii!» kostis uuest kaarest. Ja samas nägi Pettai ümmargust kassinägu. See vilksatas nagu viirastus kõrge hõreda rohu vahel, määrdunud, harvas habemetüükas, totakas.

Ilma et oleks vähimatki mõtelnud, tulistas Pettai viirastuse suunas. Üks, kaks . . . kolm korda.

Natukese aja pärast kostis piinav ja ebanormaalne naerumökitus juba kaugelt.

Pettai tundis midagi. See oli vist kergendus.

Ja siis jäi kõik vaikseks. Ainult soo, ainult see hilissuviselt lämbe keskpäevapäike ja kailuving.

Pettai istus maha. Pea lõhkus valutada. Miks ta oli tulistanud? Ta polnud seda sugugi tahtnud. See juhtus kuidagi tahtevaliselt.

Kurat teab, äkki hakkab ma segi minema, mõtles ta loiult. See oli esimene kord, kui ta sääraсте asjade peale mõtles.

Koju jõudis ta hilja õhtul, jättis söögi puutumata, heitis sõnatult verandale magama. Seal viibis ta ikka, kui tahtis omapead olla, naine oli sellega juba harjunud ega osanud midagi iseäralikku arvata.

Paari päeva pärast pidi Pettai koostama pealinna jaoks üht järjekordset aruannet. Ta kirjutas suurte nurgeliste tähtedega:

«Bandiitlus on rajoonis sajabrotsendilisel likvideeritud, välja arvatud . . .»

Mõtles järele, ohkas, tõmbas «välja arvatud» maha. Ja viis varsti aruande masinakirjutaja kätte.

Uus vapustus tuli viiekümne neljandal. Muidugi, see polnud tema isiklik vapustus. Aga siiski, kes oleks võinud uskuda, et Beria oli vaenlane? Sellest päevast muutus niigi kidakeelne Pettai eriti sõnaahtraks. Üsna varsti hakkasid selguma muudki asjaolud: mitmed kulakuna väljasaadetud polnudki mingid kulakud, paljud salakaebused olid harilikud valed . . . Pettai süngestus üha enam. Sündmuste tulv käis talle üle jõu. Ta oli aus mees, ta püüdis kõigest väest, aga mingi vedru temas oli otsekui katkenud, tal polnud jõudu kõike taibata ja uskuda. Kui talle tehti ettepanek minna ennast täiendama, ei vaielnud ta vastu. Aga üsna pea sõitis ta kursustelt tagasi. «Olen koolipoisiks liiga vana. Nüüd tuleb haritud meeste kord,» ütles ta ja andis raporti errumiseks. See võeti üsna kergesti vastu. Pettai ei solvunud. Tal oli ükskõik. Ta sai autobaasis kolonniülemaks. Ta peaaegu lakkas rääkimast ja hakkas kõvasti jooma.

Viiekümne kuuendal oli üks viimaseid vapustusi. Pettai võttis oma käega autobaasi klubi seinalt maha Stalini portree. Mässis paberisse ja viis koju. Järgmisel päeval oli see toaseinalt kadunud. Pettai ei ütelnud naisele midagi. Tänaval liikudes tundus talle mõnikord, et talle näidatakse näpuga järele. Peavalud sagesid ja muutusid aina pikemaks. Ta sulgus koduseinte vahele, istus pikki tunde verandal, liisunud õlu nina all, paberossikarp käeulatuses. Lehti ta peaaegu ei lugenud.

Vahel harva käivitas Pettai oma mootorratta ja sõitis ümbruskonna metsadesse. Tagasi tuli hilja, porine, sünge, silmad imelikud.

Millalgi sai ta üsna vaikselt ka autobaasist lahti. Naine hakkas lahutusest rääkima.

Uus julgeolekuülem oli kaunis üllatunud, kui ühel päeval ilmus ta kabinetti endine kapten Pettai, põsenukid roosad, silmis ärevus. Too uus ülem ei tundnud Pettaid isiklikult, küll oli aga temast mõistagi üht-teist kuulnud. Polnud uuele mehele teadmata ka Pettai lausa

legendaarne sõnakasinus. Nüüd kuulas ta viisakalt ja osavõtlikult naeratades varakult vananenud mehe sõnatulva, milles oli üsna raske orienteeruda. Mingitest oma aja vigadest, liigest karmusest, soovist midagi heastada. Takkapihta veel üks segane lugu mingist sulasest, kes vaenuliku ideoloogia salakavalasse võrku langenuna vajaks tagasi-toomist täisverelisse nõukogude ellu, kohe, viivitamatult, anda talle sooja suppi ja tööd, tuua ta ära rabadest ja metsadest . . . Kui Pettai vakatas ja endale karahvinist klaasi vett kallas, astus ülem ukse juurde. Ta tänas Pettaid südamlikult, võttis tal aupaklikult käe alt kinni ja juhatas ukse poole. Pettai lõhnas viina järele. Paistis, et mees oli endaga kaunistest läbi. Jah, need vana kooli mehed, sõjast tulnud, ilma mingi eriettevalmistuseta, puhas entusiasm ja klassiviha, ega neil kerge olnud, neil käisid ju lahingud, mina olen kabinetimees, mõtles ülem pärast. Igaks juhuks uuris ta seda sulasejuttu. Aga aega oli merre voolanud, Endlist ei teadnud keegi midagi.

Pettai töötas kord kaupluses laadijana, kord öövahina. Siis saabus aeg, mil ta ei töötanud enam kuskil. Istus oma verandanurgas, suur, tõsine, raseeritud, kurb nagu monument, ja vaikis, vaikis, vaikis. Väljas kahisesid kased, väljas langes lund, väljas laulsid kuldnokad, aeg lendas.

Algul naine ahastas ja jättis isegi lahutusejutud. Siis viis mehe arsti juurde. Pettai ei vaielnud vastu. Ta teadis isegi, et närvid olid rikkis. Tal oli ükskõik.

Kui ta Tartus haiglasse pandi, ei vaielnud ta samuti vastu.

Kui naine ta mõne kuu pärast koju tõi ja ettevaatliku sissejuhatuse järel lahtusavaldust näitas, kehtitas Pettai vaid õlgu.

Veel paar korda oli ta Tartus, ükskord palus aga raviarst tal oma asjad kaasa võtta ja haigla sõiduautosse istuda. Ta vuras pehmel tagaistmel lõsütades läbi ererohelise Lõuna-Eesti kevadmaastiku, kus olid möödunud ta parimad meheaastad, üle mäeselgade ja jõesildade, mööda laantest ja järvedest ühte niiskel madalal turritavasse majakobakasse — maahaiglasse. Sealne lahke pearst leidis talle koha kõige õdusamas palatis, kus oli ainult kolm voodit, iga mehe jaoks oma pink ja öökapp, kolme peale koguni laud. Algul püüdsid teised haiged temaga tutvust luua, oma ringi tõmmata, rääkisid talle haigla ajaloost, sellest, et kunagi varem olnud siinsamas pidalitõbiste varjupaik, sakslaste ajal aga litside töölaager — ent Pettai isegi ei noogutanud. Tema tahtis olla vait ja omaette. Nüüd juba lõplikult.

Aja möödudes elas ta olukorda sisse, käis põllutöödel, kündis ja äestas, muldas kartuleid ja niitis heina, langetas puid ja küttis sauna. Ta oli maamees. Toit oli selles kolkahaiglas hea nagu kodus, ehkki natuke üksluine. Teised haiged teda ei häirunud, mõned olid seal juba ammu enne teda, mõned tulid pärast, teatav osa vilksatas lühikeseks ajaks, aga see polnud tema asi, ta oli kõigega leppinud, kõigest loobunud. Peavalusid polnud juba ammu. Juhtus, et ta mängis partii kabet

(enamasti kaotas), juhtus, et istus teleri ette, aga kas ta ka midagi vaatas, kas ta ka midagi meelde jättis, seda ei osanud keegi ütelda.

Enamiku vabast ajast, puhkepäevad tingimata, veetis ta voodis selitades.

Tõsi küll, ühes asjas oli ta isemoodi: hommikuti võimles ta vähemalt kümme minutit. Sellega oldi ammu harjunud.

Nii läksid aastad.

Ühel viimasel ja viletsal sügisel toodi haiglasse pentsik olend, kes õige vähesel määral sarnanes inimesega. Kas radikuliit või mõni muu tõbi oli ta peaaegu täisnurkselt kõöku tõmmanud. Riideräbalad püsisid koos ilmselt tänu paksule mudakihile. Jalanõusid mehel polnudki.

Keegi ei teadnud sellest inimesest midagi. Ta ei osanud rääkida, ainult inises ja naeratas leplikult.

Ta oli leitud metsast.

Päris selge, et ta oli seal olnud väga kaua ja ka mõistuse kaotanud ammu. Millest ta ennast senimaani oli elatanud ja kuidas külm polnud temast jagu saanud, jäi mõistatuseks kõigile.

Kui mees oli vannitatud, habe ja juuksed viimse karvani maha aetud, haiglakuub selga ja sinised treeningpüksid jalga tõmmatud, vaatasid sanitarid ta üle, toimetasid kahe mehe vahel söögitoa ukse kõrvalle istuma ja andsid talle nimeks Juss. Jumal teab, millise nime all ta haigla paberitest läbi käis, aga nii teda hüüdma hakati. Igal mehel, olgu või lollil ja metsast leitul, peab olema vähemalt üks nimi. Puhtaks küüritud ja omamoodi õnnelik, istus metsast leitud mees potisiinisel taburetil ja hüpitab teab kust saadud lelu: nõõrijupile aetud niidirulle. Pettaille, kes tuli väljast kõöki ja teda viivuks silmitsema jäi, naeratas mehike tobekavalalt vastu nagu väike laps.

«Sul, Pettai, on lauas vaba koht, sa võta see Juss oma hoole alla,» ütles sanitar Ulrich, mõnus mees ja usin viinaviskaja.

Ja jälle möödusid aastad, sügised ja talved. Elu oli nüüd häirimatult hämar. Elu oli ilmselt lõputu. Kõik püsis muutumatu. Igavene oli ilmselt ka sanitar Ulrich.

Keskpäeva algust tähistas ta rõõmus nohune tenor:

«Poisid, supile! Supile, poisid!»

Pettai ootas rahulikult ära, kui jalgadesahin lõppes. Talle ei meeldinud trügida. Alles mõne minuti pärast astus ta söögituppa. Keset ruumi auras supipang. Ulrich ängas talle suure kulbitäie paksemat.

«Sa oled täna mehemoodi katlamaja juures rassinud, üks võta pärast aga juurde.»

Pettai läks oma lauda. Kaks meest, viinaravilised Valgast, olid vist veel alevis telliste järel. Metsast leitud mees luristas oma taldriku kohal. Tal oli muhe ilme nagu hellitatud kõutsil. Hüüdku nad teda pealegi Jussiks, Pettail oli see ammu ükskama.

«Kõhh, kõhh,» ütles Endel. See tähendas, et ta oli elu ja supiga rahul.

Pettai maitstes. Jah, ega supil viga olnud. Hea tummine hernelobi,
singikillud sees.

Kaks meest asusid isuga lõunatama.

1976—1987

ELO

Lastele

Roosakas Eerika marssis saali
kiljus ja kummardas
kommetekohaselt kohendas salli
röökis ja õiendas

Loopides mususid tuulde ja õhku
naeris ja naljatles
kõigile hõõrus ninade peale
kõigi eest hoolitses

Kummardas ette ja õiendas taha
teeskles ja vallatles
lastele kleepis sabasid taha
kilkas ja tantsiskles

Mängides jänkut ja rebasetädi
mälus ja ninnitles
ajades laudadelt küpsisepradi
niitsus ja nännitles

Uludes lehvitas lillakat salli
üürgas ja eputles
nunnutas Kadrit ja Jaanust ja Jalli
keksis ja kekutles

Mängides Jukut ja Pille-Riini
plätsus ja plädistas
tutipaelade lehvides tantsis
jenkat ja kädistas

Aga kui ringmängu tahtis teha
lapsed said pahaseks
ajasid rumala Eerika ära
moondusid rottideks

titt

titt kolksutab bussis jalgu
ja kõrva ääres kisab
hei titt

Titt

Titt kes kõrva ääres kisas
on suur juba.
Hei, TITT!

*

Hauakaevaja kolme sõrmega käed
haaravad uttu mattunud labida
ja ma jooksen kui hull
pea õlgade vahel
jooksen elu paratamatuse eest
ja mõtlen kuidas ta kunagi
kaevab endale haua
ja puu najale jääb üksik viinapudel
ning ükski hing ei aita teda enam välja
sellest hauast mille ta kaevas
kuhu ta varises
kolm sõrme mustas mullas liikumatult kinni

PEEP ILMET

Laupäev

On laupäev, mahlakuu ning Kirju Kiisu Aasta
tuisk tuli Põhjalast, nyüd valgeks võõpab tee
lõrts matab mõneks ajaks pika talve saasta
ent Eesti pole enam endine.

Kes kraamib elamist, kes kirjuks värvib mune
kel kannus tõmbab kohvi, kellel kange tee
kel alles kellatirin pooleks lõikab une
ent Eesti pole enam endine.

On laupäev puhkepäev, kuid paljud läksid tööle
laupäevakuks on nimelt nimetatud see
paar hullu maksab lõivu unetule ööle
ent Eesti pole enam endine.

Peas hämar aimus, lykin loitsusõnu ritta
on sõnad pärlid, luuletus mu palvekee
tuisk hakkab vaibuma, tuul pöördub kirdest itta
ent Eesti pole enam endine.

Laupäevakust ei piisa, tuleb teha talgud
kus igayks teeb puhtaks iseenda ee
tost inimroojast, mis me vahele on valgund
sest Eesti pole enam endine.

Summas

Kylg kyljes kinni
selja vastas selg
meil koos on soe
meid pole yldse vähe
me ymber luusib põdurpalgne pelg
mis summast läbi elu sees ei lähe

su ribidesse rammib kyynarnukk
yks kabi valusalt su varbaid tallab
et sinust sõltub kogu summa hukk
sa lõuad pead ning vanded neelad alla

õlg myksib õlga
nii on tõesti soe
eks valgust neela iga mustav sada
ning voogab summ kui kääritatav roe
mis inimhinge pressib roppu rada.

Rabav uudis

Yks helelilla välk
lõi lössi piksekaitse
ning tollest hetkest alates
me leib sai teise maitse
kõik tuntud-teatud endine
sai kylge kõrvalmaigu
kui kodu nurgakivile
välk viskas raudse laigu
hetk oli liialt yyrike
et rabanuks meid jalust
meil ylearugi on tööd
et kurta pistvast valust
kes kahmab kätte vikati
kes haarab ahta sule
kuid mis on liig on tõesti liig
ning andestust ei tule.

AITA KIVI

Ma elan nüüd — kui küsid just —
kui lõppemata unes
nii tunda võib end pohlavars
all puhtas valges lumes
ja hoida enda küljes veel
neid igihaljaid lehti
just nagu oleks kellegi
jaoks ennast välja ehtind
kes otsib marju kibekaid
ja verevärvi. Seni
peab lihtsalt hoidma elus end.
Veel ühe kevadeni.

*

nii äkki nagu kuuma pliidi peale
laps oleks pilland
pangetäie vett
õhk muutus raskeks
rõhuvaks me ümber
sest mõlemad me teadsime
et teame
üks ootas millal
teine ütleb
tõtt

*

Ka enne koidikut,
mil algab paduvihm,
maavärin, keeristorm
ja tulekahi,
on täiskuuõhtu,
üle lendav lind,
ööritsikad ja
heinte lõhnav sahin.

Siis joome lõpuni
me viimse puhta vee;
end nagu teised
seame kalju ette rivvi.
Hõõgvalgus kerkib . . .
Ja kui muud ei jää —
ehk jäävad meistki
valged varjud kivvi.

OLEV LILLEMETS

PÄTT

«Kuule, ma võin kihla vedada, et sa sellega hakkama ei saa,» ütles mees pilkavalt. Ta lösus toolil ja irvitas mulle näkku.

«Ma lihtsalt ei viitsi,» vastasin.

«Küllap sa tahaksid,» ütles tema ja itsitas, «aga sust pole asja.»

Ta oli suur ja paks ning tema kõht ei mahtunud enam hästi laua taha ära.

«On ennast õlut täis kaaninud, raisk,» mõtlesin vihaselt ja vaatasin baaris ringi. Ma ei teadnud isegi, miks just selle tüübi lauda sattusin — ruumi oli ju mujalgi. Rüüpasin õlut ja otsisin pilguga kohta, kuhu ümber kolida.

«Sa ju kardad naisi,» mõnitas paks edasi. «Sinu silmadest on näha, et sa neid kardad.» Mees oli endaga ilmselt rahul: ilkus naerda ja kulistas õlut.

«Pane nüüd suu kinni, pekinägu,» ütlesin talle, võtsin oma õllekannu ja istusin kõrvallauda. Seal konutas keegi vanem vesise pilguga meesterahvas ja silmitses mind vaenulikult, kui ma tema vastas istet võtsin.

«Luba peaks ikke ka nigu küsima, enne kui teise lauda trügid,» ütles mees vinguvalt.

«Ma ju küsisin.»

«Kuulda nigu küll ei olnud,» inises ta edasi.

Võtsin lonksu õlut ja ütlesin: «Kohe kuuled ööbikuid puulatvades, papi.»

See muutis mehe hoopis vaikseks ja enam ei julgenud ta sõnagi öelda.

Siis ajas too paks end naaberlauast püsti ja taarus meie juurde. Ta oli ilmselt vihane ning vajus kolinal vabale toolile mu kõrval.

«Kuule, mis sa arvad, et see sul niiviisi jääbki!» pahvis ta mulle õllehaisu näkku.

«Mis asi?»

Paks läks järjest vihasemaks: «Mida sa mulle enne ütlesid, ah, korda veel üks kord!»

«Pole tahtmist,» vastasin ja tundsin, kuidas õlu pähe hakkab.

Too vanamees minu vastas piidles meid ärevalt, krapsas siis püsti, et ära minna, kuid paks rabas tast kinni ja surus toolile tagasi.

«Istu!» ütles ta jõhkralt. «Sina hakkad meile vahemeheks!» Ta oli täiesti purjus ega mõelnud enam üldse, mida teeb.

«Las ta läheb,» ütlesin. «Tal on püksid juba täis.» Vanamees kargaski kohe püsti ja läks jooksujalu minema.

Paks jõllitas mind raevunult.

«Arvad, et oled kõva mees,» urises ta. «Ma löön su laiaks nagu kärbsel!»

Jõin oma õlle ära ja vaatasin mehe väikestesse punastesse silmadesse. Kohe ma ütlen talle, et ta on molu, ning see paneb paksu vihast värisema, ta karjub mulle mõne jälkuse, siis ütlen mina uuesti talle, aga võib-olla enam ei ütle ka, võib-olla juba virutan. Edasi tuleb muidugi see, millest ei pääse, ja lõpp on ka enamasti ühesugune — «Miks te ei tööta. . . miks te kaklete. . . miks. . . miks. . .?» Ei, seda lõppu ma enam ei tahtnud, kuid too tüüp siin käis ka kõvasti närvidele.

«Ma ei karda naisi,» sain endast siiski võitu.

Mees näis üllatunud olevat, ta arvas ilmselt, et sõnaline osa saab kohe läbi, ega oodanud sellist pööret. Ta oli liiga purjus, et minuga vaielda ja seletada. Tal rusikad sügelesid.

«Kuradi kõnn!» karjus ta. «Mine siis, näita, et sa ei karda! Näed, need istuvad ikka veel seal nurgas, mine löö plika üle, kui sa mees oled!»

Kiikasin üle õla ning «need» istusid tõepoolest eemal akna all ja vaatasid teineteisele otsa.

«Mida kuradit nad küll sellesse urkasse otsivad?» mõtlesin ärritatult. «See poiss on ju arust lage, et oma pruudi siia, õlut kaanivate meeste hulka toob!»

Nojah, ülemöödunud suvel läks ju siingi veidi teisemaks, hakati koguni kohvi pakkuma ja õhtuti passis miilits ukse taga. Eks siis ilmusid tavaliste kundede hulka ka need, kes õlut ei joonud. Istusid teised kusagil nurgas, lürpised kohvi ja kuulasid muusikat. Kuid nüüd on sellest kõigest juba üle aasta möödunud ning neist kohvijoojatest pole enam jälgegi. Ainult nood kaks tulevad veel miskipärast, vahivad räuskavat meestesumma ega lähe ära.

«Pask oled!» mõirgas paks, kargas püsti ja kummutas õllekannu säärase hooga, et vaht üle rinna põrandale pritsis. Siis pani ta kruusi lauale, tuikus ja irvitas.

«No kurat sinuga,» ütles ta. «Vaata, kuidas need asjad käivad!» Tema teksaste lukk oli pärani, ta kõikus jalgel, suur ja räpane, ning püüdis ilmselt oma pagevaid mõtteid korda seada. Siis tõmbas ta kätega läbi juuste ja läks. Ta kõndis tuikudes ja taarudes ning ma lootsin, et ta kukub enne ümber, kui kohale jõuab, paks aga ei kukkunud.

Vaatasin, kuidas ta tüdruku juurde astus, kummardas ning rämedal häälel midagi seletama hakkas. Mida ta rääkis, ei olnud kuulda, nägin, et tüdruk on näost punane ja vaatab abiotsivalt poisi poole.

See tüdruk polnud mingi iludus: oli teine täiesti tavaline silmatorkamatu plika, natuke orava moodi näoga ja heledate lühikeste juustega. Teda vaadates oli selge, et niisuguseid pidudelt ei püüta, ja seepärast ei pakkunudki ta mulle huvi. Mulle meeldisid teistsugused.

Ometi muutus ka see plika nüüd äkki tundmatuseni: tema näost

sai korruga viril ahastav grimass, täis valu ja õudu, ning ta pilk, mis anuvalt poisi silmades rippus, oli kui surmamõistetul.

Paks pöördus kätega vehkides poisi poole ja ilmselt küsis midagi. Poiss istus kahvatuna toolil, tema lõug värises ning ta noogutas. Siis haaras paks tüdrukul käest ja tiris ta laudade vahelt läbi väikesele tühjale põrandalapile baarileti lähedal. Nad hakkasid tantsima ja seda oli veider vaadata.

Siin baaris ei tantsitud kunagi: siin joodi õlut, räägiti anekdoote ja sõimeldi. Siin polnudki kellega tantsida ning ega need vindised mehed seda viitsinudki — neil olid teised huvid.

Nüüd vaatasid nad hämmeldunult paksu ja toda tüdrukut, kes baarileti juures imelikke liigutusi tegid.

Ei sobinud tantsuks ka see muusika siin saalis — liiga tasane oli ta ja äraolev.

Paksu aga ei seganud miski. Ta tõstis käed üles, karjus: «Jee, jee!» ning hakkas igasugusest rütmist hoolimata jõurates ja tuikudes karglema. Seda panid tähele ka kõige kaugemad laudkonnad ning lõbus sumin täitis saali.

Vaatasin tüdrukut: ta oli näost valge, vahtis maha ja püüdis end muusika taktis kuidagiviisi liigutada. Vahetevahel jäi ta seisma, pigistas käsi, nii et sõrmed valgeks läksid, hakkas aga uuesti liikuma, kui paks tema poole vaatas. Tal oli kohutavalt piinlik.

Tõusin püsti ja läksin poisi juurde. See istus toolil ja hoidis kramplikult laua äärest kinni. Tema põlved värisesid ning ta sosistas lakamatult: «Jäta järele, mis see olgu, jäta ometi järele!»

Ta ei näinud, et ma tema kõrval seisan, ta ei näinud üldse midagi peale oma tüdruku, kes seal saali keskel naerualuseks oli.

«Mida sa siin istud?» küsisin hambaid kokku surudes.

Poisi pilk viskus minule ning ahastav hirm paistis neist silmist. Ta püüdis naeratada, kuid see irve oli kohutav.

«Mida sa siin istud, jobu!» laususin end vaevaga tagasi hoides. «Mine, too oma tüdruk ära!»

«Ja-jah,» pobises poiss ning ajas tõustes tooli ümber. Ta jäi sinna laua juurde tammuma, kord naeratades, kord kahvatades ja peaaegu kuulmatud sõnad kostsid ta huultelt: «Ei noh, mis see ometi olgu, aita nüüd küll!»

Virutasin talle vihaga vastu õlga: ta pidi peaaegu kápuli kukkuma ja läks aeglaselt, kõheldes tantsijate poole.

Paks oli hoos ega märganudki, et keegi teda varrukast sikutab. Ta röökis ja kargles ning pidi poisi tantsutuhinas äärepealt pikali paiskama.

«Ära tuia jalus, poisu!» karjus ta. «Astun su laiaks nagu konnal!»

Poiss muutus nüüd täiesti abituks: ta ei püüdnudki enam paksu peatada, ta seisis seal tantsupõrandal, kuni üks meestest lähedasest laudkonnast tal püksitagumikust kinni rabas ja ta toolile istuma tiris.

«Mis sa seal seisad, joo parem õlut!» ütles see mees ning naeris samas täiest kõrist paksu ja tema partneri üle.

Tüdruk oli nüüd seisma jäänud: tema käed värisesid, ta ei teadnud, kuhu neid peita, ta oli ahastuses. Siis tahtis ta ära tulla, kuid paks rabas tal käest kinni.

«Hei, baarimees!» röökis paks. «Lase nüüd muusikat, aitab sellest üminast!»

Baarimees lamas kõhuli letil ja naeris, nii et suu kõrvuni — ta ei olnud varem näinud, et keegi siin tantsinud oleks. Nüüd otsis ta kähku uue kasseti ning hetke pärast täitis saali rütmikas muusika.

«Jee!» huilgas paks ja tüdrukut käest hoides hakkas igasugust enesekontrolli kaotades rabelema. Ta oli suur ja raske ning see tüdruk tundus takutuustina tema võimsa kämbla otsas. Paks tiris ja jõnksutas teda ning iga tõmbe juures kaotas tüdruk tasakaalu, paiskudes kord paksule otsa, kord põlvili põrandale. See oli kohutav!

Ka baarimees leti taga ehmus, hüüdis paksule, et too lõpetaks, sest see pole tants ega kedagi. Tantsigu inimese moodi, kui tahavad.

Paks ei teinud kuulmagi: ta kisendas ja rebis tüdrukut ning mehed ümberringi naersid.

Läksin paksu juurde ja hetkel, kui tüdruk jälle kápuli põrandale kukkus, võtsin hoogu ja virutasin jalaga tema piinajale kõhtu. Tabasin kuhugi rasvavoltidesse ning hoobist polnud eriti asja. «Jöh!» rögises paks ometi ja laskis tüdruku lahti. Ta pööras oma punase pundunud näo minu poole ning kogu jõudu kokku võttes lõin ma rusikaga sellesse näkku. Paks vajus kágarasse põrandale ja siis andsin ma talle jalaga veel õige mitu hoopi.

Ei mäleta õieti, mis seal edasi juhtus. Oli mingi lärm ja röökimine ning korraks vilksatas sellest melust poisi nágu. Too poiss seisis küürutõmbunult ja hoidis tooli seljatoest. Kujutlesin, kuidas ma haaran selle tooli tema käest ja lõõn ta pilbasteks vastu poisi pealage. . . , siis märkasin ukse poole jooksvat tüdrukut ja tormasin talle järele.

Uksel haaras baarimees must kinni, rebis mind tagasi ja karjus: «Teil on maksmata! Makske ära!» Juhuslikult sattus mulle pihku kümnerublane, ma püüdsin seda baarimehele suhu toppida, kuid ta väänas raha mu peost välja ning jooksis leti taha.

Heitsin pilgu saali ja seal ajas paks end jalule. Tema nágu oli verine.

Kui välisukse lahti lõin, paiskus õuest vastu vihmavaling. Oli veel valge ning ma nägin, kuidas tüdruk mööda tänavat eemale jooksis. Ta oli mantlita, paljapäi ja tormas nagu hull läbi porilompide — ta ei hoolinud millestki! Jooksin talle järele ning sain tüdruku kätte taksopeatuses. Hüüdsin, et ta seisma jääks, kuid tüdruk ei kuulnud — valjusti nuttes ja möödakáijatega kokku põrgates jooksis ta edasi. Haarasin tüdrukust kinni, ta rabeles nagu metsloom, kisendas ja peksis mind. Me maadlesime otse kõnniteel ning kogu pikk taksoootajate järjekord vaatas meid.

«Mis te teete, noormees?» hüüdsid inimesed. «Laske tüdruk lahti!» Nad hõikasid miilitsat ja paistsid üsna ehmunud olevat. Ka möödakäijad piidlesid meid uudishimulikult, mõned neist muigasid, kuid seisma ei jäänud ükski.

«Ta on haige!» röökisin ma ja püüdsin pääseda tüdruku küüntest, mis mu silmnägu kraapisid. «Ma pean ta koju viima! Aidake ometi keegi!»

Tüdruk virutas mulle peaga vastu nina, see oli kohutavalt valus ja ma ei teadnud enam, mida teha. Rabasin ta riietest ning tõmbasin tüdruku pikali. Me kukkusime suurde sulaveelompi ja püherdasime seal ning järjekord lõi nüüd õige kihama.

«Mida nad ometi teevad!» pahandas keegi vanahärra ja mitmed hääled hüüdsid jälle miilitsat.

Takso tuli. Ma haarasin tüdrukul ümbert, tõstsin ta üles ning rabelesin oma kandamiga auto juurde. Üks tüsedapoolne meesterahvas oli juba ukse avanud ja seletas taksojuhile, kuhu ta sõita tahab. Ta palus oma kohvri pakiruumi panna ning juht tuli masinast välja.

«Laske mind ettel» hüüdsin ma ja tüdruk nuttis ning rebis mind juustest.

«No kuulge, noormees,» ütles see, kellest ma ette tahtsin, «arvestage, et ma olen veteran ja mul on ka pilet kaasas!» Ta hakkaski põuest midagi otsima, kuid ma ei kuulanud teda, vaid püüdsin meest kraedpidi taksost eemale tirida. Teise käega hoidsin tüdrukut, et see plehku ei paneks. Mees hüüdis appi ja siples vastu, kuid rahvahulgast kostsid hääled, mis mulle õiguse andsid. Ta taandus vihaselt ja seletas: «Ma kindlasti kaeban teie peale, küll te näetel!»

Sain auto tagumise ukse lahti ning püüdsin tüdrukut sealt sisse suruda, kui taksojuht kisama pistis. «Sa, kurat, määrid mul istmed ära,» hädaldas ta. «Nagu kaks porikäia olete!»

«Ma maksan sulle!» sisistasin ning tõukasin tüdruku autosse. Ütlesin oma aadressi ja takso hakkas sõitma.

Tüdruk oli nüüd veidi rahulikum. Ta nuttis vaikselt, kuid ei rahmendanud enam. Taksojuht süütas sigareti ja pani raadio mängima. Peeglist paistis ta nägu, mis põlglikult meie poole vaatas.

Kui takso peatus, hakkas see jant uuesti pihta. «Ma ei tule teiega!» kisas tüdruk ning mul oli tegemist, et teda autost välja saada. Ta rabeles veel tänavalgi, ja kuigi ma teda rahustada püüdsin, ei olnud sellest abi.

Andsin taksojuhile kahekümneviielise. Ta jõllitas seda imestunult ning sõitis kohe minema.

Oi, see oli õudne tulek tolle tüdrukuga, ja kui ma ta lõpuks oma majani sain ning lifti juurde vedasin, olid mu närvid äärmuseni pingul. Lift toppas kusagil üleval, me seisime trepil ja ootasime ning tüdruk nuttis.

«Hea, et inimesi pole,» jõudsin mõelda, kui naabrinaine trepikotta astus. Ta jäi meist mõne sammu kaugusele seisma ning vaatas varja-

matu uudishimuga, kuidas ma porist nutvat tüdrukut enda vastu tirin. Nii mõnigi kord oli see daam mind plikadega näinud ja enamasti olid need plikad ka purjus, ometi tundus, et nii madalale pole ma tema silmis veel langenud kui praegu. Põlglik muie huulil, taandus naine ukse juurde ja piitles meid sealt.

Ta oli mu vanemate hea tuttav ning sellest peale, kui ema ja isa lahku läksid ning minema kolisid, vaatas ta mind säärasel pilgul, nagu oleksin mina süüdi, et mu vanemad omavahel ei klappinud.

«Sa oled pätt!» ütles selle daami pilk mulle praegu.

Lift saabus ja tüdruk hakkas jälle siplema ning hüüdis, et ei tule minuga.

«Noormees, ma kutsun miilitsa!» lausus naabrinaine, rõhutades eriti sõna «noormees».

Sain kuidagimoodi tüdruku lifti, ja kui naabrinaine sisse hakkas pugema, ütlesin talle, et ta ei mahu. Võimatu oli rahulikult mõelda, kuidas ta seisaks seal liftis meist poole sammu kaugusel ja muigaks, sel ajal kui tüdruk nutab ning mina teda rahustan.

Naine ei teinud kuulmagi, püüdis vihaselt nohisedes lifti tungida ja ma pidin teda põlvega tagasi tõrjuma. Ta sai väga tagedaks ja hakkas karjuma ning just siis sattus mu jalg tema turukotti. Kott libises tal käest ning veeres mööda treppi alla ja kõik, mis seal sees oli, pudenes trepikotta laiali. Üks suur purk hapukurkidega hüppas kotist lagedale ja ma vaatasin, kuidas ta kolinal mööda astmeid allapoole kargas. Siis lõhkes ta nagu pomm ja kurgid ning klaasikillud lendasid trepile laiali. See oli ka viimane, mida ma nägin, enne kui liftiuksed sulgusid.

Viisin tüdruku tuppa, lukustasin ukse ja panin selle õnnetu diivanile istuma. Ta nuttis umbes veerand tundi, jäi siis rahulikumaks ja vaatas suuril silmil mulle otsa. Tõin köögist suhkruvett ning ulatasin klaasi tüdrukule. Ta jõi selle tühjaks ning mul oli kahju, et unerohtu käepärast pole.

«Tahad sa magada?» küsisin, kuid tüdruk raputas pead. Tal oli palavik, ta värises üsna märgatavalt oma märjas mudases kleidis ja ma tõin tagatoast tekke ning ladusin need tüdrukule ümber. Tekid said kohe poriseks ja mulle see isegi meeldis.

Kui uksele koputati, hakkas tüdruk jälle nutma. Ma ei läinud avama, ma istusin seal põrandal tema jalge ees ja tüdruku pisarad langesid mu kätele.

«Ta on kindlasti kodus,» kostis ukse tagant naabrinaise hääl ning koputused aina tugevnesid.

Võtsin taskuräti ja pühkisin tüdruku pisarad ära, kuid sellest oli vähe abi, sest kohe voolasid uued ja uued nired ta põskedele. Nii-moodi me seal istusimegi: ukse pihta kõmisesid hoobid, tüdruk nuttis ja mina muudkui pühkisin ta pisaraid.

EDGAR ALLAN POE

KELLÄ

Tõlkinud Ülle ja Neeme Kahusk

I

Kullõ kelkõ kelliga
Hõpõ' kellä'!
Määnest ilma lustilist näide killõ laul!
Kuis nä kilksvä, kilksvä, kilksvä,
Külmäh pümmeh üüh!
Sõs ku tähti pilvih pilgus
Terve taivas valgust vilgus
Kullat kupli ümbre kuu;
Hoitõh aigu, aigu, aigu,
Hellä kellä hellähtüst
Kilksmah kõlksmah kilgutust-kavvõst tunnõt-laul
Kellist, kellist, kellist, kellist,
Kellä', kellä', kellä' —
Kullõ hellä' killõ' kellä'.

II

Kullõ hellä pulmakellä —
Kulla' kellä'!
Määnest ilma õnnõlist lupa näide helle laul!
Tuul tuu läbi pümme üü
Kuis nä' naaru kõristasõ! —
Kuis näil helü kokku juuskva
Nigu nuut!
Mis helükene nõrgus
Kul'uni kes kullõs kluugatõdõh
Kuud!
Ah kelläkambri tarõkõsõ',
Määne laul um poolõlõmis müll sääil käü!
Kuis tä nõsõs!
Kuis tä püsüs!
Hummõnd päivä huikas tä
Hingele mis takast sund
Kilgutamist kergotamist
Kellä', kellä', kellä',
Kellä', kellä', kellä', kellä',
Kellä, kellä, kellä —
Katõ üttehelli kokko laulmist kellist!

III

Kullõ kõvva lokku lüvväs —
Vaski kelli!
Mis jället juttu näide torrõ tands ja killõ kilk!
Üüde kohrutavva kõrva
Kuis nä kiuhkva esi kiinih!
Krambih kelli kiil
Kattõ tuun,
Armupal'last tulõst hal'last halõhõdõ pallõldõh,
Hullumeeli nuumih kuuma kurja kurti tuld,
Kävveh taiva, taiva, taiva,
Hiitech miilt,
Ja sundih kiilt
Viil — viil istu, vai ei ilmahgi
Pliikünü kuu kiiku
Oh kellä', kellä', kellä',
Mis tandsu näide killõ kiids
Hiitech miilt!
Kuis nä mängvä, hinkvä, ikva!
Määnest hirmu hindäst hiitvä
Puhu' — tuulõ tudisavva ihhu!
Mis sõs tuust et kõrv kuuld õkva,
Tõksmisest vai
Tininäst,
Kuis hiidüs hirm vai tõsõs tuli;
Mis sõs tuust et kõrv kuuld õkva,
Jagõlusõst
Jahmõrdusõst,
Kas hiidüs hirm vai tõsõs tuli,
Tiiä kelli viha vaomise vai vatutusõ perrä —
Kelli —
Kelli, kelli, kelli, kelli,
Kelli, kelli, kelli —
Kiini kiuksmise ja kõlksna perrä kellist!

IV

Kullõ hingekellä lüvväs —
Kell ku raud!
Määnest ilma ikulist kaibas näide laul!
Havva pümmeh üüh,
Külmävärrin puhu' lüü.
Näide vaivav näide kaibav laul!
Nuut kalg ja helü halv

Ega helü rostõh kurgust
 Tuu um vaiv.
 Inemise' — ah, ne inemise' —
 Egäüts kes sais ja kullõs,
 Um ku kaiv,
 Ja tuu kes lüü, lüü, lüü,
 Ütteviisi lüü
 Õndsalt tege tummõt tüüd
 Süäme pääle pess ku süüd —
 Olõõi miis ja olõõi naane —
 Olõõi luum ei elläi sääne —
 Nu umma kuulja —
 Päälik tuu kes kellä lüü —
 Ja tä lüü, lüü, lüü
 Lüü
 Kuulja kõtu' täüs lüü
 Kuulja kõri' — valla lüü
 Kruusõ kummutasõ kuulja!
 Torrõ tands ja killõ kiids;
 Hoitõh aigu, aigu, aigu,
 Hullu kellä hullutust,
 Müllü tuud kellist lüüd
 Kummõ kell!
 Hoitüh aigu, aigu, aigu
 Hullu kellä hullutust
 Hinkvä kellä hinksätüst
 Kellist, kellist, kellist
 Hoitõh aigu, aigu, aigu
 Lein, lein, lein
 Hullõ kelli hullutus
 Kellist veerüs kellist just
 Kellil', kellil', kellil'
 Leina kellil, kerkokellil
 Kelli, kelli, kelli
 Kullõ leinakelli oigu vaiva kaibu!

JAANUS HARRO

Toonela lisajõel

hyljatud hauakividele sirutub sammal
ja udu synnitab sildu
hallis jõevees loksuvad lained
kannavad elu hääli allavoolu
ylal toome varemetses uitab hääletus
selle tulemused trykitakse ylehomses ajalehes
meie aeg ootab nemesise tulekut
vahest veel viis miljonit aastat sõnu tehes

pilvede kõhu all
lendavad haned
yle vesiroosilise vee
Rooma poole
Tartu linn tuleb meil enestel päästa

*

kylm
kylm
kylm
sõrmed jäävad kangeks
ja hangub pasta pliitsis
sääl akna all on valged lumehanged
teerajad umbes
lund on liialt vist

kylm
kylm
kylm
kampsuni all eksleb
mutsada kylma sipelgat
yks päevasuru klaasinurgas peksleb
(s e e oli suvel nõnda mäletan)

kylm ikka
parem — õlgades ei naksu
taas näpud liiguvad
jäab paberile kriips
ja kuulatan kas puudes leek ei praksu
ei kuskil
mitte kuskil
ja mis siis

*

Siis pilved jätsid meid maha,
vist pidades paljuks vaeva.
Kõik pilved jätsid meid maha,
nad roosamannaks said taeva.

Vaid päike jäi, valgus nii valus
me üle viivuga valgus.
Me mõistsime — see pole vähem
kui valgustusajastu algus.

Võik valgus koomale surus
ka kõige ärksamad silmad.
Kus pori, seal kasvab muru.
Nii kadusid koerailmad.

Nüü vali valgus läks lahti,
et pisarad valgusid silma.
Nüüd tagasi salamahti
me ihkame sombust ilma.

ULADZIMIR ARLOV

Bjasterstõhh

Mis ikka kurvastada . . .

Laulust

Täna on reede ja reedeti on mu tuju alati üle keskmise.

Mulle istuvad need meie vestlusõhtud pirukatega, ees klaasike haljast, mis naistepunal või piparmündil tõmmata lastud. Jumala eest, gümnaastikaks ajudele ja puhkuseks hingele.

Seda enam, et seltskond ammust ajast oma ja inimesed intelligent-
sed, igäihel midagi hinge taga.

Viktar Alimpavitš lubas tänaseks terve loengu ufodest. Huvitav hobi kinodirektoril — tundmatud lendavad objektid. Spetsiaalne kartoteek sisse seatud. Pöörane! Kuskil Novosibirskis olla professor, kes olla terve elu uurinud Tunguusi meteoriidi probleemi, ja meie Viktar Alimpavitš peab temaga kirjavahetust. Räägib, et faktid on olemas, need veenavad kõige skeptilisema skeptikugi ära, et mingi ülitsivilisatsioon kosmosest meid jälgib. Mine sa tea, võib-olla jälgib tõesti.

Vital Dzjanissavitš ja Kazimir Baljaslavavitš muidugi ainult naeravad. Nemad on tõsised inimesed, eelkõige on nad huvitatud maistest probleemidest.

Vital Dzjanissavitš on meie oblastilehe toimetaja. Vaat see mees on mitmekülgne: seenelisena ületamatu, käib marjul ja käib kalal. Ühtegi vaba päeva linnas ei vahi. Läänud suvel tõmbas konnaga puudase säga välja. Sätib kevadeks pensionile minekut. Maal juba maja valmis vaadatud, läheb raamatut kirjutama. See on tema unistus — pensionipõlves raamat kirjutada. Maja on endastki mõista järve kaldal. Saun, paat, kõik nagu kord ja komme. Praegu õhtuti uue võrgu kudumine käsil. Ühesõnaga, mees teab, mida mees tahab.

Ja Kazimir Baljaslavavitš samuti. On koolidirektor, ja mida tal seal koolis kõik ei ole! Palun väga, küll kasvuhooned, küll muuseum, küll observatoorium. Tänavu avastas koolipoiss uue tähe, üheaegselt jaapani astronoomidega — kirjutati kesklehtedeski. Mõni aastake veel, ja ongi meie Kazimir teeneline õpetaja valmis. Võib mürki võtta.

Aga keda tuluke minu aknas enam ei kutsu, on Vassil Maksimavitš. Temal on nüüd teised huvid. No muidugi, noor naisuke! Noor, aga teab, kus kivi all vähk on. Tüdruk oma jao elult võtnud, isegi kuhjaga. Liperdas kuni selle juhtumiseni Galubovitšiga, ja siis, kas sa näe, hakkas süütut ingliskest mängima ning ei ajanud pead segi mitte ükskõikl-
lel, vaid nimekal kirjanikul, nii-öelda inimhingede inseneril. Küll tal vanad vigurid tagasi tulevad. Ja saadki, meie paikene Vassil Maksimavitš, loorberipärja asemel pähe šikid sarved. Jajaa.

Kazimir arvab, et seesamane asi ongi juba nüüd alanud, ja tal võib

õigus olla. Meie kirjanik on nagu teine inimene. Hoiab vanadest tuttavatest eemale, juhtub tänaval vastu tulema, mühatab midagi ja ongi läinud. Alati turris, küllakutsed lükkab tagasi. Noh, nagu öeldakse, tahtmine on taevariik. Meie pirukad ei jää ka siis tahkuma, kui teda pole.

Istume, puhume juttu, naised võtavad laulu üles. Minu Glafiral on hääl, et maksab kuulata.

Võib-olla inimesed elavadki sellepärast, et niisugused õhtud on.

Oot-oot, mu kallis, oot-oot. Nagu liiga vara oleks sul unistuste valda laskuda. Sest tahetakse ettekannet, vingerda kuidas tahes, keegi seda valmis ei kirjuta. Kõige tähtsam on muudugi, et sa hästi alustaksid. Peaks üht-teist ajaloomälestistest kokku keerutama, nii-öelda kultuuri-pärandi hindamatust väärtusest. Kus mul see tsitaatide märkmik on? Nii, nii . . . See siit sobib vist küll. «Rahva kultuuri määrab ära see, kuidas ta suhtub oma minevikku.» Niimoodi alustamegi . . .

Janina

Mu elu polnud ka siis roosiline, kui mul ema alles oli, aga ometigi sat- tus ühetaoliste päevade lõputusse rodusse ka päikeselisi võöte.

Pärast kutsekooli töötasin paljundusmasinal, kopeerides arusaama- tuid jooniseid ja graafikuid. Algul oli see töö mulle ainult väsitav, kuid aja jooksul muutus rusuvaks, ma hakkasin seda isegi kartma. Masin undas tasakesi, mina aga võtsin ta trumlilt uusi ja uusi hallikaid koo- piaid. Päevast päeva kordus üks ja sama, nii et mulle hakkas viirastuma, nagu ei käiks masina alt läbi mitte ainult need arusaamatud paberid, vaid ka mu tööruum, vana tolmune pärn akna taga, omnibussipeatus alalise rahvasummaga . . . Tekkis haiglane tunne, nagu oleks üks minu päev masinasse sattunud ja nüüd produtseerib ta raudne sisikond lõputu hulga koopiatena ühetaolisi halle päevi — mitte ainult minule, vaid ka teistele inimestele määratud, ja ma nagu oleksin nende ees süüdi.

Ma olin korteris ühe poolnapaka mutikese juures. See pani õhtul kell kaheksa ukse seestpoolt lukku ja korterisse enam ei pääsenud. Ma küll ei jäänud kojutulemisega hiljaks, sest ma ei käinud kuskil: sõb- rannasid mul polnud, tuttavaid noormehi samuti mitte. Õhtuti otsisin endale mingit tegevust: pesin põrandaid või sorisin kohvris oma asju, et midagi käte vahel oleks, pärast aga istusin perenaisega televiisori ees; vanamutt oli umbkurt, kuid televiisori keeras ta välja alles siis, kui kõik saated olid lõppenud.

Jah, selline mu elu oli. Kuid üksildus mind ei vaevanud — sellega olin jõudnud ammugi harjuda, juba koolis.

Isa jõi kõik maha ja meie emaga elasime tema väikesest haiguspen- sionist. Vanemates klassides oleksin väga tahtnud koolipidudel või rajooni kultuurimajas tantsuõhtutel käia, aga kuhu ma minna sain oma ümberpööratud kleidiga, mis oli seljas olnud oma kolm aastat? Issand,

kuidas ma kadestasin Ljuskat meie klassist! Tema isa oli tehase direktor ja tüdruk käis riides nagu printsess. Et tunda end õnnelikuna, oleks mulle vist jätkunud ühest sirelilillast kleidist, millega Ljuska kord leitnandi käevangus meie tänaval jalutas.

Meelekibedusest, et ükski klassiõde ei tahtnud minu sõbratariks hakata, nutsin sageli valusaid pisaraid. Aga üks inimene kohane kõige, rahunesin minagi aja jooksul maha ning harjusin alati olema iseendaga. Nüüd sigines mulle raha, kuid ma ei muretsenud oma tuhkatriinu-rolli pärast, olin sellega kuidagi vaikselt juba ammu leppinud ega hakanudki endale uusi riideid ostma, välja arvatud kõige hädapärasem.

Mitte üksildus ei vaevanud mind — mind vaevas üksluisuse ja iseenda tarbetuse nõiarang, see, et ma polnud muuks võimeline kui oma masina nuppudele vajutama ja koopiaid korralikult virna laduma. Vaiksel prügitatud hoovil, kustkaudu ma tööl käisin, tuli mulle vahetevahel vastu noor kunstnik molbertiga. Ta maalis katedraali valgeid kellatorne, mis kerkisid kauguses üle vanalinna kirevate katuste, maal kogu aeg üht ja sama, aga ometigi tundus tema elu minu kõrval ebatavaline nagu muinasjutt.

Kuid tol ajal oli ema veel elus ja nädalalõppudel võis hommikuse bussiga meie rajoonilinna sõita, tuttava jalgvärava haagist lahti võtta ja kuulda Žuki ärevat haukumist, seejärel aga näha ema kühmus kogu ja pisarat ta kortsunud palgel. Me ei rääkinud palju; et minul teada, kuidas ema elab, ja temal, kuidas mina, selleks polnud sõnu vaja, aga kui hea oli teha kahekesi mingit tööd ja lihtsalt vaikida, teades, et ema kõike mõistab ja mind armastab — ainukesena siin ilmas. Ja õhtul enne unelejäämist panin pea ema sülle, sulgesin silmad ja ema harutas mu palmiku lahti. Selliseil hetkil hajusid meelekibedus ja eluraskused kaugele-kaugele ja ma tundsin ennast pisikese plikana, kel ei seisa ees mitte see, mis saatusest määratud, vaid hoopis teistsugune elu.

Ema suri kevadel, kui meie õues õitses toomingas. Millegipärast pole matustest peaaegu midagi mees — ainult valge õitsemine ja õhk kuidagi liikumatult täis uimastavmagusat lõhna. Ja veel joobnute laul peietel.

Isegi piinlik on mul endale tunnistada, et ma pole oma isa eales armastanud. Kui ma laps olin, oli ta pikka aega meie juurest ära, käis põhjamaal raha teenimas, kuid ka pärast tema tagasitulekut jäime üksteisele võõraks, nagu poleks ühe katuse all kokku saanud mitte isa tütreaga, vaid kaks juhuslikku öömajalist. Ikka sagedamini ta jõi, ja kui raha otsas oli, müüs ema asju, ilma et oleks seda varjanud. Ma mäletan ülihästi, kuidas ta ükskord talvel meid emaga kütmata suvekambri luku taha pani ja me pidime öö läbi jalul olema, sest muidu oleks ära külmanud, ja vastu hommikut hakkas ema kõhima. Ka seda mäletan, kuidas isa ükskord vikati võttis ning aias ema iirised ja tokkroosid maha niitis. Ja ometigi sõitsin ma pärast ema surma iga laupäev koju, keetsin talle süüa, pesin pesu, rohisin peenraid. Oleks tahtnud tema vastu kübekegi armastust tunda, sest kui sind ennast keegi ei armasta, siis

võib veel ilmas elada, aga kui sa ise kedagi ei armasta, siis on võimatu.

Aga vaevalt oli mälestuspäev möödas, kui meie majas võttis mind vastu võõras naine. See oli lahke, hüüdis mind Janetškaks ning askeldas toimekalt laua ümber, et lõunat pakkuda, kuid puhvetil ei olnud enam ema pilti ja mulle maast madalast tuttav ning kallid fotoportree, millel oli ema kummeliõitest pärjaga, oli seinalt kadunud. Sõitsin tagasi samal päeval ja omnibussis ma nutsin, mõistes, et mul pole enam kodu, kuhu sõita.

Raman ütles, et iga inimese hinges põleb lapsepõlvest peale mingi tuluke; see võib kustuda, kuid siis tunnevad seda teised ega jäta inimest üksinda.

Kui toomingas meie õues õide puhkes, hakkas minu tuluke kustuma ja on nüüd täiesti kustunud.

Siis ilmuski Veerake.

Vassil Maksimavitš

Nädalat kaks pärast jõuluaegseid seiklusi vajusid uued tuttavad terve kambaga minu vaikse eluaseme uksest sisse. Olin kavatsenud veel mõne tunnikese masinal klõbistada ja siis helistada Marõjale, et minna kahekesi õhtust sööma, nüüd aga vaatasin meelepaha varjamata, kuidas tookordsed pühadepoisid jultunult laiutasid diivanil, toolidel ja lihtsalt vaibal, jalad türklase asendis risti. Elurõõmus nooruk, seesama, kes oli mänginud karu ja nimetas ennast üsnagi pretensioonikalt Vintsukiks, rantsatas hooga kiiktoolile, mis oli mu lemmikkoht, tõmbas ei tea kust välja laiaäärse õlgkübara ja istutas selle oma lokkidele, nähtavasti mõteldes niiviisi minu persooni õnnelikuks teha. Visiidi eesmärk, millega külalised oma tuisakuses ilma pikemata välja tulid, võis üksnes veelgi tigidamaks teha.

Raman vaikis, kuid seeasemel seletas muu seltskond üksteise võidu. Tõnkovitšõs, nagu neile, jajah, olla kuskilt usaldusväärsete inimeste kaudu teatavaks saanud, tahetavat kui mitte täna, siis homme ära narrida (just nõnda nad ütlesid — ära narrida) viieteistkümnenda sajandi kirik. Kolhoosi esimehele olla pähe tulnud teha sellest teraviljahoidla, selleks aga tuleb apsiid ja osa müüri maha lõhkuda. Mina oma nimega pidavat välja astuma kultuuripärandi kaitseks. Nemed olevat lugenud minu esseed valgevene ehituskunstist (mis ilmus kakskümmend aastat tagasi) ja olevat kindlad, et mina olen see, kes appi tuleb.

«Sellel muistisel on ülemaailmne tähtsus,» tegi Vintsuk mulle teatavaks uudise.

Ma katsusin naiivselt neid rahustada: muinsuskaitsele ei luba seda, praegu, jumal tänatud, restaureeritakse meil palju ja nii edasi.

«Kas olete Polatski Sofias orelit kuulamas käinud?» küsisin lepitavalt.

«Seni kui üks ajaloomälestis taastatakse, on kaks . . .» uhjutas Vintsuk sõjakalt kaapriga.

Indrek Hirv.
Glasuurialune portselanimaal.
1981.

Indrek Hirv.
Glasuurialune portselanimaal.
1982.

«Zamirski lossi panid turistid põlema!» tõstis häält sokuks olnud prillikandja Sjargei. «Nihukese asja eest tuleks trellide taha panna! Seal põles ju maha barokkpalee, mitte sodihunnikas. Täitsa tervena säilinud.»

Korter oli lärmi täis, üks laenas minu pakist sigareti ja hakkas kohlama, teine toppis nina pooleldi valmistipituid lehekülge, kolmas tõmbas raamatukapist kroonikate köite . . . Ja ehkki mu teisel minal polnud vähimatki lusti ennast niisuguse asjaga siduda, tekkis sellele ootamatult oponent. Imelik küll, aga tõsi: kõigest hoolimata hakkasid visitöörid mulle meeldima ning ma mõtlesin peaaegu lõbusal tujul: kas siis Ramani sõpruskond ei teagi, mis asi juhtus katedraaliga?

Tol ajal oli õudne defitsiit valgetest nailonsärkidest, aga just selline särk oli mul sõbralt laenatud, ja seljas elegantne lainetava mere karva ülikond (mis teiselt sõbralt laenatud), sõitsin ma omal ajal ülepeakaela siia linna. Ei, mitte ei sõitnud ülepeakaela, vaid saabusin «kultuuriministeeriumi ametliku esindajana» (jumal paraku, «leitnant Schmidt pojaks» kõlbaksin ma üsnagi hästi), saabusin hoiatama ühe kabineti valitsejat, et kui katedraal, mis tal põiki tee peal ees oli, õhku lastakse, matavad selle rusud igaveseks endi alla ka tema karjääri . . .

Aga võib-olla olid need poisid kuulnud, et ma kunagi olin kaitsnud oma koduküla nime, mis nelisada aastat, juba Leedu suurvürstiriigi aktides, oli olnud Bjazbavitšõ (polnud külaelanikel kellelgi mõtet seda nime pahaks panna, vastupidi, sellega seostus terve legend), kuid ühel ilusal päeval muudeti see kellegi esteetilise kasvatuse entusiasti armust Lutšazarnajaks?*. . .

Võtsin lonksu maarohuteed, mõtiskledes käsitamatu nukrusega, et mis muresid mul siis kõik ei olnud . . .

Kui Raman ja tema sõbrad hakkasid ära minema, tundsin, et ma nendest lahkuda ei tahaks. Millega seda seletada? . . . Nendes noormeestes oli midagi tuumakat.

Kauaks jäin tuiutama oma kiiktooli, mõtlikult silmitsedes mulle kingitud kaaprit. See nagu meenutas päikest ning korraks tunduski, et tuba on tõepoolest muutunud valgemaks ja õdusamaks. Ometigi ei olnud enam lihtsalt kahju, et külalised ära läksid, vaid see tunne muutus komplitseeritumaks ja hakkas närima. Ma katsusin ses tundes selgusele jõuda. See oli mingi põhjendamatu rahulolematuse iseendaga. Et hämmingust vabaneda, istusin kirjutusmasina taha, kuid suutsin välja pigistada ainult mõne komberdava lause. Õnneks polnud veel hilja Marõjale helistada.

Me saime kohvikusse sisse tund aega enne sulgemist ja jõudsime mõned korrad tantsimaski käia. Marõja oli küpsunase sametkleidiga, mis rõhutas kolmekümneaastase naise ilu selle vaevalt tabatavas närtsimises; sellest alles peaaegu silmanähtamatust närtsimisest olin ma alati

* Valgevene k Bjazbavitšõ 'naisteta küla', Lutšazarnaja 'valguses särav, hiilgav, sädelev vms (küla)'. (Tõlkija märkus.)

liigutatud. Me ajasime mingit kerget juttu. Marõja oli tähelepanelik ja teravmeelne nagu ikka ning ma imetlesin ta pisut mustlaslikke näo-jooni. Äsjane nüri meeletusk oli nagu haihtunud, aga jäisel inimtühjal tänaval, kui me tagasi tulime, hakkas jälle vaevama ebameeldiv tunne. Kutsusin Marõjat pigem inertsist sisse, kuid nähtavasti aimas seda tema- gi, ütles viisakalt ära ja koos lahkumissuudlusega lubas tulla homme.

Järgmisel päeval kinnitas daam muinsuskaitseeltsist mulle nii pikalt ja nii optimistliku tooniga, et eranditult kõik muistised olevat meil rangelt arvel ja mingit põhjust rahutuseks ei olevat — nii et hinge- põhjas hakkas tõepoolest tekkima rahutus. Pidurid polnud täiesti kor- ras, kuid lõin käega, istusin «Žigulisse» ja sõitsin Tõnkovitšõsse . . .

Mu noored sõbrad olid lasknud end «usaldusväärsetest inimestest» petta: renessansiaegsest kirikust ei tahetud teha mitte teraviljahoidlat, vaid kunstväetiste ladu.

Marõja leidis mind kirjutusmasina tagant. Võrreldes jutustusega edenes artikkel visalt, kuid ma suudlesin Marõjat alles pärast punkti panemist.

Kuu aja pärast meenus minu olemasolu mõnele võimukandjale oblastist. Mulle tuletati meelde, et omal ajal tulnud nad mulle vastu korteriküsimuse lahendamisel, aga kuidas siis nüüd mina, ilma et oleks nõu peetud, kooskõlastatud, ja üle terve maa . . . Kultuurimälestist ähvardanud oht kõrvaldati ja kolmandal päeval kruviti ta külge silt, mis paberite järgi olla seal üleval olnud vaata et Noa ajast peale.

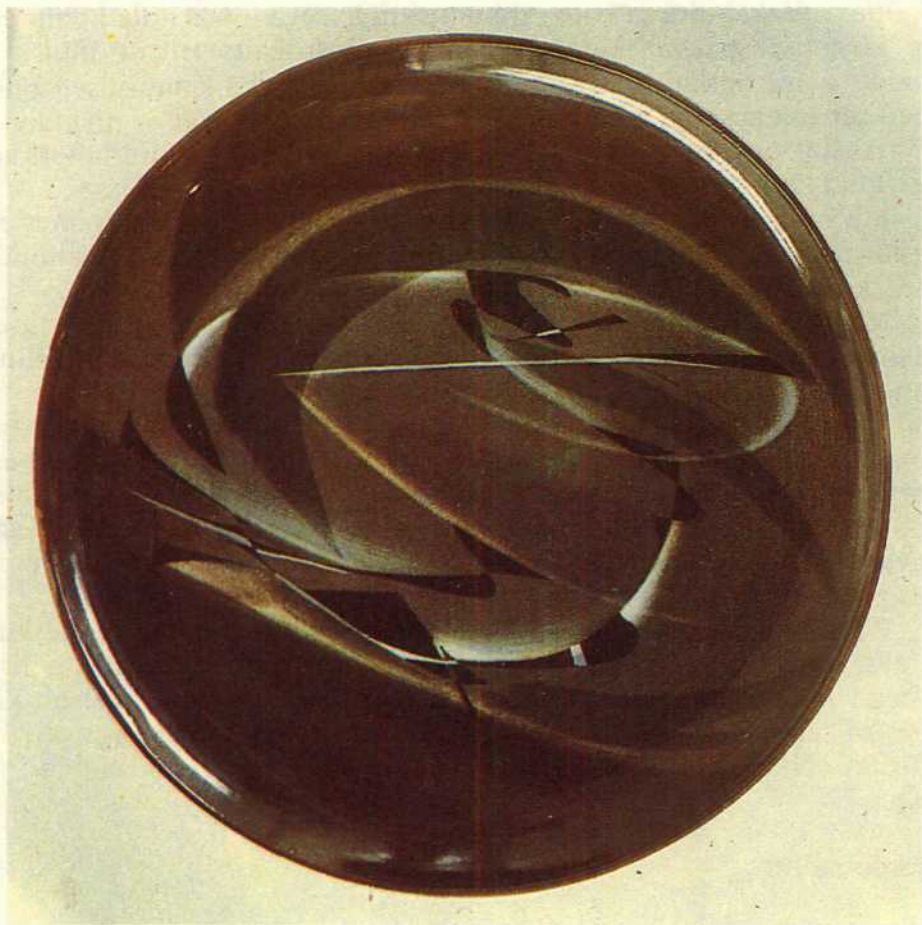
Pärast artiklit ajalehes ootasin, et pühadepoiste kamp mulle külla tuleks, ostsin isegi üht-teist varuks, kuid Raman piirdus ainult helista- misega ja tagasihoidliku tänuga. Ma olin pettunud, mu meel oli kibe otsekuu lapsel, kellele oli lubatud uus mängukann osta, aga siis ära unustati. Naeruväärt, aga oleksin tahtnud neile poistele meeldida.

Bjasterstõhh

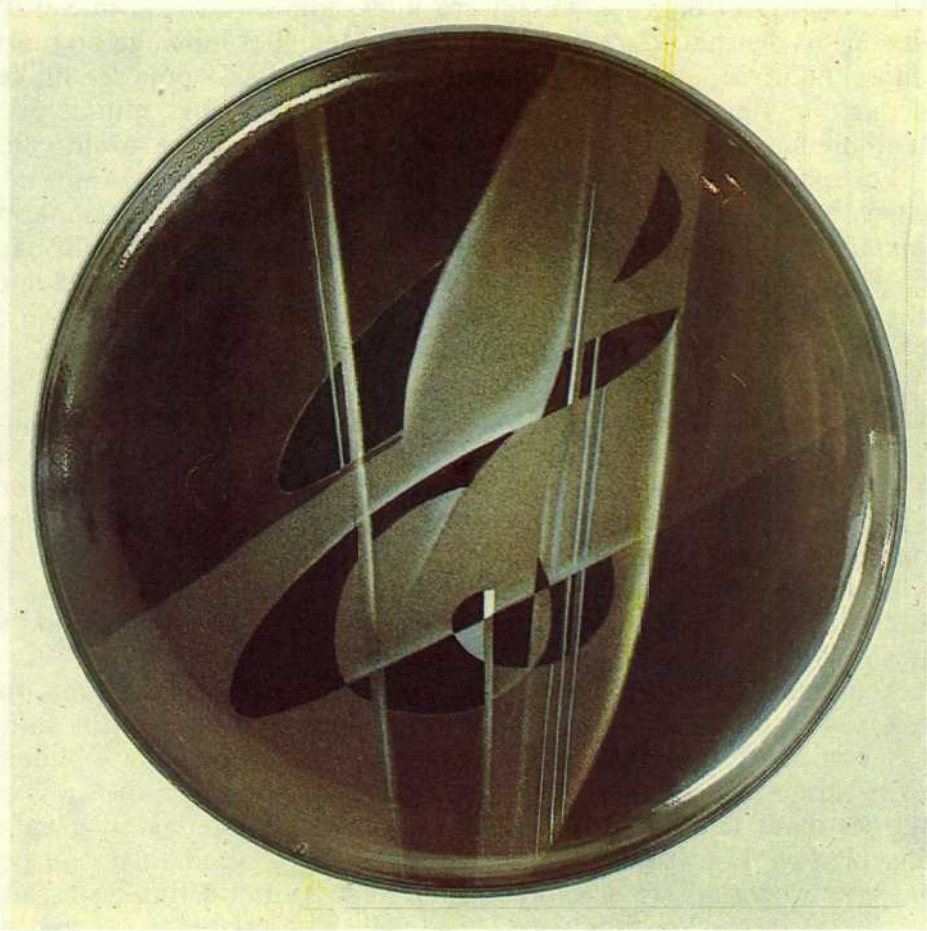
Millegipärast oli mul tihtigi niisugune mulje, nagu oleks ta teadnud. See polnud võimalik, sest tol ajal mahtus ta veel püsti laua all käima ega elanudki siin; aga kes võis talle hiljem rääkida? Vaevalt keegi seda üldse mäletas. Pealegi määrati mind varsti teise linna ja alles pärast, kui pensionile läksin, tulin siia tagasi. Tulin tagasi vanade mälestuste ajal ja seepärast, et minu haridusega pensionärile lubati rahulikku ametit.

Peab salgamata tunnistama: teada saades, et hakkas samas kated- raalis direktoriks, sattusin pisut hämmingusse. Kuid mäletan, mitte kauaks. Hiljem oli isegi häbi niisuguste, kuidas ütelda, sentimentide pärast, mis mõistlikule mehele ei kõlba.

Oleks Galubovitš tõepoolest seda teadnud, mida ta minu mulje järgi teadis, oleksin võinud talle slikerdamata ütelda, et minu süda on puhas ja mingit süüd ma oma hingel ei tunne. Siis olid teised ajad, lahenda- misel olid teised probleemid ja nende vanade kirikutega polnud meil

Indrek Hirv.
Glasuurialune portselanimaal.
1982.

Indrek Hirv.
Glasuurialune portselanimaal.
1982.

asja. Nüüd aga on aeg teine, neid tuleb taastada kui arhitektuurimälestisi. Ja ongi kõik. Istud, mõtled — niimoodi on ju ajaloolaste ja restaatorite jaoks isegi parem. Noh, oleks kõik terve olnud, kõik püsti. Aga nüüd on töö neile endilegi huvitavam: nii- ja naasugused hüpoteesid, arhiiviotsingud, nii-öelda avastamise rõõm.

Lühidalt, kui on vaja midagi ära koristada või midagi uuesti üles ehitada, siis otsustatakse seda ilma meieta. Meie ülesanne aga on tunnetada aja nõudeid ja operatiivselt ümber häälestuda. Ja pole see nii kerge, nagu mõned arvavad. Võib-olla peab selleks isegi mingit erilist talenti olema. Kui sul seda on, siis tähendab, suudad a jaga sammu pida, kui ei ole, jääd eilsesse päeva. Reaalne näide meiegi linnast — Pjatro Nitšõparavitš Lebedzev, pedagoog väljateenitud puhkusel. Mäletan, võta kätte ükskõik mis ajaleht — igal pool Pjatro Nitšõparavitš. Kord võitleb usuima vastu, kord kahjulike mõjude vastu. Oli silmapaistev kuju. Aga nüüd? Kui palju aastaid läinud, aga ikka paljastab vanu mõjusid, kritseldades samasuguseid artiklijupsakaid, mis ainult üheks otstarbeks kõlbavad... Mineval aastal avaldati meie oblastilehes artikkel minu muuseumi kohta, ja jälle oli Pjatro Nitšõparavitšil vaja sellest number kokku keerutada. Luges üles, kui palju selles korratakse sõna «pühakoda», ja pani hakkama signaali pealinna: seal ja seal toimetuses tegeldakse varjatud kujul usulise propagandaga! Komöödia, muud ühtigi.

Ei ole see ümberhäälestumise värk lihtne. Seepärast on üks mu tähtsamaid põhimõtteid — tunnetada aega. Ja veel — mitte tükkida härjale sarvede ette. Nii nagu see Galubovitš.

Arusaadav, praegu pole kellelgi õigust tema kohta paha sõna ütelda, kuid ega ma ju ei ütlegi, ma ainult mõtlen. Ei meeldinud ta mulle. Esimesest päevast peale, kui ta suunamisega muuseumi tuli, ei meeldinud ta mulle. Nojah, selge see, ma tegin kohe järelepärimisi, mis linnuke see meile lennanud oli — alustama nii-öelda tööalast biograafiat. Papa professor, teaduste doktor. Kas tõesti ei saanud ta poega pealinnas oma tiiva all ära sokutada? Pole nagu kuulnud sihukestest professoritest. Ja mis palgadki need teaduslikel töötajatel meie muuseumides on. Tähendab, poisil peab midagi muud mõttes olema. Mikalai Anissimavitš Bjasperstõhh on vana kala, tema nägi kohe läbi, mis ja kuidas.

Oma asja Galubovitš muidugi tundis, selle koha pealt ei ütle ma midagi. Kuid on teisigi aspekte. Näiteks see lugu ikooniga — kas siis nõnda kõljab? Hea küll, oled sa oma, õigemini, papa raha eest külaätilt kallihinnalise ikooni ostnud, eks siis vormista nagu kord ja kohus paberid ja pista kompensatsioon taskusse. Aga ei, temal olnud tahtmine muuseumile kingitust teha. Et näete nüüd, kus meie ikka oleme õilishinged! Aga mis peaks mõni teine tegema? Kel papa pole professor? Kas mina hakaku kah oma muuseumile isikliku raha eest eksponaate muretsema või?

Ja selle oma, mis ta'nd oli... «sõpruskonnaga» jahmerdas nagu

munavalus kana. Isegi pealinnast kutsusid kellegi oma kõnekoosolekule loengut pidama, filosoof või sotsioloog, kes ta oli. See, tähendab, filosoof, torkas mulle kah oma kokkusoperdatud ankeedi pihku, et mis ma arvan kultuurist, keelest ja kõigest sest värgist. Kuid Mikalai Anissimovitšile pole ankeete vaja, ta arvab nõnda, nagu on vaja arvata.

Ma sõin selle «sõpruskonna» muuseumist välja, ja hästi on. Vähe-malt rahulikum nüüd, muidu jäävad veel mingi asjaga vahele ja mina vastutagu.

Ja tema jõulupoisteks käimised, jaanipäevad ja tühi teab mis palaganilaulud pärjaujutamisega! Kellel on meie ajal sihukesi «pühi» vaja, mida ta «taaselustas» koos käputäie karvaste logarditega, kel muud polegi kui lärmata ja ümber tule karelda nagu metsmehed?

Lootis ta seesuguste meetoditega tõesti minu kohta kätte saada?

Janina

Veerake töötas teispoole vaheseina samuti paljundusmasinal. Korda kolm päevas me puutusime kokku trepil või koridoris; väikest kasvu ja sale, mõistatuslik naeratus lihavatel huultel, vuhises ta mööda oma pinnis džiinidega, jättes õhku parfüümiaroomide pilvi. Veerakese kohta liikus kogu aeg mingeid kuulujutte, kuid ma ei pannud kunagi seda sorti keelepeksu tähele.

Ja äkki pahvatas see olevus teisest maailmast minu töötuppa.

«Kuule, mu kallis,» alustas Veerake, mõõtes mind hindava pilguga. «Niimoodi elada ei kõlba. Ilmast ilma üksinda ja üksinda otsekui nunn. Sinust muuseas räägitakse juba tõepoolest, et sa baptist oled. Ja mis-moodi sa riides käid! Oled sa ühtegi korda peeglisse vaadanud? Ise oled kõrgema pilotaaži figuuriga, aga peidad seda mingitesse kottidesse, millel varrukad küljes.»

Ma vaikisin kohmetult, Veerake aga jätkas madala meeldiva häälega oma sädistamist:

«Avaldan sulle saladuse. Ühel sümpaatlikul noormehel on juba kolm nädalat igatsus sinuga tuttavaks saada. Ära imesta midagi. Armas-tus esimesest pilgust. Muide, laupäeval oodatakse meid sinuga külla ja mina pean vastutama sinu eest. Nõnda on lood, kallikene. Annan sulle kaks päeva mõtlemisaega.»

Raske kirjeldada, mis mu hinges nende kahe päevaga toimus. Pilvede vahelt, millega oli igaveseks varjutatud õnnelootuski, välgatas äkitselt kahvatu kiir. On see ikka tõsi? Võin ma ikka tõesti kellelegi vajalik olla? Ma ei teadnud, kas kuulnud uskuda või mitte. Peas oli Veerakese sõnadest täielik virvarr. Sümpaatlik noormees . . . Kõrgema pilotaaži figuuriga . . . Igatsus tuttavaks saada . . . Niimoodi elada ei kõlba . . .

Reedel täitis Veerake mu toa jälle lõhnaõli aroomidega.

«Tähendab, homme kell viis.» Ta rääkis nii, nagu oleks juba kõik otsustatud. «Mul siin on sinu jaoks kleit kaasas. Isiklikest varudest. Kui meeldib, võin loovutada. Kaks palgapäeva, ja on sul tasutud.»

Indrek Hirv.
Glasuurialune portselanimaal.
1985.

Indrek Hirv.
Glasuurialune portselanimaal.
1985.

Ma kuulasin, kujutledes tänast õhtut ja kaht puhkepäeva kurdi vanamutiga televiisori ees, mis võib sind viia niikaugemale, et hakkad oma kopeermasinatki taga igatsema. Aga võib-olla tõepoolest ei tohi niimoodi elada, mõtlesin ise.

Raske unustada, kuidas ma valmistusin minema oma elu esimesele kohtamisele. Veerake aitas mul palmiku kroonina kuklasse keerata ja pisut värvida. Ta jagas mulle mingeid õpetusi, aga need ei jõudnud mu teadvusse, sest olin muutunud üheksainsaks kehastunud erutuseks. Mitmel korral katsusin keelduda, et üldse ei lähegi, kuid Veerake aina itsitas, saades sellest nalja.

Tema nimi oli Alik.

See õhtu on mul meeles imehästi, pisiajadeni.

Esimesel hetkel, kui Alik mu kätt suudles, kohmetasin hoopis ära ega julgenud silmigi tõsta. Kõigele lisaks olin ma Veerakese džiiinikleidiga iseendalegi võõras ja tundmatu. Alles siis, kui Alik oli sundinud mind magusat kokteili maitsema, muutusin väheke julgemaks, võtsin südame rindu ja läksin temaga koguni tantsima, ehkki niisuguse tundega, nagu peaksin mõlemas käes hiiglasuurt pampu tassima.

Veerake istus Aliku sõbraga, kelle korteris see oli, kõvasti teineteise ümbert kinni hoides põrandalambi all, vahtides meid nii põnevil pilguga, nagu poleks me mitte tantsinud, vaid teinud nendele mingit spektaaklit.

Seejärel maitsesime jälle roosat kokteili, võttes suupisteks kompekke ning tillukesi viisipäraseid juustu- ja singivõileibu. Alik rääkis kõiksugu naljakaid lugusid ja mina naersin vahetpidamata. Pärast pausus šampanja ning me vaatasime, kuidas kumerikes klaasides tõusevad ja vajuvad tillukeste hõbejate mullidega kaetud šokolaadiraasud, ise vaieldes, kelle oma kõige enne pinnale kerkib. Ma hakkasin vargsi Aliku poole piiluma, ta meeldis mulle ikka rohkem ja rohkem — tähelepanelik, kauni tõmmuka jumega ja sõbralikult naeratav.

Alik palus luba mind koju saatma tulla. Teel ta ütles, et tahaks tänase õhtu mälestuseks mulle midagi kinkida, ning kutsus mind korraks enda poole sisse. Ma ajasin küll vastu, sest oli juba hilja ning ma ei kujutanud ette, mismoodi mu perenaine uksekella kuuleb, kuid ta jäi nii siiralt tujutuks, ta palus nii väga . . . Ja tänaval oli külm, lõõtsus vinge tuul, mind oli päris kangeks võtnud.

Alik jooksis kohe kööki teed tulele panema. Tal oli väga õdus korter: raamaturiiulid, kaktused, terve kari naljakaid savist kuradikesi, ilus stereokombain suure plaadikollektsiooniga. Diivanilaul lambi juures lebas kirevate kaantega žurnaale. Tahtsin neid pisut sirvida, aga tundus väheke imelik, et Alik žurnaalid kuidagi rutuliselt ära pani, pistes mulle pihku päevapildialbumi.

Teest ja likööri hakkas meeldivalt soe. Vaikides kuulasime muusikat, ma teadsin küll, et tuleb minema hakata, aga temaga oli nii hea olla. Ma tundsin ennast peaaegu õnnelikuna, nagu seisaksin tundmatu, imeväärse, mõtestatud maailma uksele ja et iga uus päev seal on eilsest

erinev ja mindki võib lõpuks kellelegi vaja olla. Alik suudles mind palmikule, sosistas, et on leidnud selle kõige ainulisema, kellest on unelnud kogu elu ja kellest ta iial ei taha lahkuda. Ma uppusin õrnuse voogudesse . . .

Kahe kuu pärast ei lasknud Alik mind uksest sisse.

«Anna andeks, lapsuke, mul on külalised,» seletas ta mulle trepiplatvormil, tõmmates ukse enda järelt kinni.

Ma hakkasin talle etteheiteid tegema, rääkisin pisarsilmil, et peale tema pole mul ilmas ühtegi lähedast.

«Lõpp, lapsuke,» muigas ta külma osavõtmatusega. «Finita. Teie plats on hõivatud ja sulle soovitan siinsel aadressil mitte enam tulla.»

Ma jäin elama vist küll ainult selle tõttu, et peatselt asendus neid päevi täitnud kohutav valu õudse nüri ükskõiksuse ning apaatiaga. Nähtavasti tundis mu süda sees, et muidu ma välja kannatada ei suuda.

Esiailgu polnud ma üldse võimeline iseseisvalt mingit sammu astuma, vahel unustasin söömisegi ära ja tegin ainult seda, mis mulle näpuga näidati . . .

. . . Möödus pool aastat või aasta, ja vähehaaval andis järele.

Veerake oli ainus, kes mind maha ei jätnud. Me saime sõbratarideks ja nagu märkamatuks, aga ikka enam ja enam hakkas mind oma keerisesse kiskuma uus elu — restoranid, tutvused, väljasõidud olengutega . . . Ei saaks ütelda, et selline elu mulle meeldis, kuid vähemasti ei jäänud ma üksildaseks.

Märkamatuks muutusin kohmakast ja häbelikust tuhkatriinust naiseks, kellele hakati tänaval järele vaatama ja kes hästi teadis oma ilu hinda. Nüüd kandsin ma moodsat soengut. Ükskord meenutas juuksepalmik mulle nukraid õnnehetki, kus mu pea oli puhanud ema süles, ja hagrases vihahoos, ise täis arusaamatut sünget rõõmu, krähvasin mõned korrad kääridega . . .

(Järgneb)

Indrek Hirv.
Glasuurialune portselanimaal.
1985.

Indrek Hirv.
Glasuurialune portselanimaal.
1985.

MIRJAM PEIL

INDREK HIRV. KOHT KULTUURIS

Indrek Hirv on end tutvustanud kui portselanimaalija ning graafik: alates 1977. a üldnäitustel, 1985. a personaalnäitusel Tartu Kunstimuuseumis ja Tallinna Kunstisalongis, 1986. a Adamson-Ericu muuseumis. Ja kui luuletaja: «Sõna» 1986, nr 2, «Looming» 1982, nr 4, «Vikerkaar» 1986, nr 1 ja 6.

Debüüdid on olnud tähelepanuväärivad igal alal üksitigi, ent tähtsam on, et nii mitmekülgne väljendustähe annab märku tõeliselt artistlikust loomusest, kellele loomine, uue maailma vormimine on kibelev sisemine sund ja elegantne mäng ühtaegu. Muidugi, väljendustarve kannustab takka iga kunstipürgijat ja mõni neist saab kähku selgeks ka elegantse mängu reeglid, kuid praegu tuleb rõhutada just terviklikult artistlikku vaimu. Vähe sellest, on debüüte, mis on olulised ka hoiaku poolest: kultuuri juurdetuli ja tajub (või ei tajub) kuuluvust oma rahva kultuuri ja selle minevikku, mõistab (või ei pea mõistmisväärseks) selle väärtustesüsteemi, pidevust, katkestusi ja valupunkte. Väide, et Indrek Hirve debüüdi annab kaalu oma kuuluvuse täpne tundmine, sobiks pigemini artikli lõppu. Kuid olgu seekord järeldus tõestuskatseist eespool.

*

Sündisin detsembris kolmekümne aasta eest. Hariduse sain Tartus, diplomini Tallinnas. Vabakutseline, ENSV Kunstnike Liidu liige.»

Nii kirjutab Indrek Hirv ise ja sellega on juba üht-teist väga olulist öeldud. Aga ankeedisalmi kaks esimest lauset ahvatlevad laiendama ning kommenteerima. Esiteks, sünni- (1956) ja diplomaasta (1981) määravad Hirve põlvkonda, kellele on pahaks pandud, et ta pole tulnud «vägeva noore lainena» ja «uusi väärtusi» kuulutades. Laineootajad on pidanud küll tunnustama, et anded tulevad ikka ükshaaval, ja mis praegu iseloomulikult veel, «uute väärtuste» asemel tihtipeale vanu revideerides ja nende hulgast valides. Üksituli on ka Hirv, ja kui ta ütleb «hariduse sain Tartus», on tal sellega ilmsesti tõsi taga. Tartu on taust, mil tuleb tema loomingut vaadelda, ja nimelt omaaegse Tartu kunsti väärtused need, mida ta näib pidavat revideerimise ja restaureerimise vääriliseks. Nii öeldes tuleb uskuda, et Tartu kunstiringkondades kasvanud noormehel olid juba instituuti astumise eel põhilised kunstihoiakud ja tõesed välja kujunenud, Tallinna kool andis for-

maalsed oskused (mis mõistagi pole teisejärgulised mehe puhul, kes loomingult nõuab veatut elegantsi). Tartu-haridust rõhutades kinnitab noor kunstnik programmiliselt oma kokkukuulumist Tartu, s.o pallasliku traditsiooniga — mis sest, et «Pallase» kool likvideeriti enne, kui tema sündis, et olid ajad, mil mälestustki sellest traditsioonist püüti kustutada ja mitmed kunstipõlvkonnad nii pinnatule kidunemisele määrati. See vägivaldne traditsioonikatkestus — ei katkenud üksi pallaslik maalikoolitus, vaid ka tartulik humanitaarne vaim — on meie kultuuri üks pakitsevamaid valupunkte. Kuuekümnendate sula seda haava ei ravitsenud, pigem tehti uuendusõhinas «Pallasega» koguni lõpparve. Solidaarsusekinnitus pole minu silmis seetõttu üksnes kunstiline, vaid ka kõlbeline seisukohavõtt.

Ent mida siiski see paljuräägitud traditsioon väärtustas? Laiemalt võttes: avatud kultuurilma ennekõike (tookord peamiselt Pariisi-orientatsiooni), humanitaarset vaimu ja esteetilist nõudlikkust mis tahes kunstialal. Seda, et kunsteide maailm on üks ja kunstnik haritlane, kel on mõeldamatu olla suhtlemata kirjanduse, muusika, teatriga; et milleski väga tähtsas on kõik kunstid sarnased — see on inimvaimu kõige vabam tegevus. Kitsamalt kujutavas kunstis: värvikultuuri, vormipeenust, muljevärskust, elamuslikkust, espriid ja artistlikku kergust. Ja vaatamata vormikultuuri nõudlikkusele veel seda, et spontaanne loovus ise, milles säilib improvisatsiooni hingus ja sära, on tähtsam kui viimistletud-lihvitud tulemus (ka kommertslik lõpp-produkt).*

Ega pole vist tarvis öeldagi, et särase traditsiooni omaksvõtt Indrek Hirve piiraks või ta loomingut ahtalt retrosaangi suunaks. Praegune kunstiareng näitab üldisemaltki tahet vabamaks ja avatumaks väljenduseks, väljapääsu otsimist liiga ratsionaalsest, liiga steriilseks siluvast kunstikäsitusest.

* Väga huvitavalt, suure üldistusleidlikkusega märgib Eha Komissarov (vt «Vikerkaar» nr 7), et eesti kunstis on traditsioon sünomüümne sõnaga impressionism, et selle suuna n-õ kodustamine on meie kunstikultuuri oluline saavutus, mis on jätkamisväärt, sest ilmselt vastab ta rahvusliku kunstitemperamenti eripärale. Lisaks: nimelt «Pallasel» on teeneid selle suuna kodustamises.

*

Hirv on õnnelik kahe isanda teener, kel kasutada kahe kunsti väljenduskeel. Väga valvsalt jälgib ta: sõna ei tohi pääseda pilti (ta looming paberil ja portselanil on abstraktse koega), literatuur segab plastilist väljendust. Aga pilt tohib sõnas olla küll, nägelik pilt annab sõnale mahtu ja sügavust. Tahaksin luule jätta luulearvustajate arvustada, ei saa aga siiski läbi kõrvutamata, sest nii tihe on seos Hirve sõna- ja pildiloomingu vahel — otsekui sünniks ühestsamast hingeseisundist kord pilt, kord luuletus. Nii või teisiti on see kunst ja see luule toidetud tartulikust vaimust, olnust ja kujutletust. Isegi ammuhävinud Kivisild, «see sild mis kui on ja ei olegi/on seisnud siin ilmatu aja», võib nägemusena luuletuses kangastuda. Mitte asjata pole 1980. a kolm väikest litot — «Arlekiini laul», «Õõlaul», «Skertso» — otsekui *homage*'id Vabbele ja Kitselle omas vormimängitavas peenuses. (Nende kahe Tartu kunsti suursukjuga puutus Indrek Hirv ka isiklikult kokku, esimene suri tema lapsepõlves, teine noorukieas). Mitte asjata ei laula marionetid triolette — Arlekiinid ja Pierrot'd on artistliku maailma põliskasukad. Ja nii graafiline leht kui ka maalitud taldrik võib kanda nime, mis on muusikaline termin, sest kogu kunstide maailm on ju üks. Muusikaline elamus on otseksks lähteks 1986. a litodele «Capriccio», «Homage à Erkki-Sven Tüür» jmt ning kajastub nähtavalt ka portselanimaalinguis — ikka nõtke ja väga liikuv joon, vahelduv rütm, mingi fuugalik mitmehäälsus teemaarenduses. Mulle tundub muide, et Hirve maalitud portselani puhul on tegemist rohkem maalikui tarbekunstiga, mis sest, et näeme seda traditsioonilistel tarbeesemetel; siin saab aimu ka kunstnikule omastest valitud ja diskreetsest värvikasutusest. Abstraktne vormikõne aval-

dub nii graafikas kui ka taldrikuil piisava edasiarendamisvaruga, eksivad need, kes alati kipuvad ennustama sellise laadi kiiret ammen-dumist, sest tulemus sõltub kunstniku kujutluse paindlikkusest ja avatusest. Indrek Hirve puhul kehtib see kindlaminigi, kuna pildilik ja metafoorne fantaasia leiab endale pidevalt kõrvalväljundi luules. Muuseas, sõnapiltides määravad Tartu reaaliid; sagedasti öine Toome, pilvealused varemed, Inglisilla-alused saladused, haki- ja vareseparved, raekell. Tihti hoiab ööpilte koos Talvikut meenu-tav pilgar: kõrge taevas ja kirjad tähed, ablas ja meelas joomamaailm, ning vaim, mis vabadust ja ausust ihkab, seal keskel mäslemas. Lähedus ja võib olla rõhutatudki sümpaatia- ning solidaarsuseavaldus arbujalikule luuletraditsioonile — mis ju sama valusalt katkes kui pallaslikkus — annab Hirve luulele erilise mõrkja kõrvaltooni. Sellepärast vahest kordub ta luules sõna «surm», sünge kujutluspilt «mustad kured», «veri»; seepärast on sagedane verb «veritsema» — veritse-da võivad pihk, süda, häälepaelad, meeled. Ahistustest vabam on ta armastusluule, kus meeleline ja tundlik fantaasia võib suveõise looduse personaliseerida armastatuks endaks («Hämarus libistab kätt»). Kuid see on juba teine teema.

*

Kas kolmel alal tegutsemine ei killusta, võidakse küsida, kas see ei takista maksimumi realiseerimist? Kunstnik ise ütleb, et ei. Kõik ta väljundid — graafiline leht, luuletus, maalitud taldrik — sarnanevad loomingumeetodi poolest: elamus ja pakitsev väljendustarve, kiire puhanguiline inspiratsioon ja n-õ lühivorm, millesse inspiratsioon täpselt ja terviklikult sulgub. Tulemused lubavad seda uskuda.

EDGAR SAVISAAR

RAHVUSSUHETEST EESTIS: 1970.—1980. AASTAD I

Credo: olla eestlane, nõukogude inimene ja kommunist. . .

Aastakümneid elasime süütu usus, et rahvusküsimus meie paljurahvuselises riigis on juba lahenduse leidnud; et edukalt arenevad uued, rahvustest laiemad inimeste ühtekuuluvuse vormid; et rahvussuhted väljenduvad vaid rahvaste ja rahvusrühmade konsolideerumises ja liitumises, mis lõppkokkuvõttes viib nende ühtesulamisele. Teaduse jaoks olid rahvussuhted lõpetatud teema. Probleeme selles valdkonnas ei olnud. Leidus vaid üksikuid natsionaliste, kes ilmselt Lääne mõjutustel püüdsid kunstlikult tõstatada probleeme, said aga alati ka õigeaegse vastulöögi. Veel 1984. aastal avaldas kirjastus «Eesti Raamat» tõlke R. Kossolapovi juhitud teadlaskollektiivi mahukast monograafiast «Arenenud sotsialismi teooria ja praktika probleeme», kus rahvusküsimus on just selles valguses esitatud.

Rahustavatest sõnadest hoolimata läks tegelikkus üha rohkem oma teed. Vastuolud majanduses ja sotsiaalses sfääris hakkasid avaldama laostavat tagasimõju ka rahvusteadvusele ning rahvustevahelistele suhetele. NLKP Keskkomitee sekretär Aleksandr Jakovlev kirjutab: «Eemaldumine tege­likkusest avaldub ka rahvussuhete uurimise vallas. Just selles valdkonnas on rohkem kui kusagil mujal kogunenud vananenud, dogmaatilisi ja praktilisele kogemusele mittevastavaid hinnanguid» (A. Яковлев. Достижение качественно нового состояния советского общества. — «Коммунист» 1987, nr 8, lk 80).

Rahvusvabariigi oludes ja arvestades, et rahvusküsimuse selgitamine utmise valguses alles algab, on diskussioon sellel teemal igati tervitatav. Probleem on tähtis ning tema tendentsliku tõlgendamise võimalused küllaltki avarad (eriti kui silmas pidada rahvusküsimusele stagnatsiooniperioodi ideoloogias antud moonutatud hinnanguid). Kuuldavasti on edusammudele ja probleemidele rahvusküsimuse lahendamisel pühendatud ka üks lähemaid EKP Keskkomitee pleenumeid. Arvan olevat loomuliku, kui iga ENSV elanik, eeskätt aga iga kommunist sellel tööpoolest tähtsal teemal oma seisukoha avaldaks. Pleenumile võiks e e l n e d a laialdane diskussioon nii parteikoosolekul kui ka avalikkuses. Vabas mõttevahetuses

formeeruvad seisukohad kujuneksid siis aluseks EKP Keskkomitee pleenumi suuniste väljatöötamisele.

Rahvusküsimuse dogmaatiline käsitus kuulub ühe osana kommunismi kiireloomulise ja laiahaardelise ülesehituse kontseptsiooni, nagu see esitati 60ndatel aastatel. Sellest kontseptsioonist tulenevat ühiskonnaelu analüüsi on põhjalikult käsitletud A. Butenko (vt A. П. Бутенко. Теоретические проблемы совершенствования нового строя: о социально-экономической природе социализма. «Вопросы философии» 1987, nr 2).

Sotsialismi kommunismiks kiire ülekasvamise teorias kujutatakse kaasaegset ühiskonda lühikese üleminekuperioodina, mida ühelt poolt iseloomustavad kommunistliku formatsiooni võrsed ja teiselt poolt vana ühiskonna hääbuvad jäänused. Sotsialismi ei nähtud omaenda alusel areneva ühiskonnana, vaid sümbioosina «kommunismi võrsetest», «mitteküpse kommunismi elementidest» ning «kapitalismi jäänustest» ja «vana aja sünnimärkidest». Võrsete hulka arvati tootmisvahendite üldrahvalik omandus, ühiskondliku arengu plaanipärasus, kollektivism jm, jäänuknähtudeks kuulutati aga ühiskonna klassi­struktuur, linna ja küla ning füüsilise ja vaimse töö erinevused, isiklik abimajapidamine, turg ja kaubalis-rahalised suhted. Võrsete ja jäänuste vastuolu kujutati käesoleva ajalooperioodi põhivastuoluna.

Verbaalselt oli võimalik seda teooriat (õigemini «eksklikke poliitilisi seisukohti, mida kommunteeritud kujul esitati teorianas», nagu väljendub A. Butenko) põhjendada. Ahela järgmises lülis oli aga vaja näidata, et ka tegelikkus teooriale vastab. Kuna kogu tegelikkust lavastada ei saa, siis võeti temast mõned osad ning pandi need organisatsiooniliste vahenditega teooriale vastama. Näiteks kui kommunism on rajatud üldrahvalikule omandile, siis võib tema saabumist kiirendada kolhooslik-kooperatiivse omandi likvideerimise kaudu. Seda tehtigi. Sõjajärgsetel aastatel NSV Liidus eksisteerinud 95 tuhandest kolhoosist on tänaseks alles vaid 20 tuhat ühismajandit. Osa kolhoose ühendati suurmajanditesse, tekitades nõnda inimtühje

ääremaid, suur osa aga reorganiseeriti soovhoosideks. Ka Eestis kahanes kolhooside arv veel ajavahemikul 1975—1985 188lt 142le.

Paralleelselt kolhooslik-kooperatiivse omandivormi piiramisega toimus ka võitlus isiklike abimajandite vastu, mille arengule asetatud põhjendamatud piirangud jätsid meid ilma 30—40% põllumajandustoodangust. Individuaalmajapidamisele antud hoo- bist pole põllumees toibunud tänapäevani. Ka Eestis vähenes ajavahemikus 1960—1985 isiklikes abimajapidamistes lihatootmine (tapakaalus) 43,6lt 16,3 tuhande tonnini, piima tootmine 381,0lt 227,6 tuhande tonnini ja munade tootmine 165,2lt 101,7 miljoni tükini.

Taolist kommunismi «tagantõukamist», mida nüüd nimetatakse «sotsialistliku bürokraatia teoreetiliseks kreedoks» (A. П. Бутенко. Sealsamas, lk 26), teenisid teoorias usinasti R. Kossolapov, M. Rutkevits ja G. Glezerman. Nende järelkäijaid leidub tänapäevani ka Eesti teaduses ning juhtide hulgas. Paraku ei jäänud taolised vaated ainult teooriasse, vaid mõjutasid kõige otsesemalt miljonite inimeste elu ning kogu ühiskonna majandusliku arengu taset. Väljapoole sanktsioneeritud teooriat jäänud uurimissuuna- praktiliselt blokeeriti. Pole ju mõtet uurida kaubalis-rahalisi suhteid, väärtusseaduse toimet, kooperatiivset omandivormi ja individuaaltööd, kui need on end ammendanud ja seisavad vaid jalus kommunismi laiahaardelisel ülesehitamisel. Selline arusaam on aegadega sedavõrd juurdunud, et me ka majandusorganites ikka veel ei suuda paljusid kaubalis-rahaliste suhete ja individuaaltööga seonduvaid probleeme arutada muidu kui üksnes ideoloogilises kontekstis.

Tulevikuühiskonda kujutati selles teoorias rangelt unifikseerituna ja vabana mitte ainult vastuoludest, vaid ka erisustest üldse. Nagu kirjutatakse teadusliku kommunismi õpiraamatus, loob ühtse üldrahvaliku omanduse arenemine, mis ei tunne riiklikke ega rahvuslikke piire, ka rahvuste ühtesulamise majandusliku eelduse. Nõnda saigi rahvuste lähenemine ja ühtesulamine kommunismi laiahaardelise ühtesulamise edukuse üheks peamiseks mõõdupuuks. Vastavalt avaldusid kommunismi võrsed ühtse nõukogude rahva kujunemises, kakskeelsusele üleminekus, ühtaolises olmes ja kultuurielus. Klara Hallik kirjutab: «Rahvuslikud erinevused ei tahtnud hästi mahtuda sellesse järjest ühetaolisemasse ühiskonda. Seepärast tuli nad kuulutada mitteolulisteks, ja kui nad ettekuulutuste kiuste osutusid siiski tähtsaks, ei jäänud muud üle kui neis natsionalismi ohtu näha» («Edasi», 25. juuni 1987).

Rahvuste lähenemist mõõdeti kakskeel-

suse (vene ja rahvuskeel) leviku kaudu. Kiiresti arenes kakskeelsus 70ndatel aastatel. Kui 1970. aastal luges end kakskeelsete hulka 50%, siis 1979. aastal juba 84% Vene Föderatsiooni kuuluvate oblastite ja autonoomsete vabariikide mittevene elanikkonnast. Intensiivselt korraldati keelesuhteid ka lõunapoolsetes vabariikides. Aserbaidžaanis ja Kesk-Aasia liiduvabariikide teadlaste kirjutistes kohtab aeg-ajalt väljendit «vene keel kui teine emakeel». Nõnda tunnistatakse, et vene keelel on selles regioonis täita märksa olulisem osa kui rahvastevaheliste kontaktide soodustamine.¹ Aserbaidžaanis teadlane Džafarov kirjutas 1981. aastal, et on küpsenud ajalooline vajadus lugeda vene keele tundmist üheks nendest joontest, mis iseloomustavad inimeste uut ajaloolist ühendust — nõukogude rahvast («Известия АН Азербайджанской ССР» 1981, nr 1, lk 101).

Kirgiisi õpetlane Tabošalijev väidab, et omandades mõne keele, kohanduvad inimesed ka selles keeles väljenduva mõttelaadiga. Õppides selgeks vene keele omandavad miljonid mittevene nõukogude kodanikud ka vene rahva mõtlemise spetsiifika. See aga on oluline panus — järeltab Tabošalijev — kõigi nõukogude inimeste arenemisse psühholoogilise ühtsusesse. («Известия АН Киргизской ССР» 1981, nr 1, lk 81). Vene keele süvendatud omandamiseks Kesk-Aasia rahvaste seas võeti ette mitmeid praktilisi samme. Kirgiisi koolidele anti viie aastaga välja 17 originaalset vene keele õpikut. Juurde tuli uusi vene keele õpetajaid, paranes nende teoreetiline ja praktiline ettevalmistus. Kui 1970. aastal oli Kirgiisi rahvuskoolides 68% vene keele õpetajatest kõrgema haridusega, siis kümme aastat hiljem oli kõrgema hariduse protsent kasvanud 80ni. Vene keel juurdus üha enam ühiskonna elu kõigis valdkondades, seda kasutati laialdaselt asjaajamises, juhtimises, õppe- ja kasvatustöös. Aserbaidžaanis NSVs süvenes kiiresti tendents aserbaidžaanis laste õpetamiseks vene üldhariduslikes koolides. 80ndate aastate algul õppis vene õppekeelega koolides 64 tuhat aserbaidžaanis poissi ja tüdrukut. Veerand aserbaidžaanis rahvusest tehnikumiõpilastest õppis vene keeles, tudengitest aga peaaegu pool.

Ametlik keelepoliitika soodustas kiiret üleminekut kakskeelsusele. Nüüd kirjutab L. Drobiževa sellest kui ülepingutamisest:

¹ Rahvastevahelise suhtlemise keelt pole sugugi alati tunnustatud teise emakeelena. Idas on suhtlemiskeele osa täitnud pikka aega araabia keel ning pärsia keel. Olles aga siinsetele rahvastele peale surutud ei kujunenud neist kunagi teist emakeelt.

»kuigi rääkisime rahvuskeelte säilitamise vajadusest, propageeriti peamiselt edusamme rahvusvahelise suhtlemiskeele omandamisel. Ja mitte üksnes ei propageeritud, vaid puhuti viidi asi ka organisatsiooniliste meetmete valdkonda» («Ohtuleht», 15. juuni 1987).

Hiljem on küll selgunud, et edusammud vene keele omandamisel olid tegelikult tagasihoidlikumad kui paberil. Näiteks Usbekistanis olevat 1979. aasta üleliidulise rahvaloenduse ajal kunstlikult suurendatud andmeid usbekkide vene keele oskuse kohta.

Kakskeelsuse mõju ei tohi alahinnata. Selle tulemusena mitte ainult ei kasva kaht keelt — rahvuskeelt ja vene keelt — valdavate inimeste arv, vaid suureneb ka nende mittevenelaste hulk, kes loeb vene keelt emakeeleks. 1959. aastal oli selliseid inimesi 10,2 miljonit, 1979. aastal aga juba 16,7 miljonit (vt M. Б. Татимов. Языковая характеристика народов СССР. «Известия АН Казахской ССР» 1986, nr 1, lk 14).

Kakskeelsus avab positiivseid võimalusi, millest on rohkesti ka kirjutatud. Mõõda on aga mindud küsitavustest, millele keeleteadlane Mati Hint juhib tähelepanu «Vikerkaar» 6. ja 7. numbris. Rahvuskeeltesse peab suhtuma vastutustundega ja seda eeskätt väikerahvaste puhul, kus keelel on täita eriline koht kultuurielus. Tavaliselt on väikerahvaste suhted suurrahvaste kultuurieluga asümeetrilised, sest nende käsituses pole suurtega võrdselt enda tuvustamise ja ideede levitamise vahendeid. Sotsiaalne keskkond, ühiskondlikud institutsioonid ja massikommunikatsioonivahendid mõjupiirkonnad soodustavad kogu maailmas suurte rahvaste kultuuri levikut. Et tagada järjepidevus kultuuri arengus, pööravad väikerahvad suurtest rohkem tähelepanu koolile. Koolilt oodatakse, et pärast selle lõpetamist väljendaksid lapsed selgelt ja üheselt oma kultuurilist kuuluvust. Kui emakeelt on väikerahvastele rahvuskultuuri väljendus, siis kool on kultuuri garantii. Sellepärast ongi emakeelse kooliõpetuse täiustamise probleemid saanud taas aktuaalseks; sellest ka umbusk võõrkeelte õppimisse lasteaija- ja algkoolieas, kui emakeelgi pole veel korralikult käes.

Kaasajal ei toimu kultuuriväärtuste edastamine ühelt põlvkonnalt teisele traditsioonilisel teel, vahetult vanematelt lastele, vaid vahendatult, kooli, kirjanduse ja massikommunikatsioonivahendite kaudu. Televisioonil, raadiol ja ajakirjandusel on tähtis osa rahvusliku kultuuri arengus. Sellest on aru saanud Taga-Kaukaasias, Kesk-Aasias ja Leedus, kus alates 50ndate aastate keskepaigast kasvavad põhirahvuse keeles väljaantavate ajalehtede tiraažid, mis mitte alati pole tulenenud selle rahvuse osakaalu suurenemisest vabariigi elanikkonnas.

Rahvaste arenguväljavaated paljurahvuseliselt riigis ei avaldu ainult keelekõikumise kaudu. Samavõrra mõjutavad rahvussuhteid ka segaabiellud. Rahvustevahelised abiellud aitavad sageli üle saada oma aja äraelanud ning kohalikku kesta kapseldunud kommetest ja traditsioonidest, ületada religioosset eelarvamusi. Omaks võetakse eesrindlikud, tänapäevased ideed ja nende vaimus kasvatatakse ka järeltulijaid. Näiteks pereplaneerimist võivad kasahhid õppida just vene perekondade najal, kus enamasti on 1—2 last (viie ja enama lapsega kasahhi perede arv ületab sama suuri vene peresid 14 korda). Kesk-Aasias on segaabielludel võrdlemisi kõrge osakaal, seda isegi maarahvastiku hulgas. Tuhandest maarajoonides sõlmitud abiellust on Kasahstanis 125 ja Kirgiisias 94 paari eri rahvusest, NSV Liidus keskmiselt on see näitaja 68. Frunze tööliste hulgas korraldatud küsitlus näitas, et suhtumine segaabiellusesse muutub ka linnas. Oma lapse või sugulase segaabiellu kiidaksid heaks 32,5%, laidaksid 27,5% ning 40% küsitlute suhtuksid sellesse ükskõikselts. Segaabiellude teel on aga ohtralt karisid, millest seni on kahjuks vaikitud. Sageli on nad vähem püsivad kui rahvusperekonnad. Abiellulahu-tustest Kasahhi NSVs moodustasid segaperekonnad 1961. aastal 27%, 1962. aastal 28% ja 1976. aastal 26%. Võrdlusandmed Aserbaidžani NSV Sumgaiti linnast näitavad sedasama: 1979. aastal sõlmiti seal 1245 abiellu, lahutati aga 426 abiellu. Abiellujate seas oli 185 eri rahvusest paari, lahutanute hulgas aga oli neid 115. (Современная семья, М., 1982, lk 43). Segaabiellude esinevad sagedamini antud rahvuse perifeerias, n-ö etnilises piiritoonis, kus üks rahvus enam ei domineeri ja teine veel ei domineeri. Nende teket soodustavad ka suurlinna, uudismaa ning suurehituste miljöö. KAMAZi ehitusel sõlmiti iga kolmas abiellu eri rahvusest mehe ja naise vahel. Rustavis on segaabiellus iga viies. Juba jõutakse segaabiellu nn teise generatsioonini. Selle sõlmib noormees, kelle vanemad on eri rahvusest, neiu, kes kuulub kolmandasse rahvusesse. Eriti aldis on segaabielludele intelligentsid, haritud noorte hulgas kohtab rahvusvahelisi paare kõige sagedamini. Järgnevad töölised ja insenertehnilised töötajad, viimastena mahuvad loetelusse teenindussfääri töötajad. Kõige kõrgem on segaabiellude osakaal noortel kuni 26. eluaastani. Pärast seda otsustatakse üha enam oma rahvusest partneri kasuks.

Segaabiellu mõju rahvaste arengule saab selgeks siis, kui järglased määravad oma rahvusliku kuuluvuse. Sellega üks etniline niit katkeb, teine aga saab jõudu juurde. Piirkondades, kus kohalik etnos on väikesearvuline, jälgitakse segaabiellusid seetõttu eriti

tähelepanelikult. Seda tuleb mõista. Etnilistes protsessides avaldub ühteageu kaks omavahel seotud ja dialektiliselt vastuolulist tendentsi. Ühelt poolt toimub rahvuste integratsioon, teisalt aga püüd etnose püsivusele, mis pidurdab rahvaste segunemist.

Kasahhi NSV teadlased uurisid segaabi-elusid Pavlodari oblastis. Tehti kindlaks, et vene-ukraina, vene-valgevene ja vene-saksa peredes loeb 70% noortest end venelasteks. Hääbub komme määrata oma rahvus isa järgi. Näiteks venelanna abielus ukrainlasega määrab 53,1% lastest oma rahvuse hoopis ema järgi. Valgevenelasest isa puhul teeb sedasama 85,7%, sakslasega 76,9% ja poolakaga 50% järeltulijaist. Üldiselt valitakse isa rahvus juhul, kui ta on venelane või kasahh. Mis aga juhtub, kui vene tüdruk abiellub kasahhi noormehega? Ühes vaadeldud rajoonidest luges 96,8% taolistes perekondades sündinud lastest end kasahhideks, teises rajoonis, kus vene rahvusgrupp oli arvukam, 90%.

Teadlased järeldavad, et kasahhi ja vene rahvusgrupid on Kasahstanis püsivad, teised aga liiguvad nendega assimileerumise suunas. Vene rahvusega sulavad kokku ukrainlased, valgevenelased, poolakad ja sakslased; kasahhidega aga eeskätt tatarlased ja baškiirid. Eriti tugev on kasahhide mõju seal, kus nad moodustavad rahvastiku enamuse. See on ka seaduspärane. Kahest etnosest, mille esindajad astuvad segaabiellu, suureneb hari-kult see, kes antud regioonis on arvuliselt ülekaalus. Assimileerutakse põhiliselt selle rahvusgrupiga, kelle keel ja kultuuritraditsioonid on lähedased. Sageli on täheldatud ukrainlaste ja sakslaste etniliste tunnuste nõrgenemist segaabiellu astumise järel. Teine põlvkond unustab vanemate keele ning orienteerub domineerivale kultuuritüübile. (Kasahhi teadlaste uurimustest vt «Известия АН Казахской ССР» 1982, nr 3).

Kuuekümmendatel aastatel suurenes segaabiellude osakaal kõigis liiduvabariikides. See tendents jätkus ka 70ndatel (Usbekistan, Tadžikistan ja Aserbaidžaan välja arvatud). Eesti NSVs kasvas segaabiellude osa 1970.—1979. aastal 13,6% ... 15,2% perede üldarvust. Segaabiellude osakaalu muutumist seletatakse üldjuhul muutustega vene rahvuse migratsioonivoogudes, kuna just «vene elanikkond astub kõige aktiivsemalt segaabielludesse» (Социально-культурный облик Советских наций. М., 1986, lk 154). 60ndate aastate lõpus vähenes sisseränne Kesk-Aasiasse ja Taga-Kaukaasiasse, mis kohe andis tunda segaabiellude osakaalu languses.

Segaabiellude osa kasvab ka vastavalt sellele, kui suur on vene keelt emakeeleks või teiseks keeleks nimetavate mittevenelaste arv. Tõsi küll, 1979. aasta rahvaloendus

tekitas demograafides selles küsimuses hämmeldust. Eestis polnud vene keelt vabalt valdavate eestlaste arv 1970. aasta rahvaloendusega võrreldes suurenenud, küll aga kasvas segaabiellude osakaal. Usbekistanis, vastupidi, segaabiellude osa langes, kohalike elanike vene keele oskus aga näis olevat kardinaalselt paranenud. Seda paradoksi ei osanudki rahvastikuteadlased seletada teisiti kui asudes seisukohale, et «rahvaloendus ikka ei anna täiesti kindlaid andmeid vene keele leviku kohta» (Социально-культурный облик советских наций, lk 154—155).

Perekonna lagunemise tõenäosus ei sõltu ainult sellest, kas tegu on rahvus- või segaabielluga, vaid ka millisesse rahvusesse abikaasad kuuluvad. Kišinjovis 1971. aastal registreeritud abielludest lahutati kümne aasta jooksul 18,8% moldaavide perekondadest, 27,4% moldaavlaste ja venelannade abielludest, 32,5% venelaste ja moldaavlaste perekondadest ning 32,8% venelaste abielludest. Tbilisis lagunes sama ajaga 6,9% gruusia, 12,3% gruusia-vene, 13,5% armeenia-vene ja 10,5% vene perekondadest. Kuigi segaabiellu näib üldiselt olevat vähem püsiv võrreldes rahvusperekon-naga, on selleski reeglis erandeid. Nimelt laguneb ühte rahvusesse kuuluvate migrantide omavaheline abielu veelgi sagedamini kui segaabiellu. Vene abiellude kõrget lahutumust Taga-Kaukaasias seletatakse sellega, et vene rahvusest migrantid saabuvad kultuuriliselt küllaltki erinevatest piirkondadest, mis raskendab nende vastastikut kohanemist isegi rahvusabiellus (Социально-культурный облик советских наций, lk 170).

Eestis korraldatud uurimuste põhjal hargneb segaabielludes järgmine sõltuvuste ahel: ema valib lapsele õppekeelest lähtudes kooli (segaabielludes olevate venelannade lastest õpib üle poole vene õppekeeleaga koolides, eestlannade lastest aga 75% eesti koolides), kool aga kujundab biethnilistest peredest pärinevate laste rahvusliku eneseteadvuse. J. Richteri andmetel valivad peaaegu kõik segaabielludest pärinevad vene koolide õpilased passiikka jõudes vene rahvuse (sagedasemaks motiiviks on eesti keele mittetundmine), segaabielludest pärit eesti koolide õpilastel ilmneb aga tendents lugeda end eestlasteks (motiiviks keele tundmine ja eestlastest sõbrad). Huvipakkuv on nende vene koolide õpilaste argumentatsioon, kes ei oska eesti keelt, aga loevad end eestlasteks. Seda põhjendatakse eesti perekonnanimega, isa või ema eesti päritoluga, vanemate vendade ja õdede eeskujuga, aga ka Eestis sündimise ning sooviga siin elada (vt Нация и культура. Таллин, 1985, lk 124—126).

Mitmete uurimustega on täheldatud segaabielludest sündinud laste võrdlemisi ulatus-

likku identifitseerumist eesti etnosega. Võrreldes Vilniuses ja Riias leedu-vene ja läti-vene abieludest sündinud lastega loevad Tallinnas eesti-vene segaabieludest sündinud lapsed end sagedamini eestlasteks (Социально-культурный облик советских наций, lk 171).

Abstraktne rahvussuhete käsitus ei kannu vilja. Rahvussuhteid tuleb vaadelda konkreetsetes ajaloolises keskkonnas ning toimivate demograafiliste, majanduslike ja sotsiaalsete protsesside taustal. Eesti rahvuse väärtushoiakutele avaldavad olulist mõju mitmed näitajad. Kõigepealt **madal sündimus**, mis on raskendanud isegi põlvkondade lihtsat taastootmist. 1978., 1979., 1980. ja 1985. aastal oli eestlaste loomulik iive negatiivne. **Suur on mehaaniline juurdekasv**, mis viimastel aastatel on taas näidanud kasvutendentsi: migratsioonialdo moodustas 1984. aastal kuus tuhat, 1985. ja 1986. aastal aga kaheksa tuhat inimest. **Vähenenud on eestlaste kiindumus oma emakeelde**. 1970. aastal luges eesti keelt oma emakeeleks tuhandest eestlasest 955, 1979. aastal aga 953 inimest. **Langenud on eestlaste osakaal Eesti NSV rahvastikus**. 1959. aastal moodustasid eestlased 75%, 1979. aastal 64%, 1986. aastal aga 61% Eesti NSV elanikkonnast. Nendegi arvude põhjal on võimalik teha enese jaoks järeldus sellest, millal eestlased Eesti NSVs vähemusrahvuseks muutuvad. Osades piirkondades on see juba toimunud. Näiteks ajaloolisel Virumaal vähenes eestlaste osakaal rahvastikus 70. aastatel ligikaudu 0,5% aastas (1970. aastal oli see 58,3% ja 1979. aastal 53,7%) ning käesolevaks ajaks on eestlased Virumaal tõenäoliselt muutunud vähemusrahvuseks. Narva ja Sillamäe elanikkonda arvestades toimus taoline muutus Kirde-Eestis juba ammu. Eestlaste osakaalu vähenemine Eesti NSV rahvastikus on olnud järjepidev ja kiire protsess. See on mõjutanud nii arusaamasid Eesti rahvuse tulevikust kui ka rahvustevahelist suhtlemist. Tegu on rahvusteadvuses vastukajavate objektiivsete protsessidega, millel natsionalismiga pole midagi ühist.

Rahvussuhteid on mõjutanud ka Eesti NSVs kulgevad **majanduslikud protsessid**. Pikka aega on Eesti NSV rahvamajanduses olnud päevakorras tootmise kompleksne intensiivistamine. Viidatud on taastootmise ekstsensivse arengu võimaluste piiratusele. Eriti ilmneb see tööjõuressursside osas, kus töövõimeliste inimeste rakendatus rahvamajanduses on lähedane maksimaalselt võimalikule. Vabariigisiseseid täiendava tööjõu allikad on ammendatud, vennasvabariikidest

tööjõu sissevedu aga pole soovitatav, arvestades nende endigi pingelist tööjõubilanssi ja silmas pidades ka üldriiklikku majanduspoliitikat tootmise paigutamiseks idapoolsetele aladele. Seetõttu näis tootmise süvendatud intensiivistamine olevat paratamatu juba 70ndatel aastatel.

Erilist tähelepanu nõudis tööstuse ekstsensivse kasvu piiramine Tallinnas. Juba varasemates dokumentides esineb seisukoht, et intensiivarengule üleminek on võimalik vaid olukorras, kui Tallinna tööstus ei kasva enam täiendava tööjõu arvel. Teadlased soovitasid piirata ühiselamute ehitamist (või loobuda sellest hoopis), kuna ühiselamukohtade haldamiseks ja täiendamiseks teravdatakse korteriprobleemi ja süvendatakse sotsiaalset ebarõrdsust elamispinna jaotamisel uustulnukate ning põliselanike vahel. Majandusjuhid võtsid need soovitusel küll formaalselt teadmiseks, jätkasid aga samal ajal mugavat ja sisseharjunud ekstsensivse arengu rada. Viieteistkümne aastaga suurenes Eesti NSV elanikkond vabariikidevahelise migratsiooni arvel rohkem kui saja tuhande inimese võrra. Lõviosa migrantidest suundus Tallinna. Ühiselamute ehitus sai sisse erilise hoo. Praegu on Tallinnas enam kui 50 tuhat ühiselamukohta, s.o 2,5 korda rohkem kui 70ndate aastate lõpus.

X ja XI viisaastak andsid tunnistust tööstuses tööjõuga kergekäeliselt ümberkäimisest. Viisaastaku lõpuks osutus tööliste arv paljudes ettevõtetes suuremaks, kui seda viisaastaku algul planeeriti. Oluline nihe tööjõu parema kasutamise ning töökollektiivide sotsiaalse ja professionaalse struktuuri täiustamisel jäi saavutamata, mis tingis vajaduse täiendava tööjõu järele. Selle asemel et saavutada tootmise mahu kasv ja toodangu parem kvaliteet siseressursside täielikuma rakendamise, tootmise efektiivsuse suurendamise, teadusliku töökorralduse ning juhtimise täiustamise abil, suudeti paljudes ettevõtetes tootmismahtusid kasvatada vaid täiendava tööjõu värbamisega, mis mõnikord oli sedavõrd ulatuslik, et ohustas isegi tööviljakuse näitajat. Osades ettevõtetes ei viinud täiendavad kapitalmahutused tootmise rekonstrueerimiseks ja ümberseadmistamiseks töökohtade arvu vähenemisele, vaid uutele nõudmistele nende järele.

Teistsugune on olukord Läänes. Paljud suured korporatsioonid on toodangut uuendades ja tootmismahtusid suurendades samal ajal töötajate arvu kärpinud. Ainuüksi ajavahemikus 1981—1983 suurenes USA võimusa lennutehnikakorporatsiooni «Boeing»

käive kümnelt üheteistkümnelle miljardile dollarile, samal ajal vähenes töötajate arv 113 000lt 85 000 inimeseni. «Chrysleri» käive suurenes kahe aastaga 9,9lt 13,2 miljardile dollarile, töötajate arv aga kahanes 87,8lt 81,5 tuhandele inimesele. Analoogilised tendentsid on täheldatavad ka Lääne-Euroopas. Võimsa rahvusvahelise monopoli, raadioelektronikafirma «Philips» käive suurenes kahe aastaga 42,4lt 46,1 miljardile kuld-nale, tööhõive vähenes aga 12 tuhande inimese võrra (348 tuhandelt 336 tuhandele). Lõpuks olgu nimetatud ka Saksamaa Liitvabariigi suurim elektrotehnika- ja raadioelektronikatööstuse monopol «Siemens», kus käive suurenes kahe aastaga 34,5lt 39,4 miljardile margale ning töötajate arv kahanes 338lt 313 tuhande inimeseni.

Kohalike tööjõuressursside amمندudes hakkasime üha laiemalt elama teiste liiduvabariikide elanikkonna arvel, meelitades kõrgema töötasu, suurema reaaltulu ja rohkema kaubaga. Ühtegi uut suuremat objekti pole enam suudetud kindlustada kohaliku tööjõuga, vaid ikka on abipalves käsi sirutatud vennasvabariikide poole. Meenub Tallinna Uussadama ehituse päevil ajakirjas «Aja Puls» avaldatud intervjuu, kus väideti, et Uussadam ei nõua töökäsi väljastpoolt Eesti NSVd. Tegelikkus aga lükkas need väited ümber. 1987. aasta kevadel Tallinna Pedagoogilise Instituudi teadlaste poolt R. Noorkõivu juhtimisel korraldatud uurimus näitas, et Tallinna Uussadamasse värvatud töötajate hulgas oli eestlasi vaid 11,5%. Ka kohalikke venelasi töötat seal vähe. 54% töölevõtetust on saabunud Tallinna 1981. aastal või pärast seda, 27% aga 1986.—1987. aastal.

Pole erilist usku praegu migratsiooni pidurdamiseks ettevõtetavate abinõude tulemuslikkusesse. Otsuste tegemise aeg on lastud mööda minna, lahti on pääsenud ahelreaktsioon, mis muudab protsessi pöördumatuks. Migrantide eelmine laine saabus ettevõtetele antud sissekirjutuslubade alusel. Teine laine (ligi 2/3 80ndate aastate migrantidest) tuleb juba sugulaste juurde või elamispinna vahetuse korras. Ettevõtetele kehtestatud piirangud väljastpoolt vabariiki saabuva kaadri suhtes enamikku neist ei mõjuta, sest tööle tulevad nad juba kui Tallinna täieõiguslikud kodanikud. Samuti tuleb arvestada, et üldisele suunale mitte lubada ettevõtetele tööjõudu väljastpoolt vabariiki sisse vedada tehakse jätkuvalt «erandeid». Liidutehas «Dvigatel» näiteks sai Eesti NSV Ministrite Nõukogult ka 1987. aastal loa 350 inimese sissekirjutamiseks. Sellega jätkab «Dvigatel» oma iga-aastast traditsiooni kaadri voolavuse katmiseks sissetoodava tööjõu arvel.

Muret tekitab lähiaastatel rajatavate suurte rahvamajandusobjektide kindlustamine tööjõuga. Näiteks eeldab Rakvere Liha-kombinaadi ehitamine töötajate arvu kasvu ligi tuhande inimese võrra, milleks regioonis võimalused puuduvad.

Orienteerumine sisseveetavale tööjõule näitab poliitilist lühinägelikkust ja kohalike ühapäevahuvide põhjendamatu eelistamist Nõukogude riigi strateegilistele arengueesmärkidele. Ühapäevahuvideid on jutt selles mõttes, et ühelgi ettevõttel pole veel õnnestunud lahendada oma perspektiivseid probleeme sisseveetava tööjõuga. Sissetoodud tööliste kinnistuvad halvasti ning hajuvad kiiresti linna ettevõtetesse laiali. 1982. aastal Tallinna Mererajoonis läbiviidud analüüs näitas, et juba värbamisaastal lahkus Tallinna Ehitustrusti Ehitusvalitsusest nr 8 86%, Ehitusvalitsusest nr 4 33%, koondisest «Eesti Fosforiit» 14% ning Iru Soojus- ja Elektrihaamast 13% värvatutest. Ehitajad, kellele anti 1980.—1984. aastal luba rohkem kui 2000 migrandi sissekirjutamiseks, pidid tõdema, et kolm aastat hiljem töötas samades ehitusorganisatsioonides vähem kui kolmandik saabunutest (vt Воспроизводственные механизмы города в условиях интенсификации регионального развития. Т. I. Tallinn, 1986, lk 45).

Sisserändajate tööhuvi on sageli väike, kvalifikatsioon madal. Migrantide haridustase ja kutseoskus on 70ndatel aastatel pidevalt langenud. See probleem ei puuduta ainult meid. Ka Moskva linna tööjõuressursside uurijad nendivad kõigist riigi osadest saabuva madala kvalifikatsiooniga tööliste suurt osakaalu (vt H. K. Деева. Трудные ресурсы Москвы. «История СССР» 1987, nr 2). Näib, et viimasel ajal ongi liikvel põhiliselt madala kvalifikatsiooniga tööjõud, keda rahvasuus hüütakse «lumpeniteks» ja kes ühesuguse kergusega on valmis vahetama nii ametit ja töökohta kui ka linna ja liiduvabariiki. TRÜ teadlaste poolt E. Raska juhtimisel korraldatud uurimused on veenvalt tõestanud, et sisserände suurenedes halveneb antud piirkonnas järsult sotsiaalne keskkond ja kasvab oluliselt muu hülbelise käitumise intensiivsus.

Põhjendamatuult väldime (või kardame kasutada) mõistet «tööjõu rahvusqualiteet». Ühes ajakirjanduskeele kohta tehtud üleüldises uurimuses tuuakse isegi negatiivne näide, nagu püüaksid liiduvabariikide ajalehed üksikutele juhtudel alla kriipsutada, et «meie» toodang on kõige parem, «meie» saavutasime võistluses esikoha ja «meie» tegime tähtsa avastuse. Uurimuses öeldakse, et «see propagandistlik võte võib avaldada negatiivset mõju internatsionaalsete väärdete kujunemisele». Samas hinnatakse positiivselt

rahvuslike momentide puudumist ajalehtede majandusosalases teabes (vt Статистика в этнографии. М., 1985, lk 70—71, 73). Siin on tegemist internatsionaalse ja rahvusliku vahekorra lihtsustatud käsitlusega, kus ühe arengut nähakse vaid teise piiramise arvel. Õige oleks rääkida rahvusteadvuse internatsionalistlikest joontest, mitte aga püüda rahvusteadvust internatsionalistlike joonte rõhutamisega varjutada.

Inimeste tööharjumused kujunevad antud rahvuse elukeskkonna valitsevate ajalooliste, majanduslike, kultuuriliste ja looduslike tingimuste koostoimel. Ühes oma artiklis meenutavad J. Bromlei ja O. Škaratan NSV Liidu esimeses viisaastakuplaanis öeldud mõtet, et «meil pole võimalik arendada oma rahvamajandust, arvestamata täielikult kõiki looduslikke, majanduslikke ja r a h v u s l i k k e (J. Bromlei ja O. Škaratani sõrendus — E. S.) eripärasid» (vt «Вопросы экономики» 1983, nr 4, lk 38). Huvitavatele järeldustele jõuab L. Perepelkin, kes on analüüsinud usbeki ja vene rahvuse töösse suhtumise erinevusi, tööalast loomingulist aktiivsust, ettepanekuid töökorralduse täiustamiseks, samuti rahulolu tööga, elukutsega ja elukorraldusega. Uurimusest nähtub, et usbekid orienteeruvad enam käsitööle kui mehhaniseeritud tööle, on rohkem altid suhtlemisele nii töös kui ka väljaspool tööd ning avaldavad suuremat rahuolu tootmiskeskonnaga kui venelased. L. Perepelkin seletab neid erisusi rahvusteadvuse arengureaalis valitsevate majanduslike ja kultuurilooliste tingimustega (vt «Советская этнография» 1987, nr 2, lk 86). Inimese tööviljakus ja kvaliteet ei sõltu ainult soost, vanusest ja haridust tõendavast doku-

mentid, vaid ka sellest, millised töö- ja kultuuritraditsioonid on olnud valitsevad tema kodukohas.

Eestlased on sügavate töötraditsioonidega rahvus. Eestimaa võiks olla industriaaltingimustega kohaneva kõrgekvaliteedilise tööjõu väljaõppe heaks kooliks. Üldises võrdustamistuhinas on paraku ka kõiki rahvaid ühenäolistena kujutatud. Seetõttu olemeegi maha matnud oma rahvuslikest töötraditsioonidest avanevad võimalused ja jätnud kasutamata olulise reservi tööviljakuse suurendamisel.

Etnokultuuriline mõju tootmisele näitab kasvutendentsi kogu maailmas. Jaapani teadlane Masanori Moritani kirjutab, et «erinevate rahvaste kultuur ja kombed ilmutavad end meie päevil üha reljeefsemalt nende poolt toodetavates kaupades» (M. Моритани. Современная технология и экономическое развитие Японии. М., 1986, lk. 46—47). Rahvuslike töötraditsioonidega seletatakse ka Jaapani suurt majanduslikku edu võrreldes USA ja Lääne-Euroopa konkurentidega.

EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis on psühholoogiakandidaat Kaarel Haava juhtimisel tehtud põhjalik uurimus eri rahvusest töötajate töösse suhtumise ja tööaktiivsuse kohta Eestis. Rahvusteadvuse ja töösse suhtumise seoseid on seal vaadeldud üksikasjalikumalt ja ulatuslikuma materjali alusel kui varasemates vastavateemalistes empiirilistes uurimustes. Saadud järeldused pakuvad üldist huvi kõigile rahvamajanduses töötavatele inimestele; nad peegeldavad objektiivset asjade seisut ja vajavad kiiret avalikustamist.

TIIT MADE

NENDE NOORED. NENDE KOOL. I

Lääneriigid on loobunud 1970. aastatel katsetatud piiritult liberaalsest koolihariduse andmise praktikast. Rootsi, Saksamaa LV, USA, Hollandi, Norra ja teiste Lääne-Euroopa maade hariduselu korraldajad on leidnud, et vähendades koolides nõudmisi, loobudes hinnete panemisest, seades sisse võrdsustamisprintsibi, ei tule sellest ühiskonnale midagi head. Teadmiste tase langeb, töösse suhtumine halveneb, ükskõiksus suureneb ning tugevnevad nende noorte häälled, kes

nõuavad elamist ühiskonna arvel. Seepärast loetakse liberaalseid seitsmekümnendaid möödunud etapiks. Ei ole noored ühesuguste võimetega, ei ole ühesugused nende vaated elule ja ühiskondlik taastootmine ise vajab erineva oskustasemega inimesi. Täheandab, hariduse andmist tuleb diferentseerida.

Põhimuresid läänemaade hariduselu korraldajate ees on seega vajadus taastada kunagine «liberalismieelne» hariduseandmise kõrge tase. Tulevat leida võimalus tõsta

teadmiste prestiiži. Viimaste aastakümnete jooksul hakkasid levima käegalöömise ja ükskõiksuse meeleolud. Noortel tekkis mulje, et saab läbi ka ilma teadmisteta. Ameerika Ühendriikide haridusjuhid kurdavad, et enam ei taheta õppida võõrkeeli ega tegelda tehnilise ja teadusliku kallakuga distsipliinidega. Prantsusmaal on lahti päästetud koguni terve kampaania sisendamaks arusaama, et teadmiste omandamine on pop.

Läänemaade haridusorganid seisavad küsimuse ees, kuidas murda kooli kui teadmiste põhianija monopolne seisund. Hariduse andmisel ei piisa kaasajal enam tegelemisest kindla vanuserühmaga (7—25 aastani), vaid silmas tuleb pidada ka täiskasvanute haridustaseme tõstmist. Tuleb siluda varasemate perioodide vajakajäämised hariduse andmisel ning aidata juba reipas töömeheas olevaid inimesi mõista kaasaja teaduse saavutusi. Seepärast ongi paljudes maa-des hakanud kooliga võistleva ettevõtte, ühiskondlikud organisatsioonid ja isegi informatsioonikeskused. Väljatöötamisel on tihe partnerlussidemete kompleks koolide ja ametikoolide ning ettevõtete ja organisatsioonide kui töøjoutarbijate vahel. Hariduse andmist deentraliseeritakse. Riik pole enam suuteline kandma kõiki materiaalseid kulusi, mida ühiskond tööjõu ettevalmistamiseks vajab.

Nende oluliste muudatustega kaasneb aga risk, et teadmised valguvad laiali, et haridus muutub «tarbekaubaks». Andes haridussüsteemi põhilülid eravaldusesse ei suuda ühiskond enam reguleerida, kellele, mida ja millisel tasemel õpetada. Seepärast ongi häälekamaks muutunud hariduselu korraldamise konservatiivsema liini pooldajad. Paljudes kapitalistlikes tööstusriikides on hakatud idealiseerima Chicago ülikooli professori Nobeli majanduspreemia laureaadi Milton Friedemani «haridustalongide» ideed. Riik ärgu andku hariduselu korraldamiseks ettenähtud summasid mitte enam õppeasutuste kasutusse, vaid jagagu õppealaste lastega perekondadele «haridustalongide» (rahaliste subsideerimise) kujul. Perekonnad kasutavad neid «talonge» oma äranägemisel, makstes nende meelest headele koolidele õppemaksu. Nii kujuneb hariduselus konkurents ja tõusev kvaliteet ning vanemad saavad sõna sekka öelda. Nii on garanteeritud koolidevaheline «kapitalistlik võistlus» ning õpetajate pürgimine omagi teadmiste taseme tõstmise poole.

Läänemaade koolid ongi hakanud jõudma pöördepunkti. On valiku ja sünteesi etapp. Vanad õppevormid, vanad õppeplaanid, oma aja äraelanud teadmispangad peavad kõrvale astuma. Käib energiline võitlus selle

nimel, kes suudab kiiremini moderniseeruda, viia oma õpetamissüsteemi sisse kaasaja kultuuri- ja sotsiaalpoliitika arengut tagavaid uuendusi. Nii siin- kui ka sealpool Atlandi ookeani vahetatakse elavalt mõtteid, kuivõrd haridussüsteem üldse ja kooliharidus eriti on suutelised tagama kaasaja majanduse, kultuuri ja ühiskondliku elu arendamiseks vajaliku kaadri ettevalmistust. Õpilased ja õpetajad on saanud teada, et ei varasemate aegade liigendatud kooli astmestik ega elutee alguses väljajagatavad põhi-õskused ei vasta enam kaasaegsetele haridusnõuetele. Tuleb olla moraalselt valmis mitu korda elu jooksul ümber kvalifitseeruma, ümber õppima ning kriteeriume ümber hindama. See on üks peamine muudatus, mida inimeste teadvusse üritatakse viia.

1985. aastal esitasid USA Gallupi instituudi uurijad Põhja-Ameerika, Lääne-Euroopa, Jaapani, Uus-Meremaa, Ladina-Ameerika, Aasia ja Aafrika lastevanematele üheainsa küsimuse: «Miks te tahate, et teie lapsed käivad koolis?» Selgus, et peamiseks eesmärgiks oli luua oma järeltulijatele eeltingimused tulevaseks karjääriks. Prantsusmaal ja Jaapanis, Nigeerias ja Indoneesias, Brasiilias ja Uus-Meremaal oli tulemus ühesugune: 75% vanemate meelest annab parem haridus võimaluse saada parem töökoht ja vaid 15% arvas, et silmaringi laiendamine on noorele inimesele hädavajalik.

See põhimõte on võetudki aluseks haridussüsteemide reformimisel. Kui Rahvusvaheline Rekonstrueerimis- ja Arengupank (Maailmapank) annab erinevatele riikidele pikaajalist laenu haridustaseme tõstmiseks, siis nõutakse, et suurem osa summadest kasutataks ametiõpetuse arendamiseks. Kui tööstusriigid loovad täiskasvanutele hariduse täiendamise süsteemi, siis peetakse silmas, et kaasajal on hea, kui osatakse mitut ametit. Taolised süsteemid on juba loodud Rootsis, USA-s, Norras, Soomes, Kanadas, Saksamaal, Uus-Meremaal ja mujal. Kui tööstusriikide suurettevõtte loovad omi ametikoole, ümberkvalifitseerimise kursusi, siis peavad nad silmas vajadust tutvustada operatiivsemalt, kui riik seda suudab, oma töötajatele teaduse ja tehnika uudiseid ning uusi masinaid, seadmeid ja töövõtteid. Üha sagedamini pakuvad ühiskondlikud organisatsioonid või ettevõtteid välja palju vastuvõetavamaid ja efektiivsemaid hariduse andmise variante kui traditsioonilised õppeasutused. Sellest tulebki ettevõtete üldine pürgimus aktiivsemalt osaleda tööjõu professionaalses ja üldhariduslikus ettevalmistuses. Üldise, kõikehõlmava ja öieti mitte midagi konkreetselt pakkuva haridussüsteemi ajastu tundub seega hakkavat kapitalistlikes tööstusriikides ning edasipürgivates arengumaades läbi saama.

Tööstusriikides (eriti USAs ja Jaapanis) rajavad rahvusvahelise mainega korporatsioonid oma tootmisspetsiifikale vastavaid koole ja tehnilise iseloomuga kõrgkoole. Need lähtuvad eraviisilise hariduse andmise printsiipidest. Näiteks on USA infovahendite kontsern *IMB* sel aastakümnel organiseerinud neli tehnoloogilise kallakuga instituuti, *American Telephone and Telegraph* seitse teaduslikku laboratooriumi ja paarkümmend erikursust, kus nii kontserni noored kui ka keskealised töötajad, aga ka nende lapsed saavad oma teadmisi täiendada. Arvutifirma *Wang Laboratories* annab USAs ja mujal maailmas oma egiidi all õppinutele välja mainekaid inseneridiplomeid. Kontsernid *Bell* ja *Honeywell* õpetavad oma erikoolides korraga välja ligi 30 tuhat noort inimest. Sellise õpetamise traditsioon, kus täiskasvanud võivad oma raha eest õppida neile huvipakkuvaid aineid ja ameteid, ulatub aastakümnete taha, kuid nüüd on see levinud eriti laialt. Maksad teatud summa raha ning suhtumine õppetöösse on paugupealt midagi muud. Pealegi lähtub iga õppija sellest, et õpingutesse investeeritud rahasumma tulevikus ka omandatud teadmisi kasutades tublisti sisse tooks.

Uute tehniliste vahendite (videomagnetofoonide, arvutite, kosmoseside) lai levik sealsetes õppeasutustes on sundinud koole kiiresti muutma õpetamismeetodeid ning suhtlemismalle. Ühetaoline õppestruktuur (kindlad õpilaste rühmad-klassid, kes päevast päeva veedavad oma õppeaja ühes kindlas ruumis, õppides kindla tunniplaanis alusel) on kaotanud oma mõtte. Ei ole mingi probleem saada individuaalset informatsiooni ja korraldada kitsapiirilisi diskussioone ning täpselt teadmiskontrolli. Õpetajad on hakanud lõpuks ometi täitma oma tõelist missiooni — suunama, orienteerima, konsulteerima õpilasi, aga mitte andma ühepoolset ja dogmaatilist vormi edasi oma teadmisi.

Kapmaades on hakatud aru saama sellest ohtlikust kuristikust, mis kujuneb õpihimuliste ühiskonnaliikmete ja kõigi nende vahel, kes õppimisele käega löövad. Need, kellel on juurdepääs kõrgekvaliteedilisele haridusele (kes valdavad informaatika keelt ja oskavad suhelda kaugsidetehnikaga) kipuvad kiiresti eemalduma nendest, kes parimal juhul saavad üldharidusliku kooli traditsioonilise ametiorientatsiooniga õpetuse. Kas tööstusmaade valitsused on üldse võimelised tulevikus seda lõhet likvideerima? Siit koorubki välja veel üks uus lähenemissuund hariduselu korraldamisele. Nimelt antakse juba praegu otsustamisõigus kohalikele võimuorganitele, st lõhutakse tsentraalse juhtimise printsiipi. Munitsipaalvõimud teavad

paremini, missugune haridusliin eelisarendust väärib. Nende maade valitsused, kus majandus on suures plaanis detsentraliseeritud, peavad oma ülesandeks üksnes üldiste finantsmajanduslike ja seadusandlike tingimuste loomist andmaks haridust kõigile nendele, kes seda tahavad. Sunnimeetodid pole mõtet rakendada, sest ühiskonnaliikmed peavad ise mõistma, et ilma ametita ei saa. Mida erinevamaks muutuvad hariduse andmise vormid, mida autonoomsemaks muutuvad õpilased, seda rohkem peavad valitsused võitlema üldise ühiskondliku haridustasakaalu rikkumise vastu. Seepärast konstateeritakse peaaegu ühehäälselt, et kaasaegses tööstusriigis tuleb pidada valitsuste tähtsaimaks ülesandeks vaid laias plaanis rahuldada kodaniku püüd saada üldine haridustase, detailidega tegelemine on nende asi, kes seda kaadrit hakkavad kasutama. Ja kõige sellega on lahutamatu seotud aktuaalseim aspekt kapitalistlike tööstusriikide õppetöö korraldamisel. Prantsusmaa, Inglismaa, USA, Saksamaa LV ja paljude teiste Lääne-Euroopa maade, eriti aga Jaapani koolid ongi juba kokku kasvanud informaatika õpetamise ja loonud «teise kirjaoskuse» andmise suurepärase materiaalse baasi. Nii valitsused kui ka koolidirektorid on andnud endale aru, et ilma selleta ei saa. Informaatikat peetakse väga tähtsaks isegi nendes maades, kus teatakse, et vaid vähestele kooliharidust saanutele läheb tarvis programmeerimise ja arvutiga suhtlemise oskusi. Kuid mida suuremale õpilaskontingendile see oskus antakse, seda suurem valikuvõimalus on hiljem ettevõtetel, teaduslikel uurimisasutustel ja organisatsioonidel. Seepärast seotakse arvutiga traditsioonilised õppeained ning tehakse tunniplaanis informaatikale teiste ainete arvel ruumi.

Üldharidusliku kooli lõpetanu peab oskama suhelda arvutiga. Informaatikat kui õppeainet käsitletakse eriti laialdaselt kõikides vanusegruppides, ka täiskasvanutele järelõpetuse andmisel. Informaatika on aktuaalse kontseptsiooni järgi kaasaegse ühiskonna arengu nurgakivi. Sellega tuleb tegelda õppeprotsessi kõikidel tasanditel, kuid selle ülesande täitmine on võimalik vaid järgmistel tingimustel: 1) õppetööd tuleb läbi viia samasugustel või neile ligilähedastel seadmetel, mida kasutatakse ettevõtetes ja laboratooriumides; 2) tuleb taastada informaatikakursuse mõistmiseks hädavajalik fundamentaalainete autoriteet; 3) tuleb lähendada informaatika ja teiste õppeainete õpetamise meetodikat, sest ükski tehnoloogiaru ei eksisteeri sõltumatult teistest. Tuleb luua süsteem, mille kaudu inimene saab abi raskete ja keeruliste otsuste vastuvõtmisel, mitte

aga inimeselt otsustamisõigus üldse ära võtta.

Lääneriikides tuntakse tõsist muret funktsionaalse kirjaoskamatus suurenemise pärast. USA ajaleht «International Herald Tribune» kurdab, et ameeriklased ei oska enam lugeda tasemel, mis on vajalik aktiivseks osalemiseks taastootmisprotsessis. See häda on omakorda seotud arvutite pealetungiga tootmises. 1985. aastal saadeti USAs koolidele, haridusjuhtidele ja ettevõtetele välja sadu tuhandeid postkaarte, milles juhitakse nende tähelepanu funktsionaalse kirjaoskamatus süvenemisele. Paljud maailmamainega korporatsioonid (*General Electric, Ford Motor Company, Exxon* jt) reageerisid momentaanselt ja eraldasid suuri summasid vastavate kursuste korraldamiseks nii piirkonniti kui üleriiklikeks üritusteks. Loodi Hariduse Eest Võitlemise Liit. Alustati tasuta õppematerjali jagamist. Töötati välja programmid jstava lisahariduse andmiseks nendele, kes juba kooli lõpetanud. Otsekohe levis mõte, et «haritud Ameerika on kasulik erakapitalile!» Kapitalistidele tehti selgeks, kui palju nad tulevikus minetavad kasu, kui noored ei saa koolides kaasaegse tootmise korraldamiseks vajalikku haridust. Ja kui veel ära näidati, kuidas taoline kirjaoskamatus väärib USA ja tema firmade positsioone maailmaturgudel ning kuidas jaapanlased ja Lääne-Euroopa konkurendid nendest mööda lähevad, olid liikumapanevad jõud komplekteeritud. Vähem kui aasta-ga loodi esialgne materiaalne baas informaatika õpetamiseks nii üldhariduslikes koolides kui ka ametiõpetuse süsteemis täiskasvanutele.

USAs käsitletaksegi rünnakut täiskasvanute kirjaoskamatusel kui raskeimat sotsiaalset võitlust, mida USA! on tulnud pidada Teise maailmasõja järgsel perioodil. Esialgsel andmetel pidavat funktsionaalselt kirjaoskamatus arv kasvama täiskasvanud ameeriklaste hulgas 10% aastas. Sellele tuleb juurde panna veel 1,3 miljonit uusimmigranti, kes oskavad halvasti või ei oska üldse inglise keelt, ning miljon alaealist, kes lahkuvad koolist, ilma et oskaksid lugeda paremini, kui seda suudab teha kuuenda klassi õpilane. Ühe USA ametiühingukoon-dise haridusosakonna juhataja Dorothy Shields kinnitas ajakirjanikele, et 1990. aastate alguseks on täiesti abitud need ameeriklased, kes ei oska arvutada, lugeda ega kirjutada 12. klassi tasemel.

Endine California osariigi kuberner Edmund Brown (nüüd on ta Rahvusliku Tööstuse Ratsionaliseerimise komisjoni esimees) analüüsib põhjusi, miks lääneriike ähvardab «arvutikirjaoskamatus». Lääne-Euroopa ja USA konkurentsivõime väheneb seepärast, et lähiaastatel tuleb rahvusvahelist töajõudu lisaks umbes 700 miljonit inimest, kuid 90% nendest ei ela arenenud tööstusriikides. Kuna USA ja Lääne-Euroopa rahvastik vananeb, tuleb uut töajõudu hankida madala arengutasemega piirkondadest. Sellistes tingimustes peab võimalik tagada taastootmisprotsessi arengut. Seepärast on oluline muuta rahvuslikku mõttelaadi. On vaja sisendada arusaama, et kogu elu tuleb pidevalt valmis olla haridussüsteemi muutmiseks. Igal inimesel on elu jooksul mitu karjääri, mis sunnib teda pidevalt õppima ja ümber kvalifitseeruma. Et saavutada vajalikult kõrge haridustase, peavad valit-sused, ärimehed, õppeasutused ja kodanikud ise pöörduma abi saamiseks tehnika poole, millest võõrdumise oht neid ähvardab.

Isegi USAs, maal, mida oleme harjunud pidama eesrindliku ja kaasaegse tehnikaga maaks, kurdetakse, kui võrd on säilinud tung omandada teadmisi paberi ja pliiatsi abil. Tänane õppimissüsteem põhineb endiselt suures osas printsiibil, kuidas võimalikult rohkem arve ja fakte meeles pidada. Siis on haridusetaotlejatele kõrgem kvalifikatsioon ametlikult tagatud. Kuidagi ei suudeta mõista, et arve ja fakte on palju parem kätte saada arvutilt. Tuleb vaid osata masinale need arvud ja faktid selgeks õpetada. Pedagoogid muudavad aga õppepro-gramme vastu tahtmist, sest tunnevad uue ees abitust. USA haridusjuhid kinnitavadki, et tuleb alustada pedagoogide ümberõpetami-sest. Tööstus on juba leiutanud uued meetodid tööliste ümberõpetamiseks, kuid üldhariduskoolid ei taha neid vastu võtta. Nimelt on USA masinaehituses vastav programm, mida vahendatakse tehnikakoolides õppija-tele sidesatelliidi kaudu. Seepärast võtabki võimust arvutiromantika. Suurem osa USA kolledžitest nõuab föderaalvalitsuselt igale õppurile oma arvuti. 1985. aastast alates on selle nõudmise täitmise programmi võetud. Praegu on USA alg- ja keskkoolides kasu-tusel üle 500 tuhande personaalarvuti. Ehkki on puudu arvutiõpetuse käsiraamatutest, suureneb arvutite endi arv koolides iga nädala-ga. Muidu ei pea teaduse ja tehnika prog-ressiga sammu.

VALENTIN ASMUS

PASTERNAK KUNSTIST

Tõlkinud Piret Lotman

IV

Kirjas kirjandusteadlasele K. Loksile täpsustab Pasternak oma mõtteid sisu ja vormi suhete kohta. Ta meenutab, et nende põlvkonna nooruspäevil «kõlas kõik, mis räägiti ... vormi primaadist sisu ees, nii, nagu vorm mitte ainult ei eksisteeriks, vaid oleks ka juba oma tähendusest üle ... Tegelikult,» kinnitab Pasternak, «olid need arutlused suisa vastupidise mõtte pooluimane väljendus.» Kui vormi võib luua (isegi kui ta põlvneb kunagi elanud esivanematelt), siis võib ta luua ainult elusa organismina, mille muudab mõttekaks tema enese liikumisvõime. Niisugust mõtestatust nimetab Pasternak «irratsionaalseks», kuid ei vastanda seda mõistusele, vaid peab silmas, et puhtaruka tegevusena, ettekavatsetud tegude ja eesmärkidenä ei saa seda seletada.

Poetilise vormi tinglikkus peab alati olema õigustatud. Pasternaki arvates ei olnud sümbolism ja futurism (Blok ja Majakovski välja arvatud) seda õigustama võimelised. Väheste eranditega jääb juba sümbolistidel, veel rohkem aga futuristidel üldiselt mõisteta luuletuse juures arusaamatuks üksnes see, mille poolest ta on luuletus: pole selge, mis mõte on seal meetrumil, riimil ja värssi vormidünaamil. Pasternaki järgi: «see kõik ei pea olema luules mitte üksnes mõtestatud, vaid veel enam, selle mõte peab valitsema kõigi muude luuletuse ideede üle.» Ülim luule sünnib seal, kus blankvärss, nagu Shakespeare'i «Romeos ja Julias», ei rõhuta värsimõõtu, «vorm oma eneseimetluses aga ei varjuta põhjatut ja tagasihoidlikku sisu». Tragöödia esimesed stseenid toonitavad kujutatud tunde puhtust ja etteaimamatust. Juba enne kohtumist Juliaga põleb Romeo kujuteldavas kires Rosalinde'i vastu, keda on vaid mainitud ja keda laval polegi. See on «romaanilik stigurdamine tolleaegse moe vaimus ... Stseenides, kus see toimub, on Romeo repliigid kirjutatud ebaloomulikult riimitud värssides. Romeo esitab aina kõrgelennulist loba laulvas vormis ja oma aja võõrastetubade maneerlikus keeles. Pruugib tal aga ballil esimest korda Juliat näha, kui ta tardub tema ees sambana ja meloodilisest väljendusviisist ei jää midagi järele.»

Näib, et kuhu siis veel peaks kuuluma ilukõla ja rütmimäng kui mitte teosesse, mille

aineks on esimese noorusarmastuse jõud? Selline ootus aga on petlik: «Lürism pole üldse see, milleks meie teda pidanud oleme. Shakespeare ei kirjuta duette ega aariaid. Geeniuse läbinägelikkuses läheb ta sootuks teist rada mööda.»

Loobumine vormi ennastküllastavast tähendusest, rafineerituse ja vigurlikkuse ot-singuist ei tähenda sugugi algupära alahindamist kunstis. Otse vastupidi. Pasternaki arvates teeb ainult originaalsus teosest tõelise kunstiteose. L. Tolstoi loomingus oli originaalsus omadus, mida Pasternak üksnes ei hinnanud kõige rohkem, vaid pidas ka määravaks. «Selle moralisti», kirjutas Pasternak, «selle võrdustaja, kõikehõlmava, järeleandmise ja eranditeta seaduslikkuse jutlustaja põhiomadus oli tema mitte kellegagi sarnanev, paradoksaalsuseni küündiv originaalsus.» Tolstoi originaalsus seisnes võimes «näha nähtusi üksikhetke väljakistud lõpetatuses, ammendava reljeefse joonisena, nagu näeme neid vaid harukorral, lapsepõlves.»

Sellise originaalse nägemise läte aga pole optiline ega isegi mitte esteetiline, vaid kõlbeline: et nii näha, peab meie silmi juhtima kirj. Just tema «valgustab oma sähvatus-tega ainet ja teeb selle paremini nähtavaks». Säärast kirge, «loomingulise kaemuse kirge» kandis Tolstoi endas lakkamatult. Just selle kire valgel nägi ta kõike algupärasest värs-kuses, uudsel ja otsekui esimest korda. Nähtu ehedus lahkeb sedavõrd meie harjumustest, et paistab kummaline.

Kolmkümmend kaheksa aastat tagasi oli Viktor Šklovski, kes samuti tunnetas teravalt Tolstoi kunsti paradoksaalsuseni ulatuvat originaalsust, püüdnud seletada seda kui pelgalt esteetilist võtet — sihiliku «võõrta-mise» võtet, mis näitab asju harjumatus, «kummalises» rakursis. Šklovskit ja Pasternaki ühendab siin vaid see, et mõlemad osutavad tulemusele: Tolstoi kujutab asju kuidagi «kummalistena». Nähtuse selgitamisel, tema põhjuste mõistmisel lähevad nad aga eri teed. Šklovski käsitus ei jõua 1928. aastal kaugemale kirjanduslikust võttest. Pasternak hülgab resoluutselt niisuguse formaalse seletuse. Šklovskit küll mainimata, kelle 1928. aastal ilmunud raamatuga ta tuttav oli, vaidleb Pasternak just nimelt temaga. «Tolstoi», kirjutab Pasternak, «ei otsinud kummalisust, ei taotlenud seda kui eesmärki, veel vähem aga kasutas oma teostes kirjandusliku võttena.»

Chopini või L. Tolstoi taolised kunstnikud ei ole algupärased mitte seetõttu, et nad otsivad «kummalisi» rakurse või et nad oma rivaalidest erinevad; algupära seisneb hoopis nende teoste naturiläheduses. Chopini loomingu «oli alati autobiograafiline ja seda mitte egotsentristmist, vaid seepärast, et nagu teisedki suured realistid vaatas ka Chopin omaenese elule kui kõige elava tunnetamise vahendile siin ilmas ning tema viis elada oli priiskavalt isiklik ja pillavalt üksildane.»

Sama püüdluse «vaatleja tunnustajatõe» poole, aga mitte «mõistusetaguse» muusikalaadse ümına avastab Pasternak Paul Verlaine'i loomingus. On lausa hämmastav, et enne Pasternakki polnud keegi tulnud Verlaine'i tuntud manifesti «Luulekunst» («L'art poétique») nii lihtsa ja tõepärase tõlgenduse peale. Mitukümmend aastat oli mõistetud seda luuletust täiesti äraspidiselt: kui mõistusetaguse, musikaalsuse, värssi muusikalise laulvuse manifesti. «Teksti süüvimata ja järelemõtlematult oli kinnitatud, nagu kutsunuks Verlaine üles overdama luule mõttele ja graafilist külge vokaalse kasuks.» Pasternak tõestab, et see pole nii. «Nagu kõik suured kunstnikud,» selgitab ta, «nõudis Verlaine «mitte sõnu, vaid tegusid» isegi sõnakunstilt, see tähendab ta tahtis, et luule sisaldaks tegelikult läbielatut.» Oma oivalises tõlkes on Pasternak selle levinud vea Verlaine'i mõistmisel parandanud:

Oo, kui reeglitevastases mässus
sa riimidele süümet lisaks!

tõlgib Pasternak, heites kõrvale Verlaine'i mõtte puhtesteetilise ja formalistliku vassingu. Ja edasi:

Las sinu värssis hooga
sähvatavad muundunud kauguses
teine taevas ja armastus.
Las ta lollist peast lobiseb välja
kõik, mis hämaruses imet tehes
arbut talle koit, —
kõik muu on literatuur.¹

Kõiges, mis pinnalisel lähenemisel näib vaid vormielemendina, žanrina või kunstivõttena, otsib Pasternak reaalselt elulist lähet, seda sünnitanud elulist jõudu. Nii avastab ta tehnilisteks juhenditeks nimetatud Chopini

«Etüüdid» kõige chopinlikuma Chopinis — teosed, mis Pasternaki paradoksaalse väljenduse kohaselt «õpetavad pigem ajalugu, maailmaehitust ja kõike mida tahes ulatuslikumalt ja üldisemalt kui klaverimängu. Chopini tegevus on muusikast avaram. Tema tegevuses avastame me ta uuesti.»

Selline kunstikäsitlus pidi viima ja viiski Pasternaki realismi ja romantismi vastandamisele. Realism ja romantism ei olnud talle niivõrd kaks erinevat ja vastandlikku kunstikoolkonda kui kaks erinevat suhtumist ellu ning sellest johtuvalt ka oma kunsti ülesannetes.

Nii ei lange muusikaline «realism» Pasternaki käsituses sugugi ühte ooperi või programmilise muusika illustratiivse algega. «Õieti pole illustratiivsus võimalik üheski kunstiliigis. Isegi sõnakunstis pole faabula ega jutustuse aine veel sisu, selleks on pingaste ja läbielatut kehastumine kunstis.»

Kunstniku suurim rõõm kunstis on reaali teedi aistingut, tema maitse saavutamine: see, «kui õnnestub luua olemise õhkkond, ümbritsev tervik, vormiline ümbris, raam, millesse kujutatav üksikasi sukeldub ega upu sinna enam.»

Ka muusikas ei ole realism mitte suund, vaid pigem kunsti eriline kanguskraad, autoritääpsuse kõrgeim aste. «Realism on tõenäoliselt loomingulise üksikasjalikkuse see otsustav määr, mida kunstnikult ei nõua ei üldised esteetikareeglid, ei tema kaasaegsed kuulajad ega vaatajad.» «Romantism» oleks «realismiga» võrreldes nagu viimase madalam kraad ja eelkõige kunstniku poolt endale esitatavate nõudmiste madalam aste. Romantismi vaimu näeb Pasternak lähtuvat meelevaldsuse algest. Siin õnnestub kunstnikul kõik, sest seda algelt ei kontrollita millegagi. Tema õitsenguks on tarvis liiga vähe. «Tema käsutuses on ülespuhutud paatos, võltssügavus ja tehtud hõrdus — kõik kunstlikkuse vormid.»

Kunstiline «realism», vastuoksa, tärkab täiesti teisest allikast. Realistiks teeb kunstniku «varajane vastuvõtlikkus muljetele lapsepõlves» ja «õigeaegne kohusetunne küpses eas». Pasternaki kinnitamisi «panevad just need kaks jõudu ta tegema tööd, mis romantilisele kunstnikule on tundmatu ja mittekohtustlik. Isiklikud mälestused kihutavad ta loomeks hädavajalike tehniliste avastuste

¹ «О, если б в бунте против правил/ Ты рифмам совести прибавил / --- / Пускай в твоём стихе с разгону/ Блеснут в дали преобразенной/ Другое небо и любовь.// Пускай он выболтает с дуру/ Все, что впрямь так, чудотворя./ Наворожит ему заря, — / Все прочее — литература.» Vrd ka J. Semperi tõlget: «Talitud hästi kui riimigi kisud/ pjedestaalilt ja tuuseldad

pisut . . . / --- / Kandku su värssi lennupinge, / olgu ta toode tungleva hinge, / teised taevad ja armud kel eel. // Olgu su värss kui seiklus suur, / külitud tuulde hommikul kuna / õitsevad mündid ja jaanipuna . . . / Kõik aga muu on — literatuur.» Prantsuskeelsel originaali vt nt rmt «Écrits sur l'art et manifestes des écrivains françaises» (Moscou, 1981).

valda. Kunstiline realism... on eluloolise kogemuse sügavus, mis muutub kunstniku liikuma panevaks ning teda uudsusel ja originaalsusele tõukavaks jõuks.»

Mõistes realismi all kunsti erilist toimevõimet («kraadi»), mitte koolkonda, ei näinud Pasternak siin loomulikult vastuolu sellega, et realism jäi tema jaoks lahutamatuks nii metafoorsusest kui ka talle omasest impressionismist. Metafoorsust käsitas ta kui «inimea lühiduse ja inimese ülesannete pikaks ajaks kavandatud ulatuslikkuse» loomulikku tagajärge. See lõhe sunnib inimest nägema asju teraval kotkapilgul ja tegema end arusaadavaks silmapilksete ning kohe mõisteta-vate sähvatustena». See ongi luule. Metafoorsus on Pasternaki meelest «suure isiksuse stenograafia, tema vaimu kiirkirj».

Sama lahutamatu kunsti olemusest on ka impressionism. Seegi pole mitte koolkond või «võte», vaid hädavajalik kujutusvahend, mis tuleneb vastuolust: kunstniku ees seisab tohtu, kogu maailma hõlmav ülesanne ja samas piirab teda ajapuudus teiste kujutusvahendite jaoks. «Impressionistid» olid Rembrandt, Michelangelo, Tizian. Nende kunstnike pintslid tormakus polnud läbimõeldud valiku viili. «Küllastamatus janus maalida kogu neis tormlevat kõiksust polnud neil aega teisiti maalida. Impressionism on kunstile igiomane. See on inimese vaimurikkuse väljendus, mis voolab üle tema paratamatuse ääre.»

Pasternaki mõistes «realistlikul» heliloojal, näiteks Chopinil, on alati hinge silme ees (see aga ongi kuulmine) «mingi mudel, millele tuleb süüvinult kuulates, täiustudes ja valides läheneda. Seepärast niisugune vihmapiiskade rabin prelüüdis Des-duur, seepärast galopeerib ratsaväeskadron lavalt kuulaja suunas poloneesis As-duur, seepärast langevad veejoad mägitelise sonaadi h-moll viimases osas, seepärast paiskub tormiööl aken ootamatult valla keset vaikset ja häirimatut nokturni F-duur».

Pasternak ei näe Chopinis tinglikku ja võltsi poetiseerivat romantikut, kelleks teda harilikult peetakse. Ta ei eita midagi, mis Chopini kuulsate kaasaegsete Heine, Berlioz, Schumanni, George Sandi, Delacroix' ja Liszti arvamusavaldustes paikapidavat on. Veel rohkem aga leiab ta neist arvamustest ebaolulisi pajatusi undiinidest, tuuleharfidest, armunud haldjatest. Need pajatused peaksid meile andma ettekujutuse Chopini teostest ja tema romantilisest **mängu-maneeerist**. Vaimustusavaldused sel puhul on aga hämmastavalt äraspidised ja sobimatud. «Kõige vähem oli selles inimeses näkke ja salamandreid, ning vastupidi, lausa romantiliste liblikate ja elfide sülemina kihasid tema

ümber suurilma võõrastetoad, kui ta klaveri tagant tõustes läbi taanduvate ridade kõndis, fenomenaalet määratletud, geniaalne, talitsetult pilklik ning surmani kurnatud öisest kirjutamisest ja päevasest tööst õpilastega.» Isegi siis, kui «Fantaasias», mõnedes poloneesides ja ballaadides esineb legendide maailm, mille süzee osaliselt seondub Słowacki ja Mickiewicziga, «ulatuvad siitki mingid tõepäraniidid kaasaegse inimeseni. See on rüütlipärimus Michelet' või Puškini töötules, mitte aga hatune ja paljasjalgne muinasjutt, sarvedega raudkübar peas».

V

Shakespeare'i realismi künnisel peatus Pasternak iseäranis teravapilguliselt. Ka siin ei püüa ta tabada kunstisese uue koolkonna tunnuseid koos selle võtete ja väljendusvahenditega. Uue realismi lähteid otsib ta elulises päritolus, Shakespeare'i enese ja ta ümbruse reaalses olemisjoontes. Ta tahab mõista, millised reaalsed eluloohad viisid Shakespeare'i uue, realistliku kujutamise juurde.

Pasternak lähtub tähelepanekust, et kuni Shakespeare'ini peeti kunstiks «üksnes tehtud, ebaloomulikku ja elust lahknevat». Erine mine elust oli koguni «kunsti kohustuslik eripära ja sellesse pageti, et varjata oma vaimujouetust ja oskamatust joonistada».

Ja vastupidi, Shakespeare'i realism ei tulnud ilmale «mitte töötoa üksinduses, vaid hommikuses kraamimata võõrastemajatoas, mis püssirohuna olmeaga laetud. Shakespeare'i realism» seletab Pasternak oma mõtet, «pole aru pähe võtnud pummeldaja sügavamõttelis ega hilisema kogemuse kurikuulus «elutarkus». Shakespeare'i tõsisema, koomikata, traagilise ja ainelise kunsti sünnitas edu- ja jõutunnetus neil varase rumaluse aegadel, mis olid tulvil tujukate leidlikkust, jultumust, ettevõtlikkust ja tapvalt pöörast riski.» Kuid nii on sündinud ka muusikaline, Bachi ja Chopini realism. See on «kehastunud tõsikindlus omis rõivais. Nende üksikasjadest küllastunud muusika loob mulje, nagu oleks tegu loojate elukroonikaga. Rohkem kui kellelgi teisel tungib neil helide kaudu välismaailma tegelikkus.»

Pasternaki käsitus «realismist» ja «romantismist» kui ühest ja samast, kahes erinevas kangusastmes jõust, millega kunstnik valitseb talle avanevat elunähtuste reaalsust sisu, teeb mõistetavaks **ülemineku** «romantismilt» «realismile». Pasternaki loomingus sai selle ülemineku poeetiliseks tähiseks raamat «Üle barjääride». Märganud oma luules kokkulangevusi Majakovskiga, kartis Pasternak, et kui ta annab voli seda ühist põhjusta-

vale, kui ta endaga mitte midagi ette ei võta, siis «ühtelangevused saagenevad». «Oskamata anda sellele nime, otsustasin loobuda sellest, mis sinna viib. Loobusin romantilisest maneerist. Nii tekkis «Üle barjääride» ebaromantiline poeetika.»

Teisel on ta selgitanud, et talle mõistetakv luule «voolab alati ajaloos ja on koostöös tegeliku eluga». Elav maailm on ainus «edukas kujutluskavand, mis on õnnestunud ja ikka veel lõpetamata». Temas «ei pettu järgmisel hommikul. Ta on poeedile eeskujuks veel suuremal määral kui natuur või modell.»

Töö Kleisti tõlkimisel oli Pasternakile nii elulooliselt kui esteetiliselt tähtis. See selgitas talle üldise arengusuuna ja iseenda ülemineku sellele, mida ta nimetas «realismiks». Kleisti puhul äratas austust ja kütkestas teda «ainelisus». Erinevalt kirjandusteadlastest leidis Pasternak, et Kleist pole üldse romantik. «Vaatamata samale ajale ja sõprusele mõnedega neist, lahutas teda neist kuristik. Vastukaaluks harrastuslikkusele, mille üle nad kõik uhkust tundsid, ja nende püüdluste eesmärgile — vormitule fragmentaarsusele — võitles Kleist kogu elu harimatuse ja tühjusega, mille olemasolu ta endas kahtlustas. Ja olgugi kõik tema loodu ühtviisi täiuslik, on see läbi imunud geeniusse süngest tõsidusest, kes ei tunne rahu ega rahuldust.» Oma parima teose «Homburgi prints Friedrich» kirjutas Kleist ajaloolise draamana, mis oli «teostus»¹ realistlik, tihe, ere, talitsematult arenev — ühendas luuletuld tegevuse selge järjekind *sega*.

Kõneldes teisel ajal ja teisel põhjusel muutustest 19. sajandi kunstis, märkis Pasternak, et selle aja kunstnikke «ümbritses uus linna-tegelikkus, teistsugune kui Puškinit, Mériméed ja Stendhali. Üheksateistkümnnes sajand oma kapriiside, tööstuse isemeelsuse, rahatormide ja ohvreist ning hellikuist koosneva ühiskonnaga oli oma õitsengu tipul ja lahenes lõpule.»

Uuele, «uut moodi valgustatud tänavale langesid varjud teistmoodi kui Balzaci ajal, teda mööda käidi uut moodi ja oli tahtmine joonistada teda uut moodi, kooskõlas ta loomusega.» Pasternak mõistab, et tänav peamine uudsus ei seisnenud mitte kapitalistliku tööstuse ja tehnika sünnitatud nähtavais «optilisis» ilminguis, laternaits ega telefonitraatides, vaid sotsiaalsetes nähtustes, ehk tsiteerides Pasternakki ennast: «egoistliku stiilia pööris, mis nagu klaarikspuhuv sügistuul mööda tänavat kandus, külvas kõnniteile viletsust, tiisikust, prostitutsiooni ja teisi tolle aja võlusid nagu lehti. Too pööris hakkas silma igauhele ja temast sai pildi kese. Selles puhangus läks töölisliikumine üle oma teadlikku faasi. See hingus kujundas täiesti iselaadseks moodsate kunstnike nägemisviisi.»

Pasternakki huvitavad eelkõige realismi tekketingimused eri aegade kunstis.

Mitte ainult Shakespeare'i ajal, realismi sünniajal, vaid ka hiljem asendab realism Pasternaki tähelepanekute kohaselt väljakujunenud ja argiseks muutunud ebaloomulikkust kunstis. Üldkäibivas mõttes on kirjandus ilukõne, leierdatud stseenide, ümarmarguste fraaside ja nende auväärsete nimede maailm, kes nooruses olid küll elu jälginud, kuid saavutanud kuulsuse, läksid üle abstraktsioonidele, korrumtamisele, targutamisele. «Ja kui selles väljakujunenud ja ainuüksi seetõttu märkamatuks jääva ebaloomulikkuse tsaaririigis keegi suu lahti teeb mitte kiindumusest peene sõnakunsti vastu, vaid sellepärast et ta midagi teab ja seda öelda tahab, tekitab see mulje murrangust, nagu paisuksid ukсед valla ja väljas kulgev elu tungiks sisse, otsekui mitte inimene ei annaks teada, mis linnas toimub, vaid linn ise teatakse endast inimese huulte läbi.» Nii oli ka Blokiga. «Paber kätkes üht uudist. Näis, et uudis oli ise, ilma küsimata laotanud end raamatulehele, kirjutanud ega loonud polnud luuletusi aga keegi.»

Kunstis tõmbub kõik tinglik oma allika, tingimatu reaalsuse poole, kõik vormiline on teda sünnitava reaalsuse kristallisatsioon. Erandiks pole siin ka inspiratsioon ise: «Ma ei kõhkle hetkegi,» teatab Pasternak, «võrd-sustades selle, mida nimetatakse inspiratsiooniks (see on olemas) ja selle, mida temaks ei nimetata (kuid tuleks nii nimetada): vormi mõtestatuse.» Ei saa kirjutada «ühes või teises vormis», nagu ei saa kirjutada ka nii, et kirjutatu — oma vormilistes tõsudes ja mõõnades — ei ütleks vaatlusse süüvijalet ette tähelepanu enda silmapilksuse maiseid, hetkelisi ja lähedasi piirjooni. Ei saa, sest «maa peal pole imet, mis ajaks ummikusse inimese tajumisvõime ime.» On ainult vaja et see ime «oleks maa peal, see tähendab osutaks oma vormiga oma elulisele algele ja kohanevusele kooseluks kogu ülejäänud eluga.»

Teisisõnu tähendab see aga, et «kunstis on kõik taandatav *sisule*» (Pasternaki kurssiiv). Tõsi, kunst on alati tulvil *vormi* kunstlikkusi. Muusikas on sisutu ja formaalse osa isegi peaaegu ammendav — tunduvalt suurem kui luules või maalikunstis. Kuid ka luules on tal tähendusriikas koht. Nii on Shakespeare'i poeesia põhialuseks rütm. «Värsimõõt ütles Shakespeare'ile ette osa tema mõtteid, tema sõnad salmides. Rütm on Shakespeare'i tekstide aluseks, mitte lõpetavaks raamistuseks. Rütmiplahvatustega on seletatavad mõned Shakespeare'i stiilkapriisid. Rütmi liikumapanev jõud määras küsimuste ja vastuste järjestuse tema dialoogides, nende vaheldumise kiiruse, monoloo-

gilõikude pikkuse või lühiduse.» Kuid vormi kunstlikkus pole üheski kunstiliigis, isegi muusikas eesmärgiks omaette. Vastupidi. See on vaid tõke, millest on vaja teda riivamata läbi murda, mis on tarvis võita teda teelt kõrvaldamata. Nii on luules värsimõõt ja rütm «vaid võimalus jääda kunstliku võtte abil loomulikuks; võimalus nihutada loomuliku piire ja uurida neid loomuse salaurkaid ja sügavikke, mida keskpärasuse vähiklikkus ja teadmatus isegi ei aima, millest undki ei näe!» (Pasternaki kursiiv).

Pasternakile näib, et just meie ajal nagu ei kunagi varem on kunst «ennekõike pinges, läbematu, võimukas, erakordselt selgelt end tunnetav ja eriline (üks kõigi jaoks) maailmavaade ning poolikute tööde ja ütle-mata jätmiste poolteedelt, arvutuist õigete ja ebaõigete, tõmpide ja andekate mõtete põhjatuses võib tõelise loomingu vabasse avarusse välja viia vaid ainult Teile kalli, Teile eluliselt tähtsa mõtte visa määratus.»

Realistlik kunst jõuab oma suurima sisukuseni just selle kaudu, mis profaanile võib näida kunstlikuna, formaalsustega üleüllas-tatuna või ülekoormatuna. Muusikas on sel-line Bachi realism. «Ta kuhjab ja kuhjab, teeb niigi keerulise üha keerukamaks ja lii-dab aina juurde... Kui ta siin lõpetaks, aplodeeriksime pisarsilmil tema saavutusele. Kuid ei! Tema kangekaelsus läheb kaugemale ja kaugemale ning ei soovi kuidagi taltuda. Toimus varing ja sisulaviin külvas üle kõik tingliku, kõik formaalsused millegi täitunuga, looduga, ootamatult igavesega. Just siin algab pühadus, realism — ja kõik see, mida ähvardas oht jääda tühiseks, vilja-tuks, lindude sädinaks ning sellisena hukkuda — taastub nüüd uuesti, muusikast saab Muu-sika...»

XVIII sajandi muusikas on selleks J. S. Bach, XIX sajandil Richard Wagner. «Elusta vaid mälus tema parimad avamängud,» rää-gib Pasternak, «ja hoiadki äkki peos kõike: siin on sul raudteed ja rongid ja reisid, siin aga suvine pärnade õitsemine pealinnades; harjumuspärastes ja assotsiatiivsetes seostes pole nad ainult seepärast, et kõik see trügib niikuinii esile; tema üksnes vaevub mitte rahulduma neil aegadel oodatu ja tunnus-tatuga, muudab pidevalt tinglikkuseks selle veel ennekuulmatu, mis ongi elutegelik-kus.»

Pasternaki realismikäsitus lähendab tava-liselt kaugetena tunduvad mõisteid. Nii on Pasternakil lähedased kunsti originaalsuse aste ja kunsti realism. Seda, et realistlik kunstnik peab olema originaalne, on kirjuta-nud ka teised. Jõuliselt, ootamatu teravuse ja kirgliku veendumusega kirjutas sellest Lev Tolstoi. Pasternak läheb aga kaugemale. Maailma tingimatu reaalsuse kuulutab ta originaalsuse enda lätteks. «Kunst,» ütleb ta, «ei kirjelda lihtsalt elu, vaid annab edasi ole-mise ainulaadsust.» See, mida kutsutakse kirjelduse võrratuseks ja elavuseks, pole Pasternakile ainult stiilijoonis, vaid mi-dagi kaugelt enamat. Ja nimelt tajumise uud-sus ning elu ainulaadsuse ja terviklikkuse filosoofiline mõistmine. «Oma ajastu tähele-panuväärne kirjanik... see on elava, seni-tundmatu, kordumatu, ainulaadse reaalsuse kujutamine, tema avastamine. Mis siis on originaalsus,» küsib Pasternak «kui mitte kultuurilming, mille alge on maailma abso-luutse reaalsuses.»

Nende lähenduste paradoksaalsus on näiline. Põhialus on siin olemuslik ja seletab paljut, mis tavaliselt märkamatuks jääb.

(Järgneb)

ANN ALARI

KEVAD KANADAS* I

Sel kevadel nägin ma
trilliumi õitsemist.
Tulin tagasi.
Ülaste aeg
oli läbi.

20. märts 1986. Meeleoludes domineerivad heledad-tumedad toonid. Ümbritsevad inimesed kipuvad saama sümboli tähendust. Stjuardess pole enam lihtsalt stjuardess. Nii ka olümpiakangelastest maadlustreenerid, noortekoondise liikmed. Kongressilt koju sõitvad rahuvõitlejad. Tagaistmel summutatult vestlevad kogenud liinireisijad — nende meeleolude värvigammat vaevalt režiimimuutus rikub. Jäätükid suurte veekogude ääres on nagu hapuks läinud kohvikoor tassi servas. Meelde tuleb Voltaire'i põlgus «Candide'i» ridadest: Kanada, see on vaid teatud hulk lund. Puud on kui pliiaitsitõmmetest tekkinud. Külma kraade teatatakse olevat kaksikümend viis. Moskva päikese ja linnulaulu tõttu kehale pisut uskumatu. Montreali Mirabel-lennuväli. CBC on mikrofoni ja kaamera kohal. Katja Lõtševa annab esimesed intervjuud Põhja-Ameerikas. Tema habras tarmukus köidab igas eas ameeriklasi ja võidab hiljem ka kohatise umbusu. Rahusaadikuks nimetatud väike moskvalanna meenutab teist koolitüdrukut, Maine'ist pärit Samantha Smithi, kes 1983. aastal Nõukogude Liitu külastas, läinud aastal traagiliselt hukkus. Kanada on Katjale vaid vahepeatatus. Ees seisab vastutus- ja tähendusrikas Ameerika-reis.

Pärimised infoleti ääres. Nõupidamine iseendaga. Telefonikõned: väike sõnasekeldus keskjaama operaatoriga — sõrm tegi automaatselt vale liigutuse — juba kuulen tuttavat häält. Olen kohal. Olen oodatud. Minu Kanadas. Sujuv bussisõit viib Montreali südalinna suunas. Natukese aja pärast jäävad paremale maa meedikute ja arhitektide poolt sageli üksmeelselt murelapsena esitletud, alleesid rütmikalt ilmestavad punakast kivist mitmekorruselised lamekatusega majad: metalltrepid välisküljel võimaldavad eraldi sissepääsu igale elamisele. Lõuna-Euroopast toodud isepära põhjustavat külmakuudel liiga palju luumurde ja põrutusi. Arhitektuuripildis polevat ta ka päris see. Kuigi

turist küllap tunneb äratundmisrõõmu. Need on majad, mis tuttavad Mordecai Richleri raamatutest. Mõnele vaid nägupidi — reisiraklaamist. Mustanahaline tarmukas ja jutukas taksojuht on uus. Kas 505 Maisonneuve Street on kaugel? Minu arust ei ole. Näitan kaardil. Jah, parem on näidata. Keelest ei saanud ju suurt arugi. Ta on Haitist pärit. Vihane. Küllap on suurlinna armastust raske võita.

Järgmine buss Sudburyse läheb alles kell üheksa õhtul. Hamburgerit söön sama muusika saatel. Balti jaamas «Estonia» vagunis laulis ka Lionel Richie «Say You, Say Me». Läbi vaguniakna vaatan sind jälle nagu palju kordi nähtud videot — konservatiivset videoeitust. Lionel Richie laulab enesele sel aastal Oscari auhinna. Montreal võlub kakskeelsusega — prantsuse keele kasuks. Siin on vana maailma sarmi koos uue maailma mugavustega. Tõsi, mitmed majanduslikud ja lingvistilis-poliitilised probleemid on linna praeguseks pjedestaalilt tõuganud. Tema tähtsus ja tähendus on muutunud piirkondlikumaks. Isegi hoki on loovutanud prioriteedi tulevikuga preeriaproovitsidele. Meeskonnad nimedega «Edmonton Oilers» ja «Calgary Flames» kütavad juba rohkemate kirgi kui «Montreal Canadiens». Hoki on kanadalasele iseenesestmõistetav. Nimed Wayne Gretzky, Phil Esposito, Bobby Orr, Bobby Hull... ei vaja kommentaare. Rääkige kanadalasega hokist ja te keeldute uskumast, et ameeriklase ja kanadalase suur erinevus on selles, et kanadalane ei ole patrioot. Selle spordiala ühiskondlik-poliitilist tähtsust on tõenäoliselt raske üle hinnata.

Montreal ei ole enam Kanada suurim linn — finants- ja rahvusliku kaubanduskeskusena. Ent pangaröövide poolest olevat Montreal Põhja-Ameerika esimene: 2,5 röövi päevas — kolmandik rohkem kui New Yorgis ja kaks korda nii palju kui Los Angeleses. See teadmine ei takista aga elanikel ja külalistel linna õdusaks pidamast. Õdusus on ohus neil, kes ilma prantsuse keeleta pidevalt poes peavad käima. Aegade jooksul on provintsist väljarändajad ikka põhiliselt ingliskeelsed olnud: nii on Quebeci provintsi (pindalalt suurim) 6 521 600 elanikust 80,2% prantslased. Suurbritanniast on pärit 7,7%. 88,2% provintsi elanikkonnast on katoliiklased.

«Toronto Star» (31. märts 1986) häbeneb, et 60% Quebeci 6. klassi õpilastest ei

* Siinsed muljed pärinevad autori kahekuuliselt külaskäigult Kanadasse 1986. aasta kevadsuvel.

teadnud, et Kanada pealinn on Ottawa. Eriti piinlik on sellepärast, et sama astme Belgia lastest teadis 96,7% oma maa pealinna, Prantsusmaal oli teadjate protsent 94,7 ja Šveitsis vastavalt 94,1. Haridusminister lubab reforme. Rahvusvaheline test frankofoonsetele maadele koosnes neljast osast: üldteadmised, matemaatika, etteütlus ja kirjand. Kui kolmes esimeses olid Quebeci lapsed kindlalt viimased (Šveitsi lapsed sama kindlalt esimesed), siis kirjandid olid kanadalastel tublisti paremad kui eurooplastel. Pealinna küsimine võis neile mitte just konksuga, küll aga kidaga küsimus olla. Kui küsida näiteks ladina-ameeriklaselt ja eurooplasekt, mis on revolutsioon, siis võib juhtuda, et vastused sisaldavad hoopis erinevaid kategooriaid.

Buss Montrealist Sudburyisse Ontarios läheb pimedal hakul. Reisi ajad on üsna palju. Kinnitamaks Kanada kiidetud bussiliikluse mugavust. Enamik neist on küllap lühimaa-reisijad: vähem pakke ja ei mingit reisituumust. Sihtkohaks 190 kilomeetri kaugusel asuv Ottawa. Sedamoodi näevad välja Tallinn—Tartu rongis Tapale reisijad. Minu sihtpunkt Sudbury on ligi kaheksasada kilomeetrit Montrealist, sõiduaeg 7—8 tundi. Oma geograafiaalaseid teadmisi kaudselt kontrollida tahtes küsin bussijuhilt, kas lõppepeatas on North Bay või Sudbury. Ta on veidi segaduses, siis vastab, et oleneb kummal poolt sõita. Öine väljasõit suurlinnast on värviline ja mitmel tasandil magistraalteede osavast põimumisest erutav nagu lapsele küllap lõbustuspargi atraktsioonid. Aga varsti on pime. Ja alles tüki aja pärast ajab monotoonsuses noriv mikrofonihäääl magajatel und ära. University Street oli tänav, mis pööras pahemale. Ongi Ottawa. Kästakse meelde jätta bussi numbrid. Öeldakse, et sama buss sõidab edasi. Aga vahepeal, antakse nõu, võib kogu seltskond baaridesse sööma minna. Või teleprogramme jälgida. Punktiks veel kord meenutus bussi väljumisajast ja number. Üks vanemapoolne pikamaareisija tunnustab, et ta hoiab minu lähedusse, küllap siis juba pealeminekut maha ei maga. Selline usaldus liigutab mind tõesti, aga suurendab ka vastutust — kahekordseks. Silme ees, kuidas ka ei istuks, on National Hockey League'i mängu reklaamiv kuulutus koos mängude kavaga. Fanaatikuks kutsutakse üles kõiki lemmikmeeskondade mängu vahetult jälgima, mööda maad reisisima.

Öö on udune. Bussi valimine oli tark tegu. Lennukiga Montrealist edasisõitmine oleks tähendanud mitmepäevast viivitust. Mu naaber on närviline ja külmetav. Mängime mõlemad magajaid. Rääkida, ainult viiakuse pärast, oleks liiga pingutat. Toronto—Vancouver bussisõitu mõõduks võttes olen minagi

vaid «Tapale reisija». Räägitakse, et selle seitsmepäevase teekonna lõppedes olevat reisikaaslastest «peaaegu sugulased» saanud. Vahemaadele mõeldes meenub anekdoot ingllastest, kes tütar Kanadasse sugulastele külla saadavad. Inglismaalt läheb teele telegramm: Cathy saabub Montreali selle ja selle reisiga, tulge lennukile vastu. Kanadast läheb teele vastutelegramm: pange Cathy Montrealis lennukile, me tuleme talle Vancouveri vastu. (Sealt sõidame koos Victoriasse.)

Tohutud mõtted, kaugused — neist tulenevad võimalused ja võimatused on kanadalase maailmataju igati mõjustavad faktorid. Pindalalt maailma teise maa väikseim provint, Prince Edwardi saar, on vaat et kaks korda nii suur kui väikseim Ameerika Ühendriikide osariik Rhode Island. Briti Kolumbiasse mahuks pindala poolest neli Suurbritanniat, Quebec mahutaks peaaegu kolm Prantsusmaad. Ontario pinnale saaks paigutada peaaegu kolm Jaapanit, kuigi — jah — kogu provintsis ei ela nii palju inimesi kui ainuüksi Tokios... Veel provintsideks organiseerimata põhjaterritoorium on suurem kui Ühendriikide Uus-Inglismaa osariigid, Prantsusmaa, Itaalia, Suurbritannia, Egiptus, Austria, Hispaania ja Portugal pindalalt kokku.

Stoiline kanadalane heidab nalja, et lootnud saada parimat ameerika tööstilist, prantsuse kultuurist ja briti valitsusaparaadist, on maa saanud ameerika kultuuri, prantsuse valitsusstiili ja briti tööjõudluse. Tundliku kanadalasega käivad põlvest põlve kaasas küsimused: «Kus ma olen?» ja «Kes ma olen?». Margaret Atwood on teose «Susanna Moodie' päevikud» (1970) järeloõnõas õelnud, et kui Ühendriikide haiguseks on megalomania, siis Kanada põeb paranoilist skisofreeniat. «Olen sõna, võõras keeles.» Nii algab raamat. Susanna Moodie oli ajalooline isik, teerajaja kanada kirjanduses ja ajakirjanduses. Üheksateistkümnenda sajandi emigrant Inglismaalt, kellest on jäänud tolleaegset elu peegeldavad romanid. Nii elujõu kui ka hävingu alged annab kangelannale metsik maa. Margaret Atwoodi sõnade järgi on mrs. Moodie ka sada aastat hiljem elavas kanadalases selgesti tajutat. Ta on lõhestunud isikuse: ühelt poolt ülistab ta Kanada maastikke, teiselt poolt süüdistab ta samu kohti hävingu algete osavas varjamises. Ta ei armasta neid, kes on Kanadas olnud juba enne teda. Ometi otsib ta pelgupaika just nende inimeste läheduses. Ta jutlustab tsivilisatsiooni võidukäiku. Samas mõtiskleb ta eleeegiliselt metsiku looduse hävimisest. Isegi siis, kui ta räägib inimelu helgematest külgedest, ei suuda ta kaua varjata, et tõmbavamad on surm, mõrvad, kriminaalkurjategijad ning

Toronto vaimuhaigla patsiendi läbitungimatu maailm. Ta väidab end olevat tõelise kanadalase. Aga samas on tema mõtisklused rohkem kõrvaltvaataja omad. Ta kritiseerib nagu vaatleja — võõras. Võib-olla on immigrantlus päritav? Järsku see ei kao koos staatuse muutmisega? Kandub põlvest põlve edasi? Maa on nii haaramatult suur. Selle lõplik asustamine on kujuteldamatu. Ikka jääb suur osa Kanadast tundmatuks ja ligipääsmatuks, ning inimesi, kes sinna asuvad, ei jäta kõhedus. Varem või hiljem hakkavad nad end tundma sissetungijatena või väljasaadetutena. Margaret Atwood on kokkuvõtvalt öelnud: «See maa on valitav, tema kasuks peab kindla otsuse tegema — ära minna on ju suhteliselt lihtne? —, ja kui valik on kord juba langetatud, siis on lõhestatud tekitavad kahtlused teie pärisosa.»

Kuni kuuekümnendate aastateni ignoreerisid kanadalased üsna üksmeelselt oma maa kirjandust ja kunsti. Kirjanik sai olla vaid surnud inglane või mõni ameeriklane. Kanada kirjanduse erikursus puudus pikka aega ka Kanada enese ülikoolide programmidest. Praegu, mil «Timesi» kirjanduslik kaasanne

sageli tundub ja teistesegi keeltesse tõlgitud Kanada kirjanike töid-tegemisi valgustab, tunduvad uskumatud need ajad, mil raamatu-kauplus patriooti solvas. Alfabeetilises järjestuses olid antud suurte maailmakirjanike teosed ja loetavate autorite raamatud. Nurgas oli sektsioon: Kanada kirjandus — kõik segamini! Kasutada olevat soovitatud seda õppematerjalina. Populaarne Mordecai Richler meenutab, et ka temalt on õpinguaastail (Montreal, neljakümnendate lõpp) mürgiselt küsitud, ega ta ometi Kanada kirjanduseks kavatseda saada. Nüüd võistlevad paljudes kauplustes läbimüügi poolest Margaret Atwoodi ja Margaret Laurence'i romaanid. Populaarsed autorid on Jack Hodgins ja Robertson Davies. Viimane on äsja (veebruaries) New Yorgis PEN-kongressil ajakirjanduse üksmeelseil andmeil üldist populaarsust nautinud. Jorge Luis Borges on taas kasutanud võimalust, et meenutada: ärge tõlkige seda, mida ma ütlesin, tõlkige seda, mida ma tahtsin öelda. Kurt Vonnegut üllatab seltskonda rahuloluga loominguabanduse suhtes. Varem on ikka tema olnud põhjendatult protestimeelne.

DIXI

MATI HINT

Kakskeelsus ja kaksmeelsus

«Vikerkaare» valmisolek avameelselt kõnelda ka kakskeelsuse negatiivsetest külgedest on osutunud mõnel määral petlikuks — autorit informeerimata on artikli «Vaateid kakskeelsusele roosade prillideta» II osas (juulinumbris) tehtud ulatuslikke kärpeid ning teisendatud autori sõnastust sellisel määral, et see kohati moonutab ka kirjutatu mõtet, ammugi siis publitsistlikke nüansse.

Autoriteksti puutumatus kaitseb autori-kaitseeadus. Autoril on moraalne kohus kaitsta oma vaateid asjatundmatu ja omavolilise moonutamise eest. Selle kohuse täitmiseks kasutan ma ka oma loomulikke õigust esineda minu sõnastust revideerinud väljaandes repliigiga.

Käsitlen järgnevas mõningaid tabuliseks osutunud märksõnu, sõnaühendeid ja teemasid, mis minu artikli teises osas ei jõudnud lugeja ette autori sõnastuses.

Ebasoovitavateks teemadeks osutusid migrantide vähene kultuurihuvi (eriti nende vähene huvi oma elukohavabariigi kultuuri vastu), Eesti NSV haridusseaduse mõne para-

grahvi sõnastuse arutamine ning isegi meie kalduvus keerulisi probleeme lihtsustada.

Täiesti tabuliseks teemadeks on «Vikerkaarele» emigrantide keele- ja kultuuriprobleemid, juutide sagedane kakskeelsus, isegi «Vikerkaare» ja «Raduga» trükiarv ning Tallinna Vene Draamateatri külastatavus, «Radugal» aga ka tsaristlik venestamine sada aastat tagasi. Peaaegu kõiki neid teemasid on ausas ja otsekoheses sõnastuses viimastel kuudel arutatud näiteks «Edasis» (29. mail, 24. ja 25. juunil), Eesti TV saadetes jm. Mida sel puhul arvata «Vikerkaare» ambitsioonidest olla valusate probleemide selgemaksrääkijate esireas?

Olen oma kakskeelsusartikli puhul pidanud mõnest ringkonnast hämmastusega kuulma, et varase kakskeelsuse ebasoovitavad ning lapse psüühilisele arengule ohtlikud mõjud olevat midagi teadusele tundmatut või tõestamatut. Jälle esitatakse harimatust ja asjatundmatust teadmisenähtuse (või siis üldendatakse üksik eluline fakt seaduspärasuseks), teadlaste uurimistulemusi aga võetakse kaheldava ning koguni poliitiliselt kahtlase või vaenuliku petukaubana.

«Vikerkaar» ei ole koht, kus saaks anda põgusagi ülevaate psühholoogia-alasest, psüh-

holingvistilisest, keeleteaduslikust ja pedagoogilisest erialakirjandusest, mis varast kakskeelsust käsitledes rõhutab ülima ettevaatuse vajalikkust selles valdkonnas.

Piirdutagu siin vaid põgusa punktiiriga. Professor Alfred Koort kirjutas näiteks 1938. a ajakirjas «Akadeemia» (nr 1, lk 33—43) artiklis «Võõrkeel ja väikelaps» muu hulgas järgmist: «Arvamuse, et lapse intellektuaalne ja vaimne areng on soodustatud varajase kahekeelsusega, pole millegagi põhjendatud. Kahekeelsuse varases lapseas ei tee lapse vaimset arengut ja kasvu kahekordseks, vaid just vastupidi, kahandab seda poole võrra» (lk 36). «Mitte ainult eelkoolieas, vaid ka algkooli-eas tuleb olla ettevaatlik intensiivse tegelemisega võõrkeelte alal» (lk 38). «Sagedasti öeldakse, et keel on vahend, tööriist... Ja kui hiljem omandame mingi teise keele, siis me küll suurendame töövahendite hulka, kuid ometi me ei tohi seda teist keelt võrrelda emakeelega, mis on põhjapaneva tähtsusega lapse vaimses arengus ja tema isiksuse kujunemisel» (lk 37). «Kui nüüd aga inimese teadvuses eksisteerivad mitu keelt kõrvuti, siis peame arvama, et iga mõte, iga mõiste on assotsieeritud nii mitme väljendiga, kuipalju keeli inimene valdab... Assotsiatsioonide vastastikune häirimine ei ilmne mitte ainult võõrkeeles, vaid ka emakeele alal: häiritud on väljendusvõime ka emakeeles ja takistatud mõtlemise ja väljenduse selgus ja puhtus» (lk 41). «Võõrkeele õppimine varases lapse-eas ei takista mitte ainult selget ja puhast mõtete ja mõistete sidumist emakeele alal, vaid võib saada ka takistavaks teguriks üldise intelligentsi arengule» (lk 42). «Kokkuvõttes võib öelda, et psühholoogid ja pedagoogid on üksmeelselt tunnistanud kahjulikuks võõrkeele varases lapse-eas» (lk 43).

Nõnda kirjutas siis 50 aastat tagasi Tartu ülikooli esimene sõjajärgne rektor ja NSV Liidu Ülemnõukogu saadik, keda vist on raske kahtlustada asjatundmatuses või poliitilises pahatahtlikkuses. Kõigele lisaks oli viidatav artikkel suunatud mõjustama kodanliku ühiskonna ladviku liialdamist oma laste võõrkeeleõpetusega — seega pidas A. Koort varast võõrkeeleõpetust ka kõige soodsamates tingimustes kasvavale lapsele riskantsuks.

Võib-olla on sellised seisukohad vananenud, ehk on tänapäevased eksperimentaalsed uurimisandmed hoopis teistsugused? Ei ole, vähemalt seal mitte, kus probleemi uuritakse ilma poliitiliste mõjutusteta, kus teadus ei ole poliitiliste päevaloosungite alandlik teener. Olgu näiteks rootsi uurija Nils Erik Hansegårdi raamat «Kakskeelsed või poolkeelsed?» (ilmunud ka soomekeelses tõlkes Soome Kirjanduse Seltsi kirjastusel 1979),

mille pealkiri räägib ise enda eest. Selle raamatu järeldused on teadlase aususe ilus näide: rootsi rahvusest teadlane tuleb Rootsis elavate soomlaste keeleprobleeme uurides järeldusele, et ülepingutamine soome laste rootsikeelses ühiskonda assimileerimisega annab tulemuseks poolkeelseid ühiskonnaliikmeid. Samadele järeldustele jõuavad ka näiteks Jyväskylä ülikooli teadlased Kari Lasonen ja Pertti Toukomaan oma arvukates artiklites ja monograafiates.

Soome-rootsi kakskeelsuse probleemid peaksid pakkuma meile erilist huvi seetõttu, et nende keelte erinevus on ehk umbkaudu sama suur kui eesti ja vene keele erinevus, kuid soome ja rootsi kultuuri erinevus on väiksem kui eesti ja vene kultuuri erinevus. Seega ei saa soome-rootsi varase kakskeelsuse uurimisel selgunud tulemused meie eesti-vene kakskeelsusele ülekantuna olla kuidagi ülepingutatud. Pigem vastupidi.

Kas on vaja veel teaduslikku lisa maailmakirjandusest? Kas maailmateaduse korüfeede Jean Piaget' või Lev Vögotski nimed ütlevad midagi keskastmejuhile, kes võtab endale õiguse otsustada, mis peab teaduslikult õige ja mis väär olema?

Emakeele ja mõtlemise ühtsus on üks teemasid, mis on kuulsust toonud nõukogude psühholoogile Lev Vögotskile (1896—1934), tänapäeval kogu maailmas tunnustatud klassikule, kes Stalini isikukultuse ajal maha vaikiti. Alles pärast 1956. aastat hakati Nõukogude Liidus uuesti oma psühholoogia hiilgavat minevikku avastama (välismaal aga ilmusid Vögotski tööde tõlked). Vögotski oli terve põlve oma ajast ees ka emakeele ja intellektuaalse arengu seoste uurimisel, aga on üsna asjatu otsida viiteid Vögotski või nõukogude arengupsühholoogia teiste suurkujude töödele tänapäevases propagandistlikust kakskeelsuskirjandusest. See osa nõukogude kakskeelsuskirjandusest tegeleb poliitiliste juhtnööride propageerimisega ning kakskeelsuse saavutamise tehnikaga, niisiis lapse suhtes puhtväliste küsimustega. Mida kakskeelsus tähendab lapsele, mis toimub lapses, kuidas areneb laps, kuidas teine keel lõhub mõtlemise ja keele ühtsust, sellest minnakse mööda. See ongi konjunktuursus teaduses, aga konjunktuursus ei saa endale võtta mingit reaalsust vastutus. Harva jõuavad avalikkuse ette tõeliselt teaduslikud kakskeelsusele pühendatud artiklid ja väitekirjad. Õnneks nad siiski ei puudu.

Toome näiteks NSV Liidu Pedagoogika-akadeemia liikme M. I. Mahmutovi kirjutise «Obutšenie russkomu jazyku v uslovijah bilingvizma» ajakirjas «Sovetskaja Pedagogika» (1983, nr 11). Ka selle artikli raamiks on poliitilised juhtjooned, kuid selle raami sees mureseb autor teaduslikule argumen-

tatsioonile toetudes keele ja mõtlemise seoste lõhkumise ning lapse arengukontinuiteedi häirituse pärast mitte-emakeelse õpetamise korral. Mahimutovi prognoosid ja järeldused sellises situatsioonis õpetavate laste edasijõudmise suhtes on üsna pessimistlikud. Kas pole see pessimism põhjendatud, kui tule-tame meelde kord juba «Vikerkaares» kõla-nud retoorilisi küsimusi «Kus on udmurdi füüsikud? Kus komi astronoomid?» (Tõnn Sarv «Vikerkaar» nr 3, 1987). Ja lisame: Kus on kakskeelsuse nähtav stimuleeriv mõju kultuuri ja mõtlemisvõime arengule?

Muide on siiski ka Nõukogude Liidus (Leedus, Gruusias) kaitstud mitu doktori-väitekirja kakskeelsuse keelete ja arengu-psühholoogiliste probleemide kohta. Need ausad teaduslikud tööd ei silu ega varja lapse arengu takerdumise ning sega- või poolkeel-suse ohtu kakskeelses kasvu- ja õppesituat-sioonis. Kahjuks jäävad selliste uurimuste tulemused laialdasemalt avalikustamata ja neist ei tehta vajalikke järeldusi. Järeldused tehakse teaduse abita.

Tehnilisemates teadustes geneetikast kü-berneetikani on vulgaarpoliitiliste juhtjoonte hukatuslikkusest ammu aru saadud, humani-taarteadustes (keele- ja kirjandusteaduslik strukturalism, semiootika) on vähemalt vaba diskussioon võimalik (Eestis küll juba ammu täielik vabadus), aga kõige otsesemalt inime-sega seotud teadustele (psühholoogia, peda-googika, sotsioloogia) püütakse endiselt ette kirjutada, mida nad peavad uurima ja mis-sugustele tulemustele jõudma. Nendes tead-ustes on vastutustundetule konjunktuursu-sele avatud roheline tee, hoiatav seisukoha-võtt aga riskib jääda masinavärgi rataste vahele. Ka «Vikerkaare» katse andis sama tulemuse.

Kui toimetus arvab kakskeelsusartikli juba ette «mõneski suhtes vaieldavaks», siis võidakse seda mõnel pool pidada kutseks administratiivsele sekkumisele (millega auto-rit juba ongi ähvardatud). Mis mõttes on artiklis esitatud seisukohad vaieldavad? Kas annab ausa teadusliku lähenemise korral vaielda pool- ja segakeelsuse oht massilise kontrollimatu kakskeelsuse puhul, kas annab vaielda näiteks kakskeelsete autonoomsete vabariikide keelte funktsioonide piiratus ja nende tõrjutus kõrgematest vaimuelu sfääri-dest, kas annab vaielda vene keele primi-tiiviseerumine mitmekeelsetes töökollektiivi-des?

Diskussiooni saatus sõltub sellest, kas võ-tavad ja saavad edaspidi sõna teadlased — psühholoogid, lingvistid, kakskeelsuse eks-perimentaaluuriad, kõnepatoloogid — või haaravad jämeda otsa kõikiteadvad eimille-giateadjad, kes aina on varmad argumentee-

rimata sõnakõlksude saatel helgeid tuleviku-utoopiaid jahvatama.

Kiirus, millega kakskeelsusediskussioon levis teistesse väljaannetesse, räägib prob-leemi aktuaalsusest. Kahjuks on edasises diskussioonis esinenud ka tahtlikku väärin-terpretatsiooni. On absurdne mõelda, et kee-leteadlane argumenteeriks keelte õppimise vastu või väidaks, et teis(t)e keel(t)e õppi-mine muudab inimese debiilseks. «Viker-kaare» artiklis osutati varase lapse-ee peale-surutud kakskeelsuse võimalikele ohtudele üksikindiviidi jaoks, samuti massilise kaks-keelsuse võimalikele ohtudele väiksema või allasurutud rahva keelele. Need ohud on realsus, nende eitamine ei muuda midagi.

Varase lapse-ee kakskeelsuse kahjutuse kohta võib muidugi tuua tuhandeid elulisi näiteid, täpselt nagu võib tuua näiteid tuhan-detest kirglikest suitsetajatest ja alkohooli-kutest, keda ei taba kopsuvähk või maksa-tsirroos. Sellegipoolest on varase kakskeelsuse seos keelelise arengu häiretega sama kahel-damatu kui suitsetamise ja kopsuvähi ning alkoholismi ja maksatsirroosi seos. Kui Keele ja Kirjanduse Instituudi keelekontaktide (sisuliselt kakskeelsuse) sektori juhataja filoloogiadoktor professor S. Smirnov tahab oma tegevusvälja näha ainult roosas valguses, siis tuleb tal muidugi vältida selliste and-mete ja sellise kirjanduse uurimist, mis heida-vad varase lapse-ee kakskeelsusele kahelda-vat valgust. «Vikerkaare» artikli hoiak oli sõnaselgelt välja öeldud: keskenduti kaks-keelsuse nendele aspektidele, mis ei ole nii roosad, sest kakskeelsuse positiivseid aspekte esitatakse valikuliselt pidevalt.

Pole mõtet vaielda professor Smirnovi retooriliste küsimustega. Vastuseid teavad nagunii kõik, kes ajalehti loevad ja teatris käivad. Teisiti on professor Smirnovi keele-teaduslike vaadetega, mis on teoreetiliseks aluseks tema vastulöögile. See teaduslik plat-vorm on mõnes punktis erandlik. Tavaline keeleteadlane näiteks ei saa aru, missuguste lingvistiliste kriteeriumide järgi jagatakse maailma keeled NSV Liidu keelteks ja võõr-keelteks. Kas tatari või moldaavia (aga rumeenia?) keel on eestlasele sotsiolingvisti-liselt lähedasem kui näiteks saksa või soome keel? Näib, et Lõssenko ja Marri maini-mine «Vikerkaare» artiklis ei olnud siiski asjata, teaduse suvaline manipuleerimine elab ka meie päevil.

Professor Smirnov ei usu, et vene keel võiks teistele keeltele mõjuda destabiliseeri-valt, sest vene keelele omistatakse niisugu-seid (sotsio)lingvistilisi kvaliteete, mis on ehk seostatavad suurvene massiteadvuse missio-nismi ja messianismiga (vrd Klara Hallik «Edasis» 25. juunil 1987). «Elementaarse

teadusliku aususe nimel» oleks M. Hint pidanud esitama nende keelte loendi, mida vene keel on destabiliseerinud. Seda on ehk palju nõutud. Piisab viitamisest valgevene ja ukraini keelele olulistele oludele. Kas professor Smirnovi arvates on nende keelte ebastabiilne seisund tõepoolest tingitud ainult keeles endas toimuvatest muutustest? Professor Smirnovi ja teiste lugejate uudishimu rahuldamiseks olgu ka paar tsitaati tšuvaši-vene kakskeelsuse uurimise töömaalt: «... teise keele vaba valdamine ja teisele keelele ülemineku omavahel tihedalt seotud.» «Tavaliseks muutunud olukord, kus linlased-tšuvašid üksteisega suheldes kasutavad kõnes uskumatust ja tihti värdjalikus (v urodlivom) kombinatsioonis läbisegi tšuvaši ja vene sõnu ning sõnaühendeid» (V. P. Ivanov kogumikus «Sovremennõje etničeskije protsessõ v Tšuvašskoj ASSR», Tšeboksarõ 1979, lk 37). Prof Smirnov arvab, et keelte kreoolistumist esineb «ainult maailma teatud piirkondades», mitte aga NSV Liidus. See kõik on tuttav, aga nüüd on siiski ka juba narkootikumid ja AIDS Nõukogude Liidus probleemiks.

Professor Smirnov arvab, et 75% prantsuse laene inglise keele sõnavaras tõendab, et ka teise keele ülisuured mõjud ei mõju destabiliseerivalt. Siiski on kõik inglise keele ajaloo käsitlused üksmeel selles, et 11.—13. sajandil, kui see mass prantsuse ja ladina laene inglise keelde tuli, oli inglise keel väljasuremise ohus. Normanni vallutajatega suhtlev inglise ülakiht purssis prantsuse keelt ning üksnes lihtrahva emakeeltruudus päästis pika võitluse järel inglise keele (vt nt T. A. Rastorguyeva. History of English. Moscow, 1983, lk 153). Mitte kõik sellised võitlused ei lõpe mõlema osapoole ellujäämisega. See on ajalooline ja keeleteaduslik fakt.

Kui diskussioonis (ning muidugi ka elus ja ühiskonnas) unustatakse, mis on eesmärk — kas teise keele vaba valdamine mis tahes hinnaga eest või mõtlemisvõimelise kindlas kultuuris juurdunud emakeelt ja teisi keeli austav isiksus — siis läheb «Vikerkaar» algatus ja kogu diskussioon viltu.

ARTUR LAAST

Veel kakskeelsusest

Meil ei ole veel piisavalt demokraatiat — egas me muidu arutaks, kui kasulik ja vajalik see on. Me pole veel üle saanud keelamismaaniast, Klara Halliku sõnutsi «institutsioonid on aina hooles, «et midagi ei juhtuks»» («Edasi», 25. juuni). Ometi on hädasti tarvilik arutada keeleprobleeme. Liiga kaua on kul-

tuuri juhtimises läbi aetud teaduseta. Sotsioloogia ja psühholoogia ignoreerimisega mitmesugused pinged ühiskonnas aina kasvavad. Psühholoogiadoktor Peeter Tulviste on ise loomustanud olukorda nii: «Aastakümneid aeti ühiskonnaelu korraldamisel läbi elutarkusega, mille võiks kokku võtta lausesse «Kui jänest kaua peksta, küll ta siis õpib tikku tõmbama»» («Horisont», nr 6). Aga ei õpi.

Niisiis, me vajame rohkem demokraatiat ja teaduslikku lähenemist ühiskonna asjadele. Usaldagem erialainimesi. «Seepärast olgu eelkõige ikka asjatundjatel õigus kõnelda ja kirjutada nii, nagu nad paremini teavad. Aga asjamehed, kes seatud asjatundjate sõnu ja lauseid üle kontrollima, ärgu treigu ümber seda, milleni nad ei küüni.» Need kuldseid sõnad kuuluvad Mati Hindile («Edasi», 29. mai). Mõndagi laabuks, kui küündimatud ei oleks pahatihti kultuuri juhtimise hoobade juures. Sotsialismimaades puudub riiklik kultuuriprogramm seni ainult NSV Liidus ja Mongoolias. Küündimatuse tulemuseks tuumaenergeetikas oli Tšernobõl. Kultuurile ei ole ebakompetentsus vähem ohtlik.

Liitriigis, milles elame, käibib rahvusvahelise keelena vene keel. Pooltele kodanikele on see emakeel, pooltele — võõrkeel (nerodnoi jazõk). Selle võimalikult hea praktilise oskamise vajaduses ei kahtle peaaegu keegi, ei vaidlusta seda ka diskuteeritava artikli autor M. Hint. Hilisiminevikus sündis aga täiesti ebateaduslik ja ebareaalne teooria — vene keel saagu kümnete miljonite eri rahvustest inimeste teiseks emakeeleks. Nagu kombeks, ei tuntud üldse huvi, mida rahvad ise sellest arvavad. Mis te kostaks, kui ühel ilusal päeval hakataks agiteerima, et on vaja veel teist ema: oma ema pole piisavalt hea, temaga jääte veel vaat et alaarenenuks?

Peale muu oli see loosung ka poliitiline taktitus. Eriti väiksemate rahvaste suhtes, keda on aegade jooksul vallutatud idast ja läänest, kes on olnud rahvusliku rõhumise ja suurriikide häbitu kauplemise objektiks.

Kõrgel tasemel vassiti lihtsaid asju — vähestele antud kahe keele võrdset oskust bilingvismi ning praktilist kaks- ja paljukeelsust, emakeelega rööbiti teis(t)e keel(t)e erinevas astmes valdamist. Just väheuuritud bilingvismist soliidises toonis ja professionaalselt M. Hint kirjutabki. Tema hoiatused ei ole kohatud: teise emakeele teooria on küll ebareaalne, aga sellega eksperimenteerimine väga ohtlik — tulemuseks emakeele puudulik oskus, poolkeelsus. See «teooria» ei garanteeri ka vene keele praktilist omandamist.

Paika peavad M. Hindi tähelepanekud väiksema rahva keelt destabiliseerivatest

teguritest. Lugege Uno Liivaku ülevaadet eesti ajakirjanduse üha kehvemast keelepruugist («Keel ja Kirjandus», nr 6). Tuleb täie selgusega välja öelda, et ühe rahva toataalne bilingvism on emakeelelt võõrkeelele siirdumise, s. o ümberrahvustumise vaheaste.

Ma ei tahaks rääkida iseenesestmõistetaval teemal — emakeel kui kultuuri alusmüür. Olen aastate jooksul jälginud, kuidas mõraneb see alusmüür meie lõunanaabreil valgevenelastel. Ohus on mitte ainult see vana ja kaunis slaavi keel, vaid kogu rahvuskultuur. Rahval, kes on meist kümme korda arvukam, ei ole enam emakeelset keskkooli (sellist kirjutas hiljuti poeet Nil Gilevitš). Meenutagem: valgevene keel oli esimene elav Euroopa keel, millesse tõlgiti kogu Raamatute Raamat (1517—20). Probleeme on ka teistel vanakultuursetel rahvastel. Ei tahaks rääkida... Kuid minevik ei ole veel lõplikult möödas. 28. mai «Sovetskaja Kulturas» võtab sõna filosoof M. Džunussov, kes kardab, et perestroikaga liiale minnakse («igas asjas peab mõõdutunne olema»). Ta leiab, et «pahatihti aktualiseeritakse emakeele küsimust tahtlikult, tegelikult ja vajadusi arvestamata», ta mainib «emakeele arengu probleemi kunstlikku ülespuhumist». Õnneks kostab ka teisi häáli. Etnograaf L. Drobiževa nendib: «Kahjaks ilmnes meil 70. aastail mõningane ülepingutamise: kuigi rääkisime rahvuskeelte säilitamise vajadusest, propageerisime peamiselt edusamme rahvustevahelise suhtlemiskeele omandamisel» («Moskovskije Novosti» — «Õhtuleht», 15. juuni). Nimelt! Selles see asi ongi.

Olen juhtunud rääkima kahe inimesega, nood peavad ennast ise bilingvistideks ja on solvunud M. Hindi peale, kes vihjavat nende debiilsusele. Jah, ega ole kerge ise otsustada oma tarkuse või rumaluse üle. Kes ei kurdaks oma halba mälu, aga vähest mõistust — võta näpust! Tegelikult on raske otsustada, kas oled bilingvist või praktiliselt kakskeelne. Ka teine variant võib tähendada võõrkeele perfektset oskust.

Muuseas, nende ridade autor, olles sünnipärane eestlane, toimetab venekeelseid ilukirjanduslikke tekste, korrigeerib vene emakeelega inimeste professionaalset tööd. Ma ei oska kunagi üheaegselt kahte keelt võrdselt, kord domineerib üks, kord teine. Poolkeelsuseni vaid samm. Ja kui sinne tekst näib mingi ajalühisena või seda on, siis tõestab ka see tõik M. Hindi seisukohti. Nali naljaks. Bilingvistiks ma ennast siiski pidada ei saa. Vene keele oskus on tulnud alates 11 aasta vanusest, see on põhjalikult omandatud võõrkeel. Sulgudes lisan, et ma väga hindan seda keelt ja selle oskust,

mis on soodustanud koos prantsuse keelega maailmapildi avarumist ja teadvuse laiendamist. Mõnele teisele võib selleks olla mõni muu suurrahva keel, hea kui mitu.

Rahvusuhted paranevad alati koos majanduse kosumisega. Ja vastupidi — näiteks albaanlaste — serblaste suhted Kossosov või Ulsteri probleemid. Meil ei kohta naljalt Brüsseli stseene, kus flaami- ja prantsuskeelsed prouad klohivad üksteist turul kortidega (keelekonflikt!). Ma loodan, et võime peatselt iseloomustada meie situatsiooni sõnadega «hea tahe», «harmoonilised huvid», «suhtlemisrõõm». Et saab tõeks inimeste vendlus, mingi või veel 200 aastat, mis Suurest Prantsuse revolutsioonist juba pea möödunud. Ajalugu kestab veel.

HENN MIKELSAAR

Nagu värvid maalidel

(Mõtteid rahvusküsimusest)

Eemalt

Rahvuste paljusse võib suhtuda mitmeti. Näiteks lähenedes asjale n-õ «emotsioonideta», võib rahvuste paljust pidada tülikaks, asjatuid majanduslikke kulutusi nõudvaks nähtuseks; lihtsam ja parem oleks, kui eksisteeriks ainult üks ühtlane rahvas.

Kuid rahvustesse maakeral saab suhtuda ka nagu värvides maalidel. Nii muutub «rahvus» omamoodi esteetiliseks mõisteks. Ja rahvuste paljuse säilimise-säilitamise küsimused samastuvad Ilu-hoiu küsimustega. Kes Ilu mõistab, mõistab ka eri rahvuste olemasolu peituvat rikkust, mis on mõõtmatu, kaalumatu ja hindamatu nagu Ilu. Tõeline internationalist on eelkõige Ilu-hoidja.

Lähemalt

Rahvus on globaalnähtus, mis hõlmab kõiki inimesi, sest kõik inimesed kuuluvad mingisse rahvusse. Selles mõttes on rahvusküsimus globaalprobleem. Ja veel on ta globaalprobleem selles mõttes, et maailmas pole veel ühtki kõigi teadlaste poolt omaks võetud «rahvuse» definitsiooni.

Aga nähtused eksiteerivad ja elavad oma elu küsimata, kas teadus neid defineerib või mitte. Võtame näiteks armastuse: kes oskab teda defineerida? Mitte keegi; aga kõik tunnevad, mis ta on. Nii on lugu ka rahvusega. Tegelikult ju ongi armastus ja rahvus kaks millegi pooltest väga lähedast nähtust. Mõlemale on omane «meie»-tunne, emotsioonid. Leningradi etnograaf Lev Gumiljov, kes analüüsis väga põhjalikult maakera paljusid rahvusi, tuli järeldusele, et ainsaks jooneks,

mis on ühine kõikidele rahvustele, ongi «meie»-t u n n e. Isegi keel, mis meile eestlastele on kahtlemata kõige tähtsamaid rahvuslike tunnuksid, pole ometi nii üldine eristaja, sest hulk rahvusi räägib üht ja sama keelt, ja vastupidi: on rahvusi, kes kõnelevad mitut keelt.

Mõistagi kaasneb «meie»-tundega «nemad»-tunne. See on loomulik ja paratamatu — täpselt nagu armastusegi puhul. Aga nagu armastus ei tingi «nende» vihkamist, nii ei põhjusta ka rahvuste «meie»-tunne automaatselt naaberahvaste vihkamist.

Keerukused, raskused

Rahvuslikud kokkupõrked pole maailma ajaloos harv nähtus. Ka tänapäeval mitte. Intsidente esineb meiegi riigis. Rahvuslikest pingetest ja probleemidest on viimastel kuudel rääkinud või kirjutanud Vladimir Beekman, Teet Kallas («Sirp ja Vasar»), Lea Tormis («Eesti Raadio») ja kindlasti teisedki. Nad rõhutavad: ka rahvusküsimusest on vaja avalikult ja ausalt rääkima hakata.

Rahvas ootab uusi asjalikke ja argumenteeritud sõnavõtte. Ootan minagi, sest näen samuti probleeme ja tunnen samuti pingeid, mida paarkümmend aastat tagasi mu hinges veel polnud, vähemalt sellisel teraval kujul mitte. Aga oodatud üldisemat, põhimõttelist laadi arutlusi ei paista tulevat.

Vastupidi, 26. märtsi «Õhtulehes» ilmus Karl Kasikovi artikkel «Hoiame ja arendame sõprust». Andku autor mulle andeks, kuid minu meelest on see artikkel nii stiililt kui sisult «vanast», uutmiseelsest ajast. Tema väide: «Majandusarengu prognoosimine kaugemale kui 20 aasta peale ette kaotab oma mõtte, sest võimalikud kõrvalekalded muutuvad vähese teoreetilise põhjendatuse korral liiga suureks. R a h v u s s u h e t e a r e n g u t (minu sõrendus — H. M.) võime aga julgelt aastasadadega mõõta. Nii õpetab ajalugu» näib mulle aga pehmelt öeldes vähiklikuna. Rahvuste ajalugu (vt kas või eelnimetatud nõukogude etnograafi töid) tõestab veenvalt, et rahvused elavad ääretult keerulist elu, teevad läbi täiesti ettenägematu arengujõnke.

Komme rahvusküsimust «internatsionalistlike» fraasidega ähmastada toob kasu asemel kindlasti kahju: tõstab varjatud ja varjatuid lisapingeid.

Kuidas läheneda

Mulle paistab, et kuni viimase ajani suhtutakse rahvusküsimuse sageli lausa lõssenkestlikult (meenutagem: mendelism, morganism kui «reaktsioonilise idealismi voolud»): keeldutakse silma vaatamast loodusseadustele, või kui nähaksegi midagi, siis tunnistatakse need seadustena kehtivaks mingis muus ühis-

kondlikus formatsioonis, igal juhul mitte meil; arvatakse, et meil on k õ i k teisiti, sest meie teame, kuidas need suhted peaksid välja nägema, ja meie tahame, et nad niisugused oleksid. Aga tahtmisest üksi ei piisa, on vaja täpseid teadmisi ja austavat suhtumist teadusesse; on vaja uurida ja uurimistulemusi avalikustada.

Loetu ja oma tähelepanekute põhjal julgen arvata, et rahvuse kui nähtuse põhiomadused ei sõltu ühiskondlikust formatsioonist ega riiklikust korrrast. Suuresti võib aga erineda see, kuidas üks või teine formatsioon arvestab nende omadustega. *A priori* peaks sotsialism selles suhtes tunduvalt soodsamalt välja paistma.

Rahvuste põhiomadus

Rahvus on elav ja arenev nähtus. Elavolemine on tema põhiomadus. Kõrvuti kõikvõimalike muude atribuutidega on rahvusel teatud puhtbioloogiline külg, st tema käitumist ei määra ainult mõistus, vaid olulises osas ürgsemad mehhanismid: alateadvus ja emotsioonid. Oleks raske viga seda loodusliku osa madalaks nimetada või alatähtsustada; ja sellesse tuleb suhtuda samasuguse pieteeditundega nagu armastusse, luulesse, kunsti üldse.

Rahvusele kui organismile on omane võimas enesealalhoidutus: ta tahab elada (mõista: elada r a h v u s e n a). Mõistuslik enesetunnetus võimendab selle tulevikku: ta tahab elada igavesti. Igasugused jutud, plaanid ja teod, mis sellele tungile vastu räägivad, on rahvusele teravalt vastunäidustatud, tekitavad tema liikmetes ohutunde, mis võib viia nii- või teistsuguse käitumiseni, mille sihiks on ikka tõelise või näilise ohu kõrvaldamine.

Endast

Ütlemin, et tajun endas mingit psüühilist pinget. See ongi see äsja mainitud ohutunne, mure oma rahvuse eksistentsi pärast. Mis tingib selle mure? Põhjusi on mitmeid, suuremaid ja väiksemaid. Nimetan mõned.

Esiteks teoreetilist laadi põhjus: levitav kontseptsioon, mille järgi rahvused sulavad ühte (st kaovad), eriti selle protsessi ametlik e e s m ä r g i p ä r a s t a m i n e. Kuigi kinnitatakse, et sellele eesmärgile viib pikk tee ja et «Siin ei tohi mitte mingil juhul ette rutata, samuti nagu ei tohi lubada ka juba küpseks saanud protsesside pidurdamist» (vt J. Andropovi 22. dets 1982. a avaldatud kõne), ei saa ma rahu. Minu meelest on siin liiga ebamääraselt väljendatud: ma ei mõista, millised teod on «ruttamine», mis on «küpseks saanud protsess» ja mis on «pidurdamine». See ebamäärasus võimaldab ohtlikku meelevaldat.

Seda enam, et püstitatud eesmärk ise ei veetle. Kellele see siht hea on? Minu püha soov on, et mu rahvus usuks oma tulevikku: mõtleks ja teotseks, nagu elaks ta igavesti.

Teised häirivad on praktilisemat laadi. Nendele on juba ka avalikult vihjatud, näiteks: ülemäärase industrialiseerimisega kaasnenud demograafilise situatsiooni järsk muutus, mistõttu eesti keelt mittemõistva ja mitte-kõneleva rahva osatähtsus on tõusnud sellise määraneni, et mul on raske oma maal (see on ju eestlastele kui rahvusele ainus elamis-kõlblik maa, Isamaa) oma emakeeles kõige igapäevasemaid asju ajada (näiteks poes, postkontoris, polikliinikus jne). Samuti häirib teravalt, kui Eestis toodetud ja siin müügil olevatel kaupadel pole eestikeelset etiketti (instruktsiooni); kui Eestis käibivatel blanketidel või seintele jm kinnitatud siltidel pole üldse eestikeelset teksti või see on teisel kohal; et pole ikka veel müügil eestikeelseid ümbrikuid jne. Tõepoolest on sagedasemad häirijad keelekasutuse vallast. Aga need pole hoopiski mitte tühised olmeküsimused! Jutt on suhtumisest tõelisesse p ü h a d u s s e. Eesti keele saatuse on eesti rahvusele elu ja surma küsimus.

Mis annab lootust

See, et rahvusküsimused on avalikustatud, et neist räägitakse juba ajavaimu vääriliselt, st julgelt ja ausalt; et internatsionalismi ei

mõisteta enam nii ühesuunaliselt (millisena ta ju polegi enam internatsionalism).

Kuidas ma mõistan internatsionalismi

Arendan kirjutise alguses toodud mõtet rahvustest kui värvidest maalidel. On rohkem ja vähem kasutatavaid värve, kuid pole olemas tähtsaid ja vähemtähtsaid värve. On suuri ja väikesi rahvusi, kuid pole tähtsaid ja vähemtähtsaid rahvusi. Kõik värvid ja rahvused on absoluutselt võrdväärsed. Iga teine väide viib mingi ühe maalimislaadi või -stiili absolutiseerimisele, Ilu kui sellise, kui piiritu mitmekesisuse, kui demokraatia eitamisele.

Rahvustel «hiina müüri» sees on sama palju mõtet kui värvidel tuubikorgi taga. Ilu eksisteerib nii ühel kui teisel juhul ainult vabaduses.

Kahe värvi segamisel saame ühe. Olgu viimane nii ilus kui tahes, on see siiski ka vaesumine.

Osa igast rahvusest nagu ka igast värvist läheb ometi teistega segunemisele (segamisele). See kadu on ühtaegu nii paratamatu kui väga vajalik — see teenib Ilu. Kuid nagu kunstnikud peavad hoolitsema selle eest, et neil ükski värv kunagi otsa ei saaks, nii peavad ka kõik rahvused hoolitsema selle eest, et nad ise ja nende naabrid ikka edasi püsiksid. Sellega teenivad nad Ilu järjekestvust ja õitsengut meie kaunil maakeral.

MOODSA KUNSTI AJALOOST

ANTS JUSKE
Cézanne

Matisse on öelnud: «Cézanne'i oli mahutatud niipalju võimalusi, et rohkem kui keegi teine vajas ta oma peas korra loomist.» Cézanne ise ei pidanud end küll süntetistiks, kuid tegelikult otsis ta võimalusi impressionistliku nägemismulje sünteesimiseks uute arendustega intensiivsemalt kui ükski teine postimpressionistidest. Samuti nagu teised impressionismijärgse põlvkonna kunstnikud unistas ka Cézanne «loomingu täpsest valemist» ja «absoluutsest maalikunstist», kuid teel iseenesest utoopilise absoluudi poole jõudis ta kõige kaugemale. Siit ka temas peituvate võimaluste rohkus, mis pakkus uue sajandi noorele põlvkonnale ammendamatu ainet mõtlemiseks ja edasiminekuks erinevates suundades. Cézanne'is endas olid need võimalused aga olemas üheaegselt, mis teebki temast kõigi aegade ühe raskemini mõistetava kunstniku. Asjata pole öeldud, et kes mõistab Cézanne'i, mõistab ka maalikunsti. Nii või teisiti on Aixi eraku looming võtmeks mitmete moodsa kunsti hilisemate arenduste mõistmiseks.

Cézanne tegi algusest peale läbi kõik olulisemad impressionistliku liikumise sündmused, esinedes juba esimesel rühmanäitusel, kuid klassikaliseks impressionistiks on teda raske pidada. Näitena võib tuua kas või esimesel näitusel eksponeeritud maali «Poodu maja». Cézanne oli tol ajal tugevalt mõjustatud Pissarro isiksusest ja tema kunstist, kuid «Poodu maja» erineb tugevalt teistest näitusel väljas olnud töödest. Cézanne'i palett on sel perioodil küll hele, maal on rajatud nüansseeritud tonaalsusele, kuid pintslilöögid ei loo atmosfääri vibreerimise muljet nagu Monet'l, vaid vormivad esemeid nende materiaalsuses. Siit ka impressionistidele üldiselt mitteomane kontuuri rõhutamine. Cézanne'i erinevus impressionistidest ilmnebki hästi tema tööde võrdlemisel Pissarro omadega. Kunstnikud maalisisid tihti koos ja lõuenditel võime näha samu motiive. Pissarro maalisi motiivi kaugemast vaatepunktist, Cézanne lähemalt, asetades esiplaanile tavaliselt mõne puu või maja-seina. Pissarro maastik on ruumiline, Cézanne'i oma esemeline. Pissarro maastik rajaneb juhusliku fragmendi efektile: ikka näeme maastikus mõnda mööduvat inimest või läbisõitvat rongi. Cézanne eemaldas maastikust kõik juhusliku. On teada, et ta ei armastanud töötada muutliku ilmaga, samuti eelistas ta maalida maastikku püsivama taimestikuga

(oliivipuud, männid, küpressid). Püüd kindlama kompositsioonilise ülesehituse suunas ilmneb ka portreedes. Modellid Cézanne'i maalides pole kunagi juhuslikes poosides või mingis hetkemeleolus. Kunstnik maalib portreed äärmiselt kaua ning seepärast toetuvad modellid tavaliselt küünarnukiga lauale või on raskelt langenud tugitooli. 1870. aastatel maalib Cézanne palju natüürmorte — žanr, mida impressionistid reeglina ignoreerisid. Natüürmordis oli võimalik vahendada esemete kombatavust ja nende materiaalsust paremini kui rohkem nägemismuljet vahendavas maastikus. Kõik loetletud tendentsid süvenesid Cézanne'i loomingus veelgi, kui ta 1870. aastate lõpul juba teadlikult hakkas otsima võimalusi impressionismi ületamiseks.

1879. aasta impressionistide näitusel Cézanne enam ei esinenud. Kuigi kriitika ei teinud vahet Cézanne'i ja impressionistide vahel ning ka Cézanne ise ei vastandanud oma taotlusi teistele rühma liikmetele, tajus ta ilmselt oma laadi erinevusi. Tuntud on Cézanne'i märkus Monet' kohta: «Monet — see on ainult silm». Ja kuigi ta samas lisab vaimustust avaldava komplimendi — «kuid mu jumal, milline silm!» —, peegeldab Monet' kohta antud hinnang juba 1880. aastate postimpressionistide üldist kriitilist hoiakut impressionistliku empirismi suhtes. Peab ütlema, et Cézanne'i väljakasvamine impressionismist ei tähendanud eelmise etapi täielikku eitust nagu näiteks Renoiril. Nagu mainitud, oli tendents vormi suuremale konstruktiivsusele omane juba kunstniku impressionistlikule perioodile. Kõik see progresseerub järgmisel loomeetapil, mida L. Venturi oma Cézanne'i loomingu vaatluses nimetabki konstruktiivsuseks perioodiks. 1882. aastal sõitis Cézanne Aix-en-Provence'i, kus ta täielikus üksinduses hakkas otsima «maalikunsti valemit».

1880. aastate algul tegi Cézanne palju joonistusi. On huvitav lisada, et $\frac{3}{4}$ neist on tehtud skulptuuride järgi, mis näitab kunstniku kasvavat huvi vormi plastilise väljenduslikkuse vastu. Eelmises peatükis nägime, kuidas kümnendivahetuse paiku mitmed kunstnikud (Renoir, hiljem ka neoimpressionistid, Gauguin ja Bernard) katsetasid suurte figuraalsete kompositsioonidega. Sama teed läks ka Cézanne. Aasta elu lõpuni kestnud optimaalse kompositsiooni otsimise «Suplejate» seerias. Impressionistlikul perioodil oli kunstnik figuurid orgaaniliselt sulatanud loodusesse, nüüd tõi ta aga figuurid esiplaanile, taandades looduse tasapinnaliseks fooniks. Tänu sellele

muutusid figuurid reljeefsemaks ning kogu plastiline vorm kombatavaks. Monumentaalselt mõjuva kompositsioonilise lihtsuse otsinguil katsetas kunstnik mitmekümnete variantidega, kord suurendades, kord vähendades suplejate arvu, kord muutes nende asendeid, kord raamivate puude suunatust. Samasugust vormi konstruktiivsust taotles Cézanne ka portreedes, maalides seeria autoportreid erinevates pööretes (1). Cézanne huvitus mõnel määral ka neoimpressionistide otsinguist, kuid ei kiitnud heaks näiteks Pissarro katsetusi püantillismiga. Cézanne eelistas ikkagi töötada natuuriga ning säilitada vahetu mulje loodusest. Neoimpressionistide teaduslikud eksperimendid tundusid talle liialt abstraktseina. Cézanne'i loosung oli «uuendada Poussini, lähtudes loodusest» — nii tahtis ta impressionismist teha «midagi sama püsivat nagu muuseumikunst».

1870. aastate lõpus ilmusid Cézanne'i maalidesse täiesti uued motiivid. Loodusmotiivi asemele tulid linnavaated väikeste, üksteise suhtes eri külgedega paiknevate majadega. Kunstniku huvi keskendus geometrilistele vormidele ja mahtudele, mille abil ta püüdis luua kindlamat pildistruktuuri, kui see oli olnud värelevaid puulehti ja veepinna virvendust maalinud impressionistidel. Esialgu otsis ta kompositsioonilist kindlust motiivist — selles suhtes pakkus linnalik keskkond rohkem organiseeritumat kompositsioonilist algmaterjali kui loodusmotiiv. Cézanne'i otsinguid peegeldavad mitmed

2. Paul Cézanne. Gardanne. 1885—86

eri vaatepunktist maalitud seeriad ühest ja samast motiivist (Gardanne'i ja L'Estaque'i vaated) (2). 1880. aastatel kunstnik sellega piirdubki: majade seerias otsis ta kompositsiooniliselt organiseeritud materjali ikkagi motiivist endast. On aga ilmne, et see kunstnikku ei rahuldanud — siit ka motiivi maallimine mitmest vaatepunktist. Elu lõpu poole aga hakkas Cézanne juba objektide vorme ja motiivi deformeerima optimaalsema pildistruktuuri huvides. 1880. aastatel säilitab objekt oma loetavuse, kuid pildi kui terviku ruumiline ülesehitus kaugeneb üha rohkem klassikalise perspektiivi reeglitest. L. Guerry on Cézanne'i maalide ruumimuljet iseloomustanud mõistega «sfääriline ruum»: «Cézanne'i ruuminägumine — see on liikuv sfääriline väli. Näib, et ruum keerleb. See mulje tekib joonte paindumisest, mis loob kompositsiooni aluse. Jooned sõlmuvad, luues mitu tsentrit, ja eemalduvad lehvikukujuliselt, millest tekib tunne, et ruum kõigub oma tsentri telje ümber.» Sellise ruumimulje saavutas Cézanne mitmete vahenditega. Kõigepealt kompositsiooni raamivate puude või mõne muu objekti painutamise suunas. Juba 1870. aastatel maaliskunstnik lookleva tee motiivi, mis toob kogu pildile põneva liikumise. Need oleksid puht motiiv valikust tulenevad võtted. 1870. aastate lõpul algab aga sihipärasem taganemine tsentraalperspektiivi reeglitest. F. Novotny on oma uurimuses «Cézanne ja teadusliku perspektiivi lõpp» toonud huvitavaid võrdlusi, kõrvutades maale ja fotosid samadest motiividest. B. Rauschenbachi mõõtmiste järgi on Cézanne kaugemates plaanides asuvate esemete mõõtmel suurendanud võrreldes fotol näha olevaga keskmiselt 25 %, esiplaanil asuvaid esemeid aga vähendanud 25—40 %. Vaatame näiteks maali «Sadam Marseille's» (3). Kunstnik on siin valinud kõrge vaatepunkti, millest avaneb lai panoraam. Majad esiplaanil on maalitud ilmselt väiksemana, kui seda annab nägemismulje. See vastu tugevalt on suurendatud merd, mis oleks nagu kujutatud linnulendult,

1. Paul Cézanne. Autoportree. 1896—97

ja mäe tagaplaanil. Enamikul Saint-Victoire'i mäe seeria piltidel on taamal kõrguv mägi kujutatud suuremana, kui seda näeme Novotny fotodel. Sama efekti huvides on Cézanne loobunud klassikalisest plaanide hele-tumedusest. Kui Poussin maalis esiplaani tumedana, tsentri heledana ning tagaplaani taevaga ühtesulavana, siis Cézanne'i tonaalsus on teine: esiplaan on hele, keskmine tumedam, kuid intensiivsema tooniga, kolmas plaan on aga helesinise asemel lillakas-violetne. Nii «kukuvad» kaugemad plaanid ettepoole, lämmatades oma raskusega esiplaani. Sarnast muljet kohtame ka natüürmortides, kus lauaplaat on kõrgemale «tõstetud» ning esemed oleksid nagu laualt maha libisemas. Sellist plaanide kõikumist ning püstjoonte kaldumist on seostatud ka kunstniku nägemishäiretega (oma halva nägemise üle on ka Cézanne ise kurtnud) või pingsal natuuri jälgimisel tekkinud silmade väsimusega, kuid tõenäolisem on Rauschenbachi teooria taju konstantsuse

3. Paul Cézanne. Sadam Marseille's. 1879

4. Paul Cézanne. Vaikelu puuviljadega. 1877—79

mehhanismidest, mida foto ja klassikaline perspektiiv ei arvesta. Võrreldes oma kolleegidega usaldas Cézanne rohkem oma vahetut nägemismuljet kui perspektiivireegleid.

Veelgi komplitseeritum on Cézanne'i värvikäsitlus. Ühelt poolt ei rahuldanud teda impressionistlik «õhu värvimine», teiselt poolt suhtus ta eelarvamuslikult ka Gauguini ja Bernard'i klusionistlikesse eksperimentidesse. Samuti ei jaganud ta postimpressionistidele üldiselt omast jaapani gravüüri vaimustust. Need tundusid talle «karjivate» nagu afišid, mis on värvitud trafareti järgi». Cézanne'i häiris ilmselt Gauguini maalide plakatlik dekoratiivsus — oht, mida tajus ka Gauguin ise. Samal ajal kui Gauguin maalis kontuuriga raamitud ühtlaselt kaetud värvipindu, säilitas Cézanne impressionismi nüansseeritud värvikäsitluse, andes sellele uue tähenduse. Samal põhjusel ei armastanud Cézanne eredat päikesevalgust, mida otsisid van Gogh ja Gauguin. Räägitakse, et alustanud vara hommikul, kui mahe valgus andis peeni toonide üleminekuid, pani ta kella kümne paiku asjad kokku, öeldes, et päev on õhtus.

B. Dorival näeb Cézanne'i värvikäsitluse uudsust selles, et erinevalt impressionistide atmosfääri vibreerimisest lähtus Cézanne vormide püsivusest. Esemed omavad konstantset vormi ja värvi, mis ei lahustu sõltuvalt neile langeva valguse iseloomust. Konkreetse õuna värvi ei määra mitte ainult talle antud hetkel langeva valguse toonide kombinatsioon, vaid ka eseme enda värv ja vorm. Värviga saab edasi anda ka objekti püsivat vormi, kusjuures eseme värv sõltub paljuski just tema vormist. Cézanne oli haaratud mõttest, et kuigi looduses pidevalt kõik muutub, peab kunst «andma looduse muutumatus tunde tema enda elementide, tema muutliku nähtumuse kaudu. Kunst peab näitama loodust igavesena». Seepärast uuris Cézanne lõputult esemeid ning maalis ühte ja sama motiivi kümneid kordi. Cézanne ei lahutanud esemete värvi ja vormi. É. Bernard'i mälestuste järgi (Bernard külastas kunstnikku 1904. aastal pikemalt ning avaldas hiljem oma mälestused koos mitmete nüüd juba krestomaatiliste Cézanne'i mõtetega) rääkis ta, et «joonistus ja värv on lahutamatud — kui maalid, siis ühtlasi ka joonistad. Mida harmoonilisem on värv, seda täpsem on ka joonistus. Kui värv saavutab ülima rikkuse, omandab vorm täiuse». Esemete vormi modelleeris Cézanne värviga, mitte hele-tumedusega. Impressionismi kogemuse põhjal põlgas ta klassikalist *chiaroscuro*'t, rõhutades, et ta pole välörist. Cézanne'i jaoks oli valguse ja varju vastandus eelkõige erinevate värvitoonide vastandus. Valgust ja värvi andis ta edasi soojade ja külmade toonide kontrastiga: «Kontrastid ja

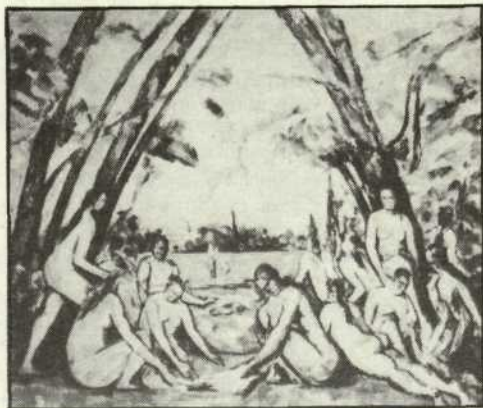

5. Paul Cézanne. Männid ja kalju. 1900

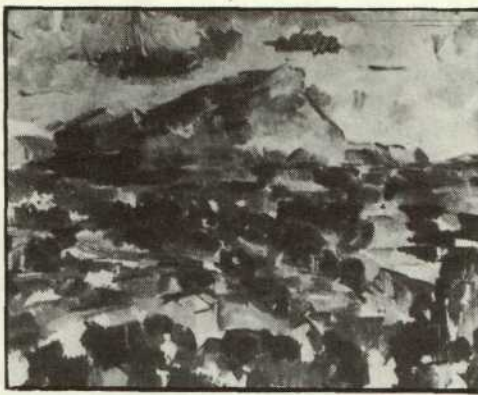
toonide õiged vahekorrad — see ongi kogu joonistamise ja modelleerimise saladus.» Klassikalises hele-tumedusega modelleerimises on vari lihtsalt sujuvate üleminekutega tumedam lokaaltoon, st valguse ja varju vahekord antakse siin edasi ühe värvi toonide üleminekuga. Cézanne eelistas enda meetodit nimetada mitte modelleerimiseks, vaid moduleerimiseks. Pole juhuslik, et ta uuris hoolega vaibakunsti, kus puhttehnilistel põhjustel samuti ei modelleerita sujuvalt, vaid katkendlike värvi üleminekutega. Cézanne'i modulatsioon seisnebki selles, et eseme vorm on siin antud mitmete värvide toonide üleminekuga piki kromaatilist rida. Eseme valgusepoolne osa algab soojadest värvidest, mis varju poole liikudes muutuvad tasapisi külmemaks. Kui me vaatame näiteks õuna maalil «Vaikelu puuviljadega» (1877—79) (4), näeme, et õuna valgustatud osa on maalitud kollasega, mis läheb poolvarjus üle oranžiks, siis punaseks ja lõpuks varjus siniseks ja lillaks. Mändide seerias on tiheda okastikuga puuokste taanduvad osad tumerohelised, eenduvad aga mitte helerohelised, vaid hoopis oranžid või koguni punased. Soojad värvid mõjuvad lähemana kui külmad ja see loobki siin ruumilisuse mulje. Värvide üleminekuid kromaatilises gammas vahendas Cézanne väikeste intervallidega (me ei näe tema piltidel sellist toonide ülemineku sujuvust nagu spektrilaotuses), mis andis mosaiikse pildimulje.

Viimase huvides loobus kunstnik impressio-nistlikest skitseerivatest pintsililöökidest ning kandis iga tooni pildile suuremate korra-pärasemate ristkülikukujuliste pintsililööki-dega. Toone segas kunstnik paletil ning lihtsalt asetask neid üksteise kõrvale lõuendile, väl-tides toonide segamist pintsliga. Moduleeri-mine tähendab eelkõige toonide järjepide-vust, kuid siiski nagu vaibakunstiski väikeste intervallidega üleminekut soojadelt värvidel külmadel ning kogu probleem ongi selles, kuidas määrata täpselt iga värv ja tema toonid — ühe värvi asendamine selles reas kahe naabervärvi seguga oli Cézanne'i jaoks tõeli-sele maalikunstile võõras võte. Peale toonide ülemineku tuli pidevalt arvestada eseme vormi, sest iga uus värv, mis lõuendile ilmub, muudab ka vormi. Samuti pidi arvesse võtma kõikvõimalikke reflekse atmosfäärist ja teis-telt esemetelt. Nii pole midagi imestada, et peale üht pintslitõmmet pesi kunstnik hoo-likalt pintsli ning mõtles vahel paarküm-mend minutit, enne kui asetask kõrvale uue tooni. Selline põhjalikkus rabas ka kaasaeg-seid. Renoir olevat pärast Cézanne'i ateljee külastamist endalt küsinud: «Kuidas see toi-mus? Kui ta teeb lõuendile kaks pintsli-tõmmet, on see juba pilt!»

Samm-sammult täiustas Cézanne oma meetodit. 1888. aastal algas kunstniku loo-mingus (vastavalt Venturi periodiseeringule) sünteetiline periood. Cézanne'i motiivide ring kuivas nüüd üha rohkem kokku. Ikka lõputud suplejad ja Saint-Victoire'i mägi, millest on teada sadu variante. Kui arvestada, et kunst-nik maalisk mitut pilti korraga, kulutades nü-moodi ühele pildile 5—6 aastat, lisaks mitmed ülemaalimised, võib ette kujutada seda titaan-likku ennastalgavat tööd. Seejuures tegi ta kõike ilma igasuguse tunnustuse, teadmata, kas ta on õigel teel. Ometi läks ta äärmise

6. Paul Cézanne. Suured suplejad. 1898—1905

7. Paul Cézanne. *Saint-Victoire'i mägi*.
1904—1906

visadusega edasi, samal ajal kui tema kunagised kaaslased impressionistid maitsesid lõpuks ka tunnustuse vilju. Tekib kummaline paralleel Balzaci novelli «Tundmatu meistriteos» peategelase kunstnik Frenhoferiga, kes maalib kümme aastat suure saladuskatte all ühte pilti. Ilmselt oli Cézanne selle novelliga tuttav. Mitmed tema enda seisukohad on hämmastavalt sarnased Balzaci kangelasel omadega (sellele on tähelepanu pööranud H. Perruchot). Frenhofer arutab: «Loodus koosneb ümaruste reast, mis tungivad üksteise sisse. Täpsemini öeldes — joonistust kui niisugust pole olemas! ... ainult modelleerimisel tehakse joonistus... ainult valguse jaotus annab välisilme kehadele!» Frenhofer toob novelli lõpus lagedale oma kaua maalitud teose, mis koosneb «vormitust udukogust», millest ainsa äratuntava esemena paistab üks jalg — ainus, mis on «säilinud aeglasest ning üha edasiarenevast, otse uskumatust hävitusest».

Maalidel, mida Cézanne tegi alates 1890. aastatest kuni elu lõpuni, muutub esemete nähtav struktuur üha vähem loetavaks. Mitmetes töödes on nüüd juba sünteesitud mitu erinevat vaatepunkti. Näiteks kaljude seerias on kaljude ruumilised nurgad ja õõnsused laotatud pildi tasapinnale — võte, mida Cézanne otsis juba siis, kui ta maalis mitmeid variante väikestest majakestest (5). Suplejad deformeeruvad järjest enam pildisisesest liikumiste huvides (6). Saint-Victoire'i mäe seerias dematerialiseeruvad vormid, jääb ainult värvimodulatsioon iseseisvate plekkidena. Seejuures toimub see kõik natuuri pingsa analüüsi tulemusena. T. Pertseva juhhib tähelepanu, kuidas Cézanne kaugeneb nähtavatest vormidest sõltuvalt maalitavast objektist. Es-malt laguneb materiaalne vorm värvitükki-deks rohu, väikeste kivide ja puulehtede kujutamisel. Majad säilitavad vormi, kuid detailid (aknad, ukсед, korstnad) ei oma enam

tähtsust — jääb ainult kast kui geomeetiline põhivorm (Cézanne räägibki sellest, et «looduses põhineb kõik keral, koonusel ja silindril»). Ainus, mis materjali vastupanu avaldab, on silmapiiril kõrguv mägi — kõige materiaalsem objekt maalil (6). Pilt on juba peaaegu abstraktne, kuid miski hoidis ka Cézanne'i tagasi astumast viimast sammu. H. Read kirjutab, et «Cézanne oli veel seotud vastavuse teooriaga. Ta uskus, et tema pilt mingil moel ikkagi reprodutseerib objekti või igal juhul reprodutseerib objektist saadud aistingut. Tema kunst oli vaatamata organiseeritusele veel mimeetiline kunst». Cézanne pörkas sünteesi otsinguil teravamalt kui keegi teine postimpressionistidest kokku probleemiga, kuidas jäädvustada maali tasapinnal kolme-mõõtmeliste esemete värvi ja vormi struktuur. Polemiseerides impressionistidega, kes jäädvustasid ainult esemete nähtumust, laotas Cézanne lõpuks objekti ruumilise struktuuri maali tasapinnale laiuli ning analüüsis objekti värvi ja vormi ülesehitust. Koos sellega hakkas objekt üha enam kaotama äratuntavust — protsess, mille viisid oma loogilise lõpuni kubistid.

Cézanne'i mõju kaasaegsetele polnud ehk nii otsene kui Gauguinil, kuid seda võimsamad olid Cézanne'ilt saadud impulsid. Cézanne külastas küll aeg-ajalt Pariisi, kuid töötas praktiliselt täielikus üksinduses Aixis. Samas ei saa uskuda legendi, et 1880. aastatel Cézanne'i keegi ei tundnud. Mitmed praegu tuntumad postimpressionismi kunstnikud huvitusid tema töödest ning ostsid üksikuid pilte. Kuni 1895. aastani võis Cézanne'i maale näha Papa Tanguy poekeses. Ka Gauguin oli Cézanne'ist mõjustatud — tuntud on Gauguini väljend: «Lähme Cézanne'i tegema!» P. Sérusier on hiljem tunnistanud, et Cézanne'i mõjud tulid tol ajal eelkõige just Gauguini kaudu. Olukord muutus eriti peale Cézanne'i

8. Maurice Denis. *Hommage à Paul Cézanne*.
1900

ulatuslikke personaalnäitusi Volland'i juures 1895. ja 1898. aastal. Kaks aastat hiljem maalis M. Denis pildi «Hommage à Paul Cézanne», kus ühe Cézanne'i natüürmordi ümber on kogunenud kunstnikud — Cézanne'i austajad. 1899. aastal eksponeeriti Aixi erakut lõpuks ka Sõltumatute Salongis. 1903. aastal avati Pariisis Sügissalong, mis kujunes sajandi

algul kõige progressiivsemaks salongiks, kus eksponeeris oma töid juba uus põlvkond. 1905. ja 1906. aastal olid siin väljas 10 Cézanne'i maali, aasta hiljem, nüüd juba postuumselt, 56 maali. Kõigil neil näitustel oli määrava tähtsusega mõju uuele põlvkonnale, keda sajandivahetusel uuesti käärima hakanud kunstielu oli Pariisi meelitanud.

POEETIKA LÜHIKURSUS

MIHHAIL LOTMAN Kunstikommunikatsioonist

Meil oli juba juttu sellest, et igat kunstiteost võib vaadelda tekstina, st kindlas keeles teatena. Kellele see teade on määratud? Kes oskab sellest ammutada endale kasulikku teavet ja kas ammutatud teave vastab autori mõttele?

Vastamaks neile küsimustele tuleb, olgu või põgusalt, peatuda sellel, mida endast kujutab kommunikatsioon üldse, sealhulgas kunstikommunikatsioon.

I. Kommunikatsiooniaktis osalejad

Alustame kommunikatiivses situatsioonis osalejate iseloomustamist. Neid peab olema vähemalt kaks: see, kes teate edastab, ja see, kes ta vastu võtab. Teate saatjat nimetatakse tema **adressandiks**, vastuvõtjat **adressaadiks**.

Adressant ja adressaat ei pea just tingimata olema inimesed: kommunikatiivsesse situatsiooni võivad astuda terved institutsioonid, kompuutervõrku lülitatud arvutid, kommunikatsioon on võimalik ka loomade vahel jne.

Adressant ja adressaat on kommunikatsiooniakti kohustuslikud pooled, kui üks neist puudub, võime rääkida vaid erinevaist pseudokommunikatsiooni ilminguist. Näiteks kui juhuslikult mingi teksti leidnud inimene arvab millegipärast, et see on talle mõeldud teade, või katsed taskulambi (või kantava raadio-saatja) abil luua side tulnukatega kosmoses jne.

Autokommunikatsiooni, kus inimene adresseerib mingi teksti iseendale, tuleb vaadelda aga «päriskommunikatsiooni» eriliigina. Sellised tekstid on näiteks päevikud, mitmesugused mnemoonilised märkmed jne.

Kunstiäjalooost võib tuua näiteid, kus autor mitte üksnes ei hooli oma teose avaldamisest, vaid teeb koguni spetsiaalseid jõupingutusi varjamaks seda juhuslike või uudishimu-

like pilkude eest. Nii on paljude aastate vältel köitnud sensatsioonimaiaiste tähelepanu ameerika kirjanik J. D. Salinger, kes juba ammu ei avalda midagi, ei näita oma loomingu kellelegi ja kuuldavasti peidab selle tulekindlasse kappi (jääb siiski lootus, et need teosed kunagi trükivalgust näevad).

Oleme harjunud (pean siin silmas vene kirjandussituatsiooni) täielike teostekogudega, mis sisaldavad kõiki antud autori säilinud tekste, nii neid, mis ta avaldas (või vähemalt kavatses avalikustada) oma eluajal, kui neid, mis kindlasti polnud avaldamiseks mõeldud. Autor võib loobuda mingi teose avaldamisest kõige erinevatel põhjustel, enamasti eetilistel, esteetilistel või poliitilistel.

Näiteks Lermontov suhtus oma trükitavate teoste valikusse erakordselt rangelt. Ainukesse oma eluajal ilmunud luulekogusse (1840) valis ta vaid kaks poemi ja 26 luuletust, olgugi et oli kirjutanud selleks ajaks juba 30 poemi ja ligi 400 luuletust. Isegi kui lisame siia perioodikas avaldatu ja võtame arvesse tsensuuri poolt keelatud teosed ning oletatavad enesetsensuuri juhtumid, peame tõdema, et kogu oma luuleloomingu pidas Lermontov avaldamisväärseks vähem kui kümnendikku, kusjuures valdavalt olid need pärast 1836. aastat kirjutatud tööd. Vaimustume «Purjest» (1832) ja teistest poeedi noorusluuletustest, mida ta ise pidas ebaküpseks, õpilaslikuks, avaldamiskõlbmatuks.

Tõenäoliselt on veel keerulisem lugu Puškini loomepärandiga. Ka tema ei kavatse- nud trüki avaldada kaugeltki kõiki oma teoseid. Ta kirjutas hulga luuletusi, pidades silmas vaid käsikirjaliste koopiatena levitamist (siia kuuluvad frivoole sisuga luuletused, ebatsensuurseid väljendeid sisaldavad tekstid, paljud epigrammid jne). Teise rühma moodustavad luuletused, mida ei saanud avaldada poliitilistel põhjustel («André Chénier» jt). Ka ei avaldanud Puškin oma varjamatult erootilisi luuletusi. (Nende seas on selline

Puškinile tähtis luuletus nagu «Ei hinda kal-
liks ma bakhandi noore hoogu. . .») Põhjusi,
miks ta keeldus avaldamast niisuguseid luu-
letusi nagu «Для берегов отчизны даль-
ной. . .» võime ainult aimata. (Delikaatse
Puškini jaoks oli muidugi oluline, et siin on
juttu konkreetsest naisest — tõenäoliselt A.
Riznitšist, kes aga oli luuletuse kirjutamise
ajaks juba ligi viis aastat surnud. Pealegi tema
surma vahetul mõjul kirjutatud luuletuse
«Под небом голубым страны своей ро-
дой. . .» oli Puškin avaldanud.) Ja lõpuks
küllalt arvukalt suurepäraseid teoseid, mille
avaldamata jätmiseks ei näi olevat mingeid
ratsionaliseid põhjendusi (sealhulgas «Kivist
kütlaline», «Käisin jällegi. . .», «Värsid, mis
loodud unetul ööl» jt). Nüüd aga on meile
võrdselt kättesaadavad kõik teosed: luuletu-
sed, mis autor ise valis oma eluajal ilmunud
kogumikesse, on kõrvuti anonüümsete aja-
kirjapublikatsioonidega, lõpetamata visandid,
kõrvaleheidetud variandid ja käest kätte levi-
nud epigrammid aga tunnustatud šedöövrite-
ga, intiimne armastuslühirika, mida poeet ei
sõandanud kellelegi näidata, on läbiseigi üks-
nes meeslugejaile mõeldud siivutustega.¹

Mõistagi suurendab see oluliselt lugejaile
kättesaadavate tekstide hulka ja nüüdisaja
luulehuvilised tunnevad Puškini loomingut
kahtlemata tema kaasaegsetest r o h k e m,
kuid kas ka p a r e m i n i? Kas ei moonuta
see meie ettekujutust poeedist, kes ei näinud

¹ Mõistagi peavadki akadeemilist tüüpi välja-
anded sisaldama antud autori kõiki tekste. (Puš-
kini puhul pole muide päris nii tehtud — isegi
suures akadeemilises teostekogus puudub poeem
«Barkovi vari», «Hudožestvennaja Literatura»
kümneköitelises väljaandes (M, 1974) aga suurem
osa poemist «Tsaar Nikita», mis polevat päris
autentne, sel ajal kui samas leidub poliitilisi
epigramme, mille autentents on veelgi küsitavam).
Väljaannetes, mis on orienteeritud eelkõige spetsi-
alistidele ja ei taotle esmajärjekorras mitte
kunstilist, vaid teaduslikku eesmärki, peab täieliku
tekstikogumikuga kaasnema ka vastav teatme-
aparaat. Samas on isegi Puškini suures akadee-
milises teostekogus kõigi tema vaieldamatute vää-
rtuste juures kommentaarid nii napisõnalised, et
tekitavad ise terve hulga küsimusi, mainitud 10-
köitelises väljaandes puudub aga enamikul luu-
letustest isegi esmatrüki daatum.

Päevikud, märkmek, kirjad jm (iseäranis kui
kõne all on tähelepanuväärse ajaloolise isiku, näi-
teks kuulsa kirjaniku paberid) võivad sisaldada
olulisi teateid ja nende avaldamine on hädavajalik,
nagu on seda ajalooliste dokumentide avaldamine.
Pealegi võivad sedalaadi materjalid sisaldada täht-
sat abiteavet autori loomingu mõistmiseks. Siin
aga ei tohi segi ajada vahendit ja eesmärki, nagu
teevad seda Puškinit käsitlevates töödes V. Veres-
sajevist alates paljud populaarsed autorid, kelle
jaoks poeedi looming on vaid tema «varjatud»
biograafia abimaterjal.

vaeva mitte ainult iga üksikteosega, vaid kogu
oma loominguga kui terviku vormimisega?

Õelduga kaasneb ka puhteetiline proble-
leem: teame ju, et põhimõtteliselt ei sobi
tunda huvi võõraste kirjade, märkmike, päe-
vikute jms vastu, kuid kirjaniku intiimsed
paberid köidavad meid vahel enamgi kui tema
avaldamiseks mõeldud tööd. . . Tahtmatult
meenub postüülem Špekin Gogoli «Reviden-
dist»: «Ma ütlen teile, see on ülihuvitav lek-
tüür. Mõnd kirja loed mõnuga. Kuidas kir-
jeldavad mitmesuguseid passaaže. . . ja milli-
ne õpetlikkus. . . parem kui «Moskva Teata-
jas»! / . . . / on suurepäraseid kohti. Vaat hilja-
aegu kirjutas üks porutšik oma sõbramehele
ja kirjeldas balli kõige pikantsemas. . . väga,
väga hästi: «Mu elu, armas sõber, kulgeb.»
räägib ta, «taevalikes kõrgustes: preilisis on
palju, muusika mängib, lipp lendleb. . .» suu-
re, suure tundega kirjeldas. Jätsin selle nimme
endale. Tahate, loen ette?» Võib ainult halet-
seda neid kirjandushuvilisi, kes Puškini isik-
likes pabereis leiavad sedasama «õpetlikkust»
ja «pikantsust», mida Gogoli tegelane labase
porutšiku kirjas: lukuaugust näeb toimuvat
erilises rakursis.

Ebatervel huvil sensatsioonilise, salajase,
varjatud jms vastu pole tõelise kunstitudjate
eruditsiooniga, mõistva kunstiauditooriumiga
midagi ühist. See huvi on massikultuuri il-
ming. Kahjuks tuleb tõdeda, et samad massi-
kultuuri sümptomid avalduvad küllalt selgelt
mõnede kriitikute ja koguni kutseliste kirjan-
dusteadlaste töödes.² Võib rääkida omamoodi
massikriitika tekkest, mille eesmärgiks on
mitmesuguste pikantsetele või salapärasele
asjaoludele osutavate peidetud vihjete leid-
mine tekstist (vahel lihtsalt fabritseerimine),
autori või tema lähedaste eraelu saladuste
paljastamine jms. Kui tõelise kriitika üheks
peaülesandeks on lugeja esteetilise kasvata-
mine, tema suunamine autori loomingus sise-
duvate tegelike esteetiliste väärtuste retsept-
sioonile, siis massikriitika üksnes desorien-
teerib lugejat, õpetab talle lugupidamatust
ande vastu.

Mida kuulsam on autor, seda enam köidab
tähelepanu tema «must pesu». Nii lubavad
endale Puškini armulugude kohta arvamust
avaldada isegi inimesed, kelle tutvus poeedi

² Piirdume vaid ühe, kuid värske näitega. 1987.
aasta märtsi-aprillikuu «Literaturnaja Utšoba»
numbris on teiste seas nii intrigeerivate pealkirja-
dega artiklid nagu «Nikolai Rubtsovi salapärase
ratsanik» ja «Anna Kernile saadetud kirja sala-
dused». Mõlemal puhul on tegu vastava moe küllalt
kohmaka jälgendusega: hoolimata autorite püü-
dustest ei õnnestugi neil paljastada midagi sala-
päras ratsaniku kujundis N. Rubtsovi luules.
Puškini kirja «saladuse» võti olevat leitud aga. . .
sõnastikest.

loominguga ulatub vaevu kaugemale koodi-programmist. Pole imeks panna, et sealjuures toetuvad nad kaunis väheusutavatele, vahel aga lausa fantastilistele andmetele.

Puškin ise võiks olla selles suhtes delikaatsuse eeskujuks. Näiteks kui P. Vjazemski tunneb oma artiklis Byronist kahetsust selle üle, et luuletaja T. Moore, kellele Byron oli kinkinud oma intiiimsed märkmed, põletas need pärast poeedi surma, kirjutab Puškin talle:

Miks kahetsed Byroni märkmete kaotamist? tont nendega! jumal tänatud, et kaduma läksid. Ta pihtis oma luuletustes, tahtmatult, luulelennust kaasakistuna. /.../ Jäta uudishimu pööblile ja ole koos Geeniusega. See Moore'i tegu on parem tema «Lalla Rookh'ist»³ (poetilises mõttes). Me tunneme Byronit piisavalt. Nägime teda kuulsuse tipul, nägime suurt hinge piinades, nägime teda sargas kesk surnuist ülestõusvat Kreekat. — On Sul siis vaja näha teda ka ööpövil? Pööbel loeb ahnelt pihtimusi, märkmeid etc, sest oma alatuse tunneb ta rõõmu üleva alandamisest, võimsa nõrkustest. Igasuguse jälkuse avastamine vaimustab teda. *Ta on närune nagu meie, ta on alatu nagu meie!* Valetate, nurjatud: ta on närune ja alatu, aga mitte nii nagu teie, teisiti.

(Kirjast P. Vjazemskile, november 1825; Puškin kursiiiv.)

Sama teravalt reageeris Puškin ka igasugustele katsetele oma loomele sekkuda. Nii hakkasid pärast tema naasmist Kaukaasiast, kus ta oli olnud sõjategevuse tunnistajaks, ilmuma ajakirjanduses taktitud sõnavõttud sellest, kuidas poet peaks ülistama «meie relvade edu» (kampaania algatajaks oli kuri kuulus Faddei Bulgarin, pealekaebaja reputatsiooniga ajakirjanik). Puškin vastas: «Mõistagi pole ma kohustatud kirjutama härrade ajakirjanike tellimuse peale. Pealegi ei kuulu kirjaniku nagu mis tahes teisegi kodaniku eraelu avalikustamisele. Näiteks ei tohiks trükkida ajalehes: Me lootsime, et härra lipnik see ja see naaseb rünnakult Georgi ristiga, selle asemel tõi ta Moldaaviast kaasa ainult halltõve. Selge, et tsensuur poleks seda läbi lasknud.»

Niisiis, massikultuuri kirjeldatud vormi nakatunud lugejaskonna huvidesäär piirdub varjatud otsimisega, tema jõupingutused on suunatud sellele, et pääseda ligi tekstidele, mis pole talle mõeldud. Kommunikatsiooniteo-

ria terminites nimetatakse sellist tegevust informatsiooni õigusteta kasutamiseks. Sellise informatsiooni kasutaja ei esine mitte teate adressaadi, vaid tema **hõivaja** funktsioonis. (Erinevalt adressaadist ja adressandist on hõivaja kommunikatiivses situatsioonis fakultatiivne ja soovimatu osaleja.) Hõivaja eriline kommunikatiivne staatus avaldub muuseas selles, et ta kasutab hõivatud teadet teisiti kui «seaduslik» adressaat.

Kõik see on olemas ka kunstikommunikatsioonis. Lugeja (vaataja, kuulaja) leiab kunstiteoses eelkõige esteetilist teavet, hõivaja püüab enamasti rahuldada oma argist uudishimu. Lugeja on autori vestluskaaslane, nende suhted rajanevad mõistmisel ja usaldusel; hõivaja on kahtlustav ja umbusklik: ta ei otsigi seda, mis on talle määratud, vaid seda, mis on tema eest varjatud (või näib talle varjatuna). Kunstniku loomepärand näib talle mõistatuste ja saladuste kogumina, mida lahendades kaotab ta silmist, seda ise võib-olla märkamata, selles pärandis sisalduvat tõelised väärtused. Püüdes tuua päevavalgele ettenähtust rohkem, jääb tal kunstiteoses sageli üldse märkamata see, mis ongi teose peamine sisu.

Nüüd mõni sõna teistest kunstikommunikatsiooniprotsessi fakultatiivsetest osalistest. Tinglikult võib nad jaotada kahte rühma: esimesse kuuluvad need, kelle funktsiooniks on kommunikatiivse situatsiooni põhiosalists abistamine info edastamisel või vastuvõtmisel; teise need, kes mingil viisil piiravad või takistavad selle vaba pääsemist adressaadini.

Kommunikatsioonis pole adressandi ja adressaadi vahetu, kõrvalise abita kontakt kaugeltki alati võimalik. Kommunikatsiooniakti edu, teksti adressaadini toimetamise kvaliteet sõltub paljuski vahendajatest.

Sõltuvalt nende funktsioonist kommunikatsiooniprotsessis võib eristada mitmesuguseid vahendajate liike. Vahendaja kohustuseks võib näiteks olla teksti puhtmehaaniline edastamine, ilma et see kuidagi puudutaks teksti sisu. Nii ei tea kirjakandja (kui ta pole samaaegselt hõivaja rollis) kätetoimetatava korrespondentsi sisu — kui kiri on kahjustatud või läheb teel kaotsi, võib vastava postitöötaja jätta preemiata, kuid ei saa teda panna taastama kaotatud informatsiooni. Märgime, et käskjal, kirjakandja ajalooline eelkäija, võis koos kirjaliku teatega anda edasi ka seda täiendavat suulist teavet. Kirjakandjale vastandlik liik vahendajaid on esitaja, artist. Temalt ei nõuta mitte üksnes teatavat tehnilist tegevust, vaid ka isikupärast, loominguist osalemist edastatavas teabes. Kui kirjakandja kasutamine on adressanti ja adressaati lahutavast vahemaast tingitud hädabinõu, siis vajadus artisti loometegevuse

³ «Lalla Rookh» — Thomas Moore'i (1779—1852) poeem. Selle poeemi laialdane tuntus Venemaal on seotud peamiselt V. Žukovski jäljendustega (Puškin ei jaganud Žukovski kiindumust Moore'i loominguusse).

järele johtub interpretatsioonikunsti olemusest: dramaturg või helilooja ise ei saa enamasti oma näidendit või sümfooniat esitada. Peab märkima, et esitamiseks mõeldud teoses võib sisalduda justkui kaks teadet: peamine neist adresseeritakse publikule, abistav aga, mis koosneb juhendeist teose esitamiseks, adresseeritakse esitajale-vahendajale (siia kuuluvad näiteks näidendi remargid jms). Interpretatsioonikunsti loominguine alge saavutab oma kõrgpunkti **improvisatsioonides**, kus artist on ühteaegu nii teose esitaja kui ka kaasautori rollis, kasutades algteksti variatsiooniteemadena (eriti levinud on taolised improvisatsioonid džässmuusikas). Ja lõpuks, **eksromptides**, esitamise käigus sündinud teostes, sulanduvad autori- ja interpretatsioonialge üheks loomeaktiks.

Vahendajaroll pole tähtis mitte ainult teksti edastamisel, vaid ka tema reprodutseerimisel ja paljundamisel. Trüükikunsti leiutamiseni oli käsikirjade peamiseks paljundusviisiks nende ümberkirjutamine; kuna iga ümberkirjutaja sai korruga teha ainult ühe koopia, olid antiik- ja keskaja «tiraazid» (meie ettekujutuse järgi) kaunis piiratud. Meile on siin oluline aga teine aspekt: iga koopia oli omamoodi unikaalne — erinevused käekirjas, vormistamises, õigekirjas, mõnikord aga ka sisus võisid olla küllalt suured. Erinevalt näiteks nüüdisaegsest trükiladujast jättis ümberkirjutaja koopiale mingi jälje oma isiksusest. Kuna raamatute ja käsikirjade eluiga piirdub mõne sajandiga (olenevalt hoiutingimustest) ning enamik antiik- ja kesk-aegseid teoseid on jõudnud meieni võrdlemisi hiliste koopiate kaudu, on autentse teksti taastamine seotud märkimisväärsete raskustega (sedalaadi probleemidega tegeleb spetsiaalne filoloogiarohke — tekstoloogia). Tänapäeva raamatukirjastamine, nagu ka teised nüüdisajal kasutatavad infopaljundusvahendid, võimaldab edastada identset teadet üheaegselt kaunis suurele inihulgale. Siin tekib aga teine probleem, vahendaja prestiižiküsimus. Nii pole sugugi ükskõik, mis kirjastus raamatu välja andis, mis ajakiri luuletuse avaldas, millises saalis maal eksponeeriti jms. Ja kui algaja kirjaniku avaldamine mainekas väljaandes näib tunnustavat tema pääsemist tunnustatud autorite hulka, siis vastupidi, kuulsa kirjaniku nõustumine oma teose avaldamiseks provintsiajakirjas võib oluliselt tõsta selle ajakirja mainet, suurendada tema tellijate arvu.

Ja lõpuks veel üks eri liik vahendajaid — **tõlki**. Nendest kõneleme aga teine kord,

pärast seda kui oleme vaadelnud keele funktsiooni kommunikatsiooniprotsessis.

Neist, kes kommunikatsiooniakti edukale läbiviimisele kaasa aitavad, mainime veel **kommentaatorit**. Vajadus kommentaatori järele tekib neil juhtudel, kui adressaadil on raskusi teate mõistmisega. Näiteks on keele arengu ja kultuurisituatsiooni muutumise tõttu kaotanud arusaadavuse vanad pühakirjatekstid, pealegi oli paljudel neist juba algselt keeruline ja ähmane sõnastus — ja tekibki vajadus kommentaatori järele. Nii võib jälgida, kuidas on kattunud kommentaaridega Rigveda hümnid (India vanimad religiooni- ja kultuurimälestised), Avesta (mazdaismi püha raamat Iraanis), Piibel judaistliku traditsioonis, Koraan sunniitidel jms. Kommentaaridest said sakraalsete tekstide osad, nad ise sakraliseerusid ja kommenteerijad-tõlgendajad olid kas ise vaimulikud või nendega lähedalt seotud inimesed. Kuid juba antiikajal rajati ka ilmalik kommenteerimistraditsioon (näiteks pedagoogilistel eesmärkidel). Nüüdisajal on kommentaaride hulk ja tase väljaandmiskultuuri tähtsamaid näitajaid. Kommenteerimine, filoloogia vanim eriharu, on säilitanud oma tähtsuse meie ajani.

Mõnikord võivad vahendaja ja kommentaatori (aga ka autori) funktsioonid ühineda. Peame siin silmas prohveteid, oraakleid jt, kes ei esinenud mitte enda, vaid jumaluse nimel, st olid vahendajateks jumaluse ja inimese vahel. Samaaegselt kommenteerisid nad ka enda esitatud tekste, mis sageli olid sihilikult ähmased. Sellisel tegevusel võis olla erakordselt suur ühiskondlik kaal (vrd näiteks Delfi oraakli rolli Vana-Kreekas, eriti Kreeka—Pärsia sõdade ajal).

Analoogilise funktsioonide kattumisega on meil tegemist autokommentaari puhul, kusjuures sellised kommentaarid (sageli iroonilised, vahel aga lihtsalt müstifitseerivad) on teose põhitekstiga tavaliselt tihedamini seotud, on teksti lahutamatuks osaks.

Ja viimaks nendest, kes teab vaba juurdepääsu takistavad või piiravad. Siin on ajaloolises plaanis olnud keskne koht tsensoril, kelle funktsiooniks on informatsiooni kontrollimine ja filtreerimine. Sisuliselt on tsensor seaduslik hõivaja, kellega oma töid ametlike teid pidi publitseeriv autor peab paratamatult arvestama: tsensorist saab justkui teate kaasadressaat. Sellest, kuidas autor võib seda oma huvides kasutada, samuti sellest, kuidas tsensor võib soodustada kunsti-keele arengut, tuleb meil juttu järgmisel korral.

HEINO KIIK

Väljavõtteid kümnejaolisena kavatsetud faktiromaani toorikust «Jaapanlanna jama»

Heino Kiiik. Mind armastab jaapanlanna. «Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 176 lk.

/.../ 30. III 1975. Panen töökladesse kirja esimese märkme tulevase armastusromaaniga jaoks.

2. IV 1975. Moskvas kirjanike majas saan kokku siia nõupidamisele sõitnud Ene Maremäe ja Ülo Tontsuga. Kutsun nad oma kursuse külalistena Roman Polanski filmi «Rosemary laps» vaatama.

Seejärel istume (meiega ühineb ka Mall Jõgi) kirjanike maja koduses restoranis. Räägin kavandamisel olevast armastusromaanist. Nad on mõttega päri. Minu esialgse pealkirja «Ma armastasin jaapanlanna» asemel pakub Ülo Tonts «Mind armastas jaapanlanna», mis on tõesti parem. Pealkirja osas saab Ülo Tonts olema tõeline kaasautor. Mall Jõgi avaldab vaimustust romaani mõtte kohta, see innustab.

12. IV 1975. Käsi läheb lahti. Moskvas ühiskondlikel hommikul voodist karates ja riidesse seadmata panen kirja motiivi romaanis «Mind armastab jaapanlanna» jaoks. Üsna mitmed motiivid on juba selgunud ja mõned kompositsiooniliinid. Ilmselt tuleb romaan ainult armastusest, ei hakka muid eluvaldkondi sisse tooma. Ja konflikt ei tule süžeelik, vaid konfliktid kasvavad välja kahe inimese vahelisest armastusest enesest. Väliseid süžee mõjutusi vast ei annagi. Ainult kahe inimese sisetunde suhte plaanis tuleb kõik hea ja kõik kõhklev-probleemne. Käsi on lausa valus, nõnda kubinal tuleb mõtteid, mida vaja kladesse kirjutada. /.../

29. IV 1975. Kirjanike Liidus näen Aleksander Suumani. Küsin temalt luba, kas võin armastuse ja erootika romaanis üheks sündmuspäigaks võtta tema korteri Tartus, ta ise oleks õige nimega romaanis kõrvaltegelane. Ta ütleb: «Kuidas niisuguse mehe soovile saab ära öelda.» Ma lohotan, et ta võib pärast kõigile kinnitada, et midagi niisugust pole tema korteris olnud. /.../

15. VI 1975. Täna tekib hulk mõtteid romaanis «Mind armastab jaapanlanna» jaoks. Ja äkki selgub romaanis üldkompositsioon; ta liigendub viieks jaoks: I igapäev; II avastamine; III õnn; IV kahtlemised; V küpsus. See jaotus

lubab eri osad välja arendada eri õhustikuga ja lubab armastuse arengujärke detailsemalt analüüsida. Olen ikka veel Moskvas. /.../ 13. IX 1975. Moskva peabotaanika ühes paviljonis vaatan ikebana näitust, mille koostasid Jaapani Moskva saatkonna töötajate naised. Üsna keskpärane lugu, mõned üksikud ikebanad on köitvad. Jaapani õhustikku pisut saan. Vaatan jaapani naise, nad on väga abivalmid ja alati valmis naeratuseks. /.../ 14. X 1975. Toon Moskva kirjanike maja raamatukogust Stendhali «Armastusest» (vene keeles). Hakkan lugema eeltööna oma romaanile, mida hakkan kirjutama jaanuaris. 20. XI 1975. Meie riigi filmipoliitika on suund, et filmides mitte näidata voodistseene, üldse erootikat. Miks? Miks mitte, kui see filmi kunstilises koes vaja on? See nõmedus tekitab protesti nagu iga teine kunsti vastu suunatud bürokraatlik samm. Ilmselt osalt ka sellest protestistundest saab mu romaanis «Mind armastab jaapanlanna» kude üsna erootiline. Ta kujuneks ka muidu selliseks, kuid see protest omakorda annab hoogu, on täiendavaks stiimuliks. Ega eneseõigustust ole kunstis iial vaja, ei enda, ei teiste ees, lihtsalt tee nagu tuleb ja pärast pea peenikest naeru, kui mõni moraaliapostel sõnu peale lugema hakkab. /.../

5. XII 1975. Ühegi romaanis kirjutamist pole ma alustanud sellise allajääja tundega. Kuigi loogiline on, et peaksin toime tulema, kogemusi on rohkem, treenitum on mõistus ja hing. Mõte töötab pidevalt romaanis ümber. /.../

28. XII 1975. Veijo Meri «Aleksis Stenvalli elu». Aleksis Kivi elulugu on huvitav, kurb ja kultuurilooliselt õpetlik. Palju ühisjooni meie suurmehe Juhan Liivi eluga. Millal saab üks rahvas targaks, et ta oma geeniusi ümbritseks vajaliku hoole ja soojusega?

Enesel on ka vahel tekkinud soov käia rahva seas hullumeelsena ringi, inimesena, kel pole mingeid sotsiaalseid seoseid ega vastutust ja keda peetakse tühjaks kohaks. Raske on mõtlema inimese elu meie ajal, kui ta täiel määral tajub seda võltsi ja silmakirjalikku ja lobisevat mentaliteeti, mis olevat nagu vajalik sotsialistliku riigi tugevdamiseks; näeb ega suuda oma väeti jõuga keskkonna tõrjast kübetki parandada. Paremini üldse mitte midagi teada ja mitte tunda vastutust.

6. I 1976. Ajan kirjastuse «Eesti Raamat» peatoimetaja Aksel Tammega Jommi romaanide väljaandmise asju. Mainin ka, et esmaspäeval (12. jaanuaril) alustan romaanis —

Tartu romaani — kirjutamist, võib juhtuda, et järgmiseks jõululaupäevaks annan käsi-kirja kirjastusele üle. Püüan teha nii vähe sotsiaalse kui võimalik. Kuid ikkagi seisab mu töölaual kohal küsimärk, kas seda välja antakse. Vaatamata kõigele ma kirjutan ta. Tamm võtab teadmiseks.

7. I 1976. /.../ Pean oma koduste teadmisse juurutama, et ma olen nüüd iga päev kuni lõunani tööl, nõnda kuni aasta lõpuni. Kuigi istun kodus oma väikeses toas, olen siiski tööl ja mind pole nende jaoks kuni lõunani olemas. Olen nende jaoks pool päeva niisama rangelt kadunud, nagu oleksin siis, kui käiksin tööl kodust eemal kusagil kabinetis. Isegi kirjaniku perekonnas on vaja uut romaani alustades meelde tuletada, et mina ka töötan. Õnneks, et on perekond, kes seda kohe mõistab.

9. I 1976. Sõidan bussiga Tartusse, et romaani jaoks mõtteid ja muljeid koguda. Saan öömajale võõrastemajja «Park»; kolmekesi toas.

Vaatan ilusat rahulikku lumehelbeis süda-öist Tartut. /.../

12. I 1976. Olen kodus. Täna olen määranud romaani «Mind armastab jaapanlanna» kirjutamise alguse. Nõnda ka sünnib: mõtlen läbi esimese peatükkide teemad ja järjestuse, koostan esimese peatüki sisukava ja kirjutan esimese lehekülje. Algus on tehtud! Minu puhul on see sama hästi kui õelda: raamat saab kirjutatud; ühtegi kirjutamist pole ma pooleli jätnud. Ainult et tohutu tööaasta on alanud. /.../

20. I 1976. /.../

Tartu Linna TSN Täitevkomiteele
Heino Jaani p. Kiik
Tallinn 34, Sütiste tee 26-5
tel. 539 603

Taotlus

Palun võimaldada mulle Tartus tuba ajutiseks kasutamiseks kahe aasta kestel. Tuba sooviksin võimaluse korral 15. veebruarist 1976. a. alates.

Tahan kirjutada mahukat (neljaosalist) Tartu romaani ja selleks on mul vaja periooditi elada Tartus, et viibida elulise materjali lähedal.

Alaliseks elukohaks jääb Tallinn.

Romaani kavatsen pühendada Tartu linnale, mu ülikoolilinnale.

Lahke abi eest ette tänades.

/Heino Kiik/
kirjanik /.../

4. II 1976. Kalle Kurele mainisin, et romaan hakkas jooksma. Ta ütleb, et ära siis rääkimisega ära sõnu. Ütleb, sul on romaani kõrvalt veel aega ka poliitikaga tegeleda. Vastan.

et artikli «Kirjaniku palk» panin kirja enne romaani alustamist.

6. II 1976. Lõpetan romaani neljanda peatüki. Kavandasin algul peatükke 10 lehekülje pikkustena, aga nad kujunevad 14—15-leheküljelisteks. Ma tavaliselt olen end pidurdanud (Jommi juures), et vohama ei läheks, seekord teadlikult ei pidurda, et tuleks teist-suguse näoga romaan.

9. II 1976. Teen romaani II—III—IV jao peatükkide jaotuse teemade järgi. Juhani-Vaga voodistseene tuleb 14 peatükis (kokku on 40 peatükki). /.../

20. II 1976. /.../ Saan kirja Tartu linna täitevkomitee elamispinna jaotamise osakonnast, milles teatatakse, et mulle pole võimalik kaheks aastaks tuba eraldada.

Järgnev on vastuskirja kavand, mida ma ära ei saanud.

Lp. kod. juh. ajutine
kt. M. Rein

Usun, et Teie tahtsite kirjaniku tööle kaasa aidata, selle eest täielik tunnustus ja tänu. Ma saan aru — me elame vaesel ajastul. Mind Teie otsus põrmugi ei pahanda, ma ise olen ka vaene ja tunnen seda seisundit; mul näiteks pole sedagi raha, et Tartus võõrastemaja toa eest maksta, kui seda tuba õnnestuks saada. Muidugi jätvad kitsad olud paratamatult pitseri loomingule. Ma siiski hoidun vaesust kasutamast romaani peamotiivina, kuid Tartu romaani teemad ja tegelased tulevad küll paratamatult väljamõeldise pitseriga, sest pean neid Tallinnas kodus kirjutuslaual taga tegema. Ma olen optimist, küllap paremad ajad ka kord saabuvad, eks siis võtame päris ehtsa Tartu romaani käsile.

/Heino Kiik/

Tallinnas, 20. veebruar 1976. a.

P.S. Palun minu poolt teavitada ka Tartu Linna TSN TK esimeest.

H.K. /.../

29. II 1976. Pühapäev. Liigaasta lüigne päev. Saan hotellis «Park» kolmeks päevaks toa. Hommikul vaatan Toomest läänes asuvate tänavate miljööd, vaatan Kassitoomet. /.../

Ülikooli peahoone auditooriumis 102 kuulan Baeri päeva kahte ettekannet. M. Jermolenko (Leningrad) kõneleb prantsuse filosoofi Pierre Teilhard de Chardini vaadetest teleogeneesi evolutsiooni küsimustes. V. Kaavere tutvustab Baeri kui geograafiaajaloolast. Kirjutan ettekandekoosolekuil olnute külalistelahtrisse ka J. Kiige (Juhan Kiik, romaani peategelane) nime, seega müstifitseerin, kirjutan olematu inimese, sest teoses tahan teda panna istuma sellele koosolekule. /.../

1. III 1976. /.../ Käin Pälsoni tänava internaadis mari ja komi aspirantide juures, vaatan, kuidas nad elavad, ajan juttu. Panen

oma romaani Tatjana sinna kusagile elama.

Ülikooli õppejõudude võimlemisgrupi tundi vaatamas. Uno Sahva teeb tund aega sellist mahvi, et meestel higi voolab. Kohal on hulk professoreid ja doktoreid. Paul Ariste otsib ise minuga kontakti, sinatab omamehelikult; ma siis sinatan vastu. Pärast duši all peseb ja kergelt masseerib mu selga, ta olevat selles töös asjatundja. Räägib anekdootlikke lugusid. Tuttavaist on veel O. Prints.

2. III 1976. /.../ Tartu linna peaarhitekt Kivi suhtub arusaamisega minu soovi — tahan saada Tartu tehaselageda plaani kooptat, et selle peal joonistada fantastilise pargi plaani, millise panen siis romaani Juhani tehkuks.

Käin ülejõel arstide intris, palun endale teejuhti internaadiga tutvumiseks. Valvelaustisuv tudeng kutsub alla oma kursusekaaslase Marta Kullati, kes on neljanda kursuse pediater. Vestlen temaga ja vaatame internaadi korruseid ja abiruumi ning mõnesid tema tuttavate tubasid. /.../

20. III 1976. Romaani üheksanda peatüki kirjutamisel tuleb toredasti välja see võti, milles ma tahan voodipeatükke kirjutada. Voodistseen pole mul mitte seks, vaid looduskirjeldus. Kandsin seda kavatsust pooleldi alateadlikult endas juba üsna teose kavandamise algkuudest peale. Iga uue peatükiga olen stiili ja meisterlikkuse osas midagi juurde leidnud.

23. III 1976. Mats Traat tuleb ootamatult minu poole, toob ära kolm Helga Nõu teost, mis ma talle lugeda andsin. Ta loeb minu täna kirjutatud kolme lehekülge romaani «Mind armastab jaapanlanna». Kuulnud, et ma kirjutatan vaid üks kord, pärast eriti ei redigeeri, soovitan siiski hiljem uuesti läbi vaadata. Võtab pliitsi ja püüab mu tänast kolme lehekülge redigeerida. Jätan need redigeerimised maksma. Ta ei saa aru, kuidas ma kirjutatan hulga voodistseenidega romaani, kui sel pole pingelist süžeed. /.../

26. III 1976. Sõidan Tartusse. Teatris näen Vaino Vahingut. Küsin ta Tähtvere mäe korteri kohta. Ta vastab: «Külm, juba amortiseerunud.»

27. III 1976. Hommikul einetan arstide intri puhvetis, et õhustikku jälgida. Vaga ju käib siin söömas.

Hando Runneli poole satun hommikul nii varakult, et ajan ta voodist välja. Olla eile õhtul kaua äia pool olnud. Runnel loeb romaani 5. ja 7. peatükki. Teeb väga asjalikke märkusi. Peab huvitavaks ja ütleb, et hea tunne kuulda, et keegi ikka töötab ka. Teda huvitab selles käsikirjas kõige rohkem minu areng; mida on andnud need paar aastat õpinguid ja teoretiseerimist. Ta leiab, et arengut on.

«Arve Jommis» ma olevat tahtnud midagi omalt poolt öelda, see paistnud välja. Nüüd aga ütlen ja see läheb sujuvalt ülejäänud tekstiga ühte.

Giacomo Puccini «Madame Butterfly». Lavastanud Ülo Vilimaa. Vist iialgi pole jaapanlased Eestis lavastatud ooperis nii hästi liikunud, istunud ja kehaga toime tulnud kui seekord. /.../

Pärast ooperit käin heldinult arstide intri ees Vaga kujukeldavat akent vaatamas. Kuid ma ei oska arvata, milline on toa 415 aken. Seisatan ka pimedas jõe kaldal. Seejärel leiain ülal kiriku vastas esimese laulupeo paigas mälestuskivi. /.../

31. III 1976. Alustan romaani teise jao kirjutamist. Enesetunne pole ei hea, ei halb; ei kuidagi.

Mu ema luges romaani seitsmenda peatüki läbi ja ütles: «See tuleb õige isemoodi raamat. Muidu pole midagi, aga need paigad on vanainimesele imelikud.» Seepeale küsis: «Kas sa ise oled sellist lugenud?» Vastasin: «Olen hullemat lugenud.» Seepeale tema: «Ma kaks lehekülge viisin meie majas (Tammisaare tee 119) ühele, see ütles ka, et on hullemat lugenud.» Seejärel rahustas end: «Ega seal õige hullu ei ole.» Siis jõudis oma ammuse mõtte juurde: «Sulle see põllumajandus ei hakanud... sa hakkasid kirjainikuks...» Ma küsisin: «Kas see on halb?» Tema vastas: «Ei. Aga peaga töö, see hakkab sulle närvidele käima...» Ema Ella on 76-aastane. /.../

30. IV 1976. Aksel Tammega räägin mõttest, et võiksin esitada armastusromaani käsikirja 15 poognat juunikuks — kas nad siis jõuavad raamatu välja anda 1977. aasta aprilliks; mais on mu sünnipäev. Minult pole mõnda aega midagi ilmunud ja ma pole rahva jaoks enam kirjanik. Tamm arvab, et rahvas nii ei mõtle, et Jomm ju ilmus. Ta arvab, et kaheksa kuuga (käsikirja võib ka septembris tuua) saab küll raamatu välja anda. Ma ütlen, et romaan on selline, et sellesse kas haakutakse või mitte. Kui haakutakse, siis on võimalik välja anda, kuigi sõdimist tuleb. Sotsiaalset pole, on suur armastus. Tamm ütleb — siis haakume. /.../

11. V 1976. Öhtul Pärt Lias minu pool. Luges romaani kümme ja pool peatükki. Pärast neljandat peatükki olevat nii hoogu sattunud, et enam ei pannud käest enne kui läbi. On armastuse liinist heal arvamusel, kuid sõprade liin olla nõrgem. Ajame juttu kella kaheistkümnenni. Ta toetab mu kompositsiooni võtet, et Juhani ja Vaga perekondadest ei räägi. Vaga juures ei tekkinud küsimust, kas ta ikka mõtleb ja käitub kui jaapanlanna. See olevat filmilikult kirjutatud, saaks teha hea filmi. /.../

25. VI 1976. Käin spordihallis jaapani estraadirevüüd «Nippon» vaatamas. Saan mõned huvitavad detailid tantsust ja liikumisest. /.../

7. VII 1976. /.../ «Mind armastab jaapanlanna» nädalaplanaide täitmine on kujunenud järgmiseks. Alustasin 12. jaanuaril ja kirjutasin päris suure hooga seitse nädalat järjest. Siis pidasin 1.—8. märtsini nädala vahet ja seejärel kirjutasin neli nädalat veelgi suurema hooga. Üheteistkümneme kirjutamisnädala jooksul täitsin normi keskmiselt 150%, kirjutasin keskmiselt 15 lk nädalas. Üheteistkümnendal nädalal tundsin ka üsna suurt väsimust, mis võis seotud olla kerge külmetuse ja gripiga. Ühel ööl lõi tugev valu südamesse. Otsustasin nädala puhata ja seejärel mõistlikuma tempoga edasi kirjutada. Pidasingi nädala puhkust ja pärast seda olen kirjutanud kahteist nädalat järjest, ilma suuremate pausideta. Nädala sees olen küll vahel andnud endale 3 ja vahel isegi 4 vaba päeva. Algu pärast pistet südames ei täitnud nõnda nädalaplani, kuid kolme kuu kokkuvõttena olen seda tänaseks ehk juba keskmiselt 105—110% täitnud. Umbes 11 lk nädalas. Viimasel nädalal on pea väsinud, kuid tundub, et kirjutamise kvaliteeti see eriti ei alanda. Täna lõpetasin 18. peatüki. Jääb veel kaks lühikest peatüki. Kui need valmis, võtan 2—3 kuud puhkust, et järgmisel talvel suudaksin teise raamatu (umbes 320 lk) kirja panna.

Sõidan Henn-Kaarel Hellatiga Rapla kanti ta äia suvemajja. Hellat räägib viimaste peatükkide lugemise muljeid. Kirjastamist silmas pidades ütleb ta, et ma olevat juba üle piiri astunud, et see, kus Vaga kaks lehekülge mehe suguorganeid imetleb, see olevat juba porno graafia. Ma ütlen, et ega väljaandmine ole mulle kirjutamise juures kriteeriumiks, ma tahan piirini välja jõuda ja seda ennem pisut ületada, kui et osa maad piirini kasutamata jätta. Ületamise saab lihtsalt maha kärpida, aga juurde kirjutama ei hakka pärast keegi. Ta ütleb, kui toimetajal kärpida lubad, siis pole veel katki midagi. Kuid stiil olevat ülev ja ilus, liialt ilus. Ta tahaks rohkem näha Villem Utukest, kes seda ilu lõhub. /.../ 11. VII 1976. Helistatakse ja telefonis teatab hääl, et minuga räägib Hansen-Tammsaare. Mul tuleb hauatagune tunne peale. Ma ei teadnud, et klassiku lesk veel elab. Kutsub endale külla, et saada abi tütre pensioni asjus. Luban minna.

16. VII 1976. Tallinna kunstiinstituudi arhitektuuriteaduskonna dekaan Heino Parmasega oleme koos Võrtsjärve mängude žüriis. Öhtul ta räägib, et tema silmis ma olevat elav klassik, ta panevat mind «Tondi-öömajaga» peaaegu Tammsaare järele. Ta

hab lugeda romaani «Mind armastab jaapanlanna» käsikirja. Luban. /.../

21. VII 1976. Lõpetan romaani esimese köite kirjutamise. Üle 340 lehekülje käsikirja. Kõige algul vist kavandasin selle mahuks 200 lehekülge, kirjutama hakates tõstsin plaani 300ni. /.../

Olen tööriitmiga nii harjunud, et kirjutamine on kujunenud igapäevaseks asjaks; romaani esimese poole valmimine ei paista endale üldse mingi saavutusena. Pole mingit erilist tunnet, isegi töö valmimise kergendustunnet mitte.

23. VII 1976. /.../ Viin romaani käsikirja ühe eksemplari kirjastusse «Eesti Raamat». Peatoimetaja Aksel Tamme ei ole kohal, annan Jaan Toomlale. /.../

Lehme Hiedel toob ära jaapanlanna käsikirja ja loeb minu juures ka viimased leheküljed. Ütleb selle olevat minu jaoks täiesti unenäolise raamatu, millist minult oodanud ei oleks. Olevat uus lause, uus stiil ja uus karakterite loomise moodus. Ma ilmselt võivat kirjutada kõigest, mida ette võtan. See olevat suur ürgne anne, mis minust hoovab. Väga head olevat voolamise paigad. Mul on palju oma mõtteid. Voodi—armastuse—erootika liini ta võtab jäägitult vastu, tal pole midagi lisada. On ilusasti kirja pandud, talle ei hakka midagi vastu, kes ta muidu küllalt peps on. Ma panevat tüdrukud end ründama ja tegevat mehed hirmus kadedaks. /.../ Seda hakavad lugema kõik põlvkonnad. Kordab imestunult — kirjutada selline raamat eesti keeles, see on midagi! Meie kirjanduses pole midagi sellist olnud. Ja ilusasti tehtud. Teil on kindlasti nii palju elukogemusi, et oleksite võinud sellest ka küüniliselt kirjutada.

30. VII 1976. Helistan Jaan Toomlale, ta on jaapanlanna läbi lugenud. Ütleb, et kirjandus on kirjandus ja päris keskmine kirjandus, nii võib ka. Armastuslinile lähenemine ja sellesse suhtumine meeldib talle. Ainult mõne koha juures oleks vaja rääkida. Ma olen nõus rääkima. Talle ei meeldi, et see lugu toimub vabaks võetud aastal, et viigu ma see rohkem eluga kontakti. Ütlen, et seda ma ei muuda, kuid hõredavõitu algust võib tihedamaks kärpida. Talle ei meeldi Sahva võimlemisgrupi kirjeldus, see ei olevat kirjandus. Luban, et selle võib ilma pikema jututa välja jätta. Ei meeldi lood konkreetsetest meestest (Suuman, Runnel). Mis nad ise ütlevad? Võin nende kirjaliku nõusoleku tuua. Toomla ütleb lõpuks, et ei tea, kuidas selle raamatu väljaandmisega veel lood on. /.../

2. VIII 1976. Kalle Kurg «Loomingu» toimetuses ei ütle veel midagi jaapanlanna kohta. Tahab enne lasta lugeda paaril kolleegiumi

liikmel. /.../ Kalle küsib, kas võib anda oma naisele lugeda. Ma luban. Kalle kõhkleb, et vist ei jõua, peab Kuusbergile edasi andma. /.../ 4. VIII 1976. Pärast lõunat kell kolm lähen kirjastusse Aksel Tamme juurde, nagu ta hommikul kutsus. Räägib oma lugejamuljeid jaapanlanna kohta. Ta toob ette viis punkti, mis talle ei meeldinud. Põhjendab kuigivõrd, kuid peamiselt rõhutab oma negatiivset häälestatust selle teose vastu. Ma juba algul ütlen sekka, et mul on mitmeid lugejaid olnud ja võin nende muljeid temale rääkida. Tema ütleb, et tema ka praegu räägib lugejamuljeid, temale ei meeldinud. Armastusloos leiab ta mitu puudust. Paljusõnalisus, oleks saanud hulga lühemalt. Teiseks kolmekihilisus: psühholoogiline, tunde ja tehnika kirjeldamine, need kolm on erinevail tasemeil kirjutatud ja ei sula ühte. Eriti vastu on ta suguelu tehnika kirjeldamisele, mis on nii lihtne, et isegi tema võiks seda kui palju tahes kirjutada, aga see pole kirjandus. Kolmandaks kõhkleb ta selle juures, et negatiivse võitu Juhan ja siis Huumer, kes elab, nagu teised ei ela, arutlevad töötava rahva üle, kusjuures autorit ei ole näha. Ma ütlen vahele, et see autor on varem tööle hümnid laulnud. Neljandaks on Tamm vastu nimedele nagu Villem Utake, sest see nimi sarnaneb tegelikule üsna lähedalt. (Vist mõtleb Olaf Utti.) Samuti kirjanike nimed ja Sahva võimlemistunni nimed. Viiesandaks ja kõige ametlikumaks tema vastuseisuks on sekka pistetud lood kirjanikest; selles asjas tuleb ta oma seisukohtadega laua peale, kui käsikirja peaks hakatama ametlikult arutama, sellest ta ei vaiki. /.../ Tamm arvab, et see raamat läheb hiljem kogu kirjastamisnõukogu kätte lugeda. Mina — Kui on kaks pooltretsensiooni, siis ei lähe? Tamm — ei, aga hea oleks, kui teine retsensioon oleks vastu; kui mõlemad on vastu, siis ka pole mõtet kirjastusnõukogule anda. Ma ütlen, et enne redigeerime ära, siis alles anname, sest kui toimetamise käigus on nii palju eri arvamisi, mis ma

endega pihta hakkab. Lepime Tamme kokku, ma esitan käsikirja kirjastusele ametlikult, milleks toon hommikuks ka käsikirja teise eksemplari ja annan Kustavuse kätte, kes puhkuse ajal asendab eesti ilukirjanduse toimetuse juhatajat Arvi Siiga. Olen Tamme juures olnud poolteist tundi.

Aksel Tamm ütleb — kui tahad ruttu välja anda, siis sobiks «Loomingule». Mina — «Loomingu» inimesed juba loevadki. Tamm — kui seal ilmub, siis on ka raamat tõenäosusega 80—90% ilmunud. /.../

Aksel Tamm peab üheks puuduseks seda, et mu laused olevat korrast ära, sihtis polevat kohati õiges paigas. Vist Moskvas venekeelses koolis käimine on mu ära rikkunud. Aksel Tamm ütleb: «Oleks põnev kirjanduslik fakt küll, kui see raamat ilmukuks.» /.../ 15. I 1987. Täna lõpetasin «Jaapanlanna tuleku» teksti redigeerimise. Tänaseks on seis järgmine: kolm päeva tagasi (12. jaanuaril 1987) teatas Maarja Ojamaa kirjastusest «Eesti Raamat» mulle ametlikult, et jaapanlanna romaani esimene köide, mis juba teist korda laotuna seisnud, läheb nüüd trükki ja raamat ilmub. Veel nädal tagasi (oma kümme aastat pärast esimese köite kirjutamise lõpetamist) olin täielikus teadmatuses romaani saatusest, nagu olen elanud teadmatuses kõik need eelnevad 3650 ja rohkemgi päeva.

Tahan siin loetleda neid, kes algusest peale või siis aastate möödudes varem või hiljem mingil moel kaasa aitasid, et kauoodatud jaapanlanna-romaan sel aastal ometi kord ilmuda sai.

Toon 22 nime tähestiku järjekorras: Vladimir Beekman, Georg Grünberg, Henn-Kaarel Hellat, Lembe Hiedel, Jaak Jõerüüt, Ain Kaalep, Teet Kallas, Kalle Kurg, Paul Kuusberg, Andres Langemets, Pärt Lias, Heino Liimets, Vello Lindsalu, Aivo Lõhmus, Maarja Ojamaa, Paul-Eerik Rummo, Roman Siirak, Aksel Tamm, Indrek Toome, Mati Unt, Arvo Valton, Rein Veidemann.

MART SALE

Küllalt lühike lugu

Mul on tuttav toimetaja, kes ütles mulle ükskord, et lühikesed lood tulevat mul paremini välja kui pikad. Aga kui lühikesed? Kohati tundub, et ma siiski ei oska õigel ajal lõpetada, hakkam ennast kordama. Mis lühike lugu see enam on?! Ei saa ennast pidama, muudkui kirjutama ja kirjutama, ilma mõteta ja sisuta, ehkki oleksin pidanud juba ammugi lõpetama. Kui ehk päris alguses oligi idee veel originaalne: kirjutada küllalt lühike lugu sellest, miks lühikesed lood tulevad mul paremini välja kui pikad, siis senine targutamine selle ümber, või õigupoolest, niisama jorutamine on muutnud kogu loo üsna absurdseks. Ma ei suuda enam hoiduda võõrsõnadestki, aga see on juba väga halb märk, tähendab, ma ei tea enam täpselt, mida tahan öelda. Mida tahtsin, oleks vist niisuguses olukorras õigem öelda, sest ma olen omadega sedavõrd sassis, et ma ei oska enam öelda isegi seda, kas lõpetamine midagi päästaks. Pole ju nagu midagi eriti teravmeelset veel öeldudki. Aga võib-olla see ongi naljakas, kõik see kokku? Ei tea, kelle jaoks küll, igatahes mitte minu jaoks. Minu meelest on see jamps. Aga kes teab!!!

Sellega peakski vist selle loo lõpetama, sest muidu ei vasta ta enam pealkirjale. Siiski peaks lõppu nagu midagi lõbusat ütleva: sellel tuttavatel toimetajal ei ole siiski õigus... vähemasti selles, mis puudutab minu naljaskust, et lühikesed lood tulevat mul paremini välja kui pikad. Ega seegi ole eriti pikk lugu?! Nagu pealkirigi ütleb...

Ja rohkem mitte ühtki sõna, mitte ainsamatki! Või siiski: aitäh, et lugesite lõpuni! Suur aitäh! Nali pole küll suurem asi, aga see-eest lühike, ja ega neid paremaidki ole kuskilt võtta. Omamoodi isegi päris hea lugu. Lugu loos, puánt puändis. Alguses tahtsingi kirjutada üsna lühikese loo, lihtsalt aforismi selle kohta, et mul tulevad lühemad lood paremini välja kui pikad, ja ma kirjutangi hästi lühikese loo, et seda tõestada, aga siis pööras lugu pikaks, hoolimata pealkirjast, ja muutus kohutavalt tüütuks, nagu oligi oodata, kui uskuda seda tuttavat toimetajat; teises plaanis on see siiski teravmeelne, lähenedes absurdi huumorile selles, et on nii absurdne, nagu juba varjõi täheldatud. Võib-olla? Kohati näib tõesti nii, aga siis tundub jälle, et on lihtsalt seosetu jaburdus.

Nüüd on juba piinlik niisama lõpetada, et

midagi ägedat ei järgneks, sest asjas peab siiski olema miski uba. Kuskil maal on mingite pühade ajal komme panna üks uba supi sisse, ja see, kellele uba tuleb taldrikusse, saab midagi head, või on tal edaspidises elus õnne. Tahaksin loota, et selle loo lugejatel on samuti õnne leida sellest loost oma uba. Kõlab banaalselt küll, aga on omast kohast õige.

Päris ausalt öeldes on tolel tuttavatel toimetajal siiski paganama õigus selles, et pikemad lood ei tule mul sama hästi välja kui lühikesed. Ühtaegu olen veendunud, et see lugu on erand. Tahaksin uskuda, et te minuga nõustute. Veel kord suur tänu! Sellega lõpetan oma «Üsna lühikese loo»... või, vaatame järele, see ongi hoopis «Küllalt lühike lugu». Omast kohast päris andekas, mis? Arvan küll ise nõnda, lõppkokkuvõttes.

Oleks muidugi võinud kirjutada ka lühemalt, aga see poleks olnud seesama. Teistmoodi nali oleks pidanud olema. Või ei oleks seda lugu üldse pidanud kirjutama?! Arvata-vasti tõesti. Ärge lugege kogu seda lugu, pole miskit mõtet! Ma keelan seda lugeda, et te ei saaks minu loomingulistest võimalustest väärat pilti. Uskuge mind, jätke katki!

ILMAR LAABAN

Rroosi Selaviste

Ainsa loogalöögiga loob Rroosi Selaviste oma loogelise loogika.

Rroosi Selaviste on iseenda nimekaim nimekaim.

Rroose Sellavay's Laundry
Ironic Ironing of Iron Curtains.

Veterinaarveterani vari üle vete on verine vatt-nari.

Rroosi Selaviste vajab küünlilisemaid armastajaid kui armilised küünistajad.

Rroosi Selaviste katsetab, kuidas kägistamise viirus mõjutab vägistamise kiirust.

Kontrapunkt jätab vaikides endast järele puntra konte.

Nii õhuke on Rroosi Selaviste hingeõhuke, et tema südametüks muutub hõlpsasti südame-tuks.

Rroosi Selaviste aadress: Sala-Mander.

Formalist Rroosi Selova siirdub formaliinilt üle herooinile, et teha tutvust heroismiga. (TASS)

Rroosi Selaviste kasvatab üht ühtlast ja kaht kahtlast last.

Rroosi Selaviste vene iga oli igavene: iga vesi, kus ta sellega oli sõudnud, lainetas igavesi aegu; iga vesti, mida ta sõudes oli kannud, kandis ta igavesti; mida ta iganes oli teinud, iganes.

Kolkunud nukrus kurnab nolkide kukruid.

Motoorse molu tunnuseks on hää motoorne mälu!

Rroosi Selaviste menu põhjuseks on vähem tema ahvatlemise jõud kui tema jahvatamise õud.

Meie ei saa: Kes sa oled taevas? Pühitsetud saag? Usin nimi?

O kastraat!

Rroosi Selaviste saadab mulle talle, et saadaksin talle mulle; mina saadan neid ja teel saavad neist saadan ja neid.

Sure, matus!

Seerav ajab keerdu Rroosi Selaviste sooled, keerub aga seedub tal hästi.

Rroosi Selaviste tasub oma musttuhat võlga mustasajalistega.

- Kas Rroosi Selaviste roosiaeda poleks võimalik sootuks sootuks kuivatada?
- Vaevalt — tema sugugi pole sugugi kindel.
- Ah sool!

- Millega pühkida Rroosi Selaviste kalmu?
- Palun — siin on tema luud.

1957

KALEIDOSKOOP

SUNE NORDGREN

Arla mal bina

Rootsi keelest tõlkinud Anu Saluäär

Arla mal bina
labila maran:
lam bila anar
mina bal-alar.

Selle poeetilise anagrammiga, selle paljutähendusliku tähtede ümberpaigutamisega oma nimes esitles ILMAR LAABAN end rootsi kultuurielus ligemale kolmkümmend aastat tagasi (1957). Anagramm on tema esimese (tegelikult oli juba 1946 l. L-il ilmunud luulekogu «Ankruketi lõpp on laulu algus» — *toim*) raamatu epiloogiks. Et see raamat on jäänud ka tema viimaseks omaenda tekstide raamatuks, võib olla tingitud paljustki. (Parasjagu olevat l. L-il siiski plaanis 11 köiteline teostekogu — *toim*.) Nagu näiteks ajast: käimas oli külm sõda ja ehtsad 40. aastate kirjamehed olid pessimistlikumad. Või kriitikat: «*fair play*'d mängis ainult Victor Svanberg». Või publikust, kellega oli raske flirtida. Või sellest, et hiljem on Ilmar Laaban pühendunud paljudele muudele asjadele.

Debüütraamatu pealkiri oli «Rroosi Selaviste» ja seda läbib äratundmine, et Ilmar Laaban oli juba siis sisse hinganud dadaistide ja sürrealistide eluõhku. Mitte vähem kui seda, mille Marcel Duchamp (alias Rose Sélavy, 1921) surus kokku plahvatusohtlikuks gaasiks...

Kaua oli Ilmar Laaban üritanud Meistri kontseptuaalset kunsti sisse viia mitmetesse ajakirjadesse. «Utsikt» andis talle 1950. aastal tagasi ühe teksti Duchampist, mille toimetaja Axel Liffner tõrjus kui «arusaamatu» ja «puhta seksuaalsümboolika».

Viis aastat hiljem tuli läbimurre imaziniistide ajakirja «Salamander» esimeses numbris, nüüd juba sõprade Erik Lindgreni ja Ingemar Gustafsoni (Leckius) abil. Kui Duchamp veel mõni aasta hiljem Stockholmi ilmus, jahmatas teda muidugi samakõlaline raamatupealkiri, kuid ta tunnistas otsekohe Ilmar Laabani oma «järeltulijaks».

Ilmar Laaban tuli siia Eestist 1943. aastal. Sõda sundis ta põgenema, aga takistas samal ajal minemast kaugemale laia maailma. Temast sai rootslane. Kuigi õigupoolest on ta kosmopoliit. Tema lapsepõlveaastad olid kakskeelsed, ja isalt, kes töötas Tallinnas postkontori välisosakonnas, sai ta lisaks huvi

prantsuse keele vastu. Ta õppis kiiresti ära rootsi keele ja tutvus Rut Hillarpi kaudu tolleaegsete noorte kirjanikega: Artur Lundkvisti, Gunnar Ekelöfi, Erik Lindegreniga. Koos viimasega andis ta juba 1947. aastal välja «19 moodsat prantsuse luuletajat», mis tänaseni on jäänud asendamatuks te juhiks.

Praegu kirjutab Ilmar Laaban viies keeles ja kõneleb veel mõnda. Tema tekid on levinud üle riigi piiride, enamik neist on aga kahjuks väga raskesti kättesaadavad.

Nimelt on Ilmar Laaban alati olnud seotud väikeste avangardistlike ajakirjadega. Ta on vabatahtlikult ja teadlikult vältinud igasugust organiseeritust ja suundunud kultuurielu ääremeadele, kuhu on astunud vaid vähesed. Nüüd on ta seal kui lindprii piilur ja rajaleidja ja sealt otsivad teda nüüd uuega kaasaminevad toimetajad ise üles.

Sealt on ta sisse toonud hindamatut importi: kui Paul Celani esimene tõlkija, kui Antonin Artaud' esitleja (koos Öyvind Fahlströmiga «Odysse» erinumbris 1955. aastast, mis on täiesti kättesaamatu) jne. Sealt on ta olnud paljude välismaa ajakirjade korrespondentiks, näiteks Pariisi ajakirjale «Rixes» («Kaklus»), mis suleti juba pärast teist numbrit «sisemiste lahkkelide» tõttu.

Esimest korda kohtasin ma Ilmar Laabanit kümme aastat tagasi Malmö luuleõhtul, mis korraldati selle puhul, et «Kalejdoskop» andis välja oma esimese «Luule & Pildi» numbri. Olin küllalt ettevaatamatu, et küsida midagi lihtsameelset André Bretoni kohta, ja sain tunniajalise loengu bretonianast kuni sürrealistide prohveti matuseni välja, mis Laabanile oli tundunud suurejoonelise näitemänguna rahvahulkade osavõtul.

See oli jahmatamapanev kohtumine. Laaban oli minust kaks korda vanem, ja oma nooruslikus tuhinas katsusin ma vahele hüüda, isegi vastu vaielda, lähtudes sellest, mida olin õppinud. Nüüd on meie vahe kahanenud, mitte ainult vanuse poolest, ja ma võtan kõik ahnelt vastu, kui ta oma erisugust haritust kulutab. Tuleb ainult kuulata ja julgeda vabalt langeda.

Malmö luuleõhtul kümme aastat tagasi esitas Ilmar Laaban ühe oma «häälutustest» «Voi ch'entrate». Publik oli rabatud, tummaks löödud ja pärastpoole vaimustuses sellest sõnade ja helide voolust, mis ei jäänud maha Hugo Ballist. Sama reaktsiooni olin läbi elanud Göteborgi kunstimuseumis, Reedelapse Kabarees, Kulturhusetis ja mujal. Laaban lähtub alati millestki konkreetsest (näiteks kunsti teosest ruumis), mille olemasolu ta oma audiovisuaalsete kommentaaridega teeb seeläbi veelgi käegakatsutavamaks.

Kui me jälle kohtume, siis sünnib see Stockholmi Keskvakali kõrtsis. Hea koht meile mõlemale. Tema sõidab metrooga

Vårbyssse ja mina lõunasse Skånesse.

Kuna jäin hiljaks, oli ta istunud kõrge leeniga tugitooli, hästi nähtavasse kohta keset lokaali, et ma ta saginas kergesti üles leiaksin. Oleksin leidnud igal juhul — harvad inimesed on nii nähtavad kui tema — aga koht oli eriti hästi valitud.

Punasel plüüsil troonides vastas ta kohusetundlikult, kuid ometi põhjalikult minu küsimustele. Peamiselt selle kohta, mis tal parajasti teoksil on. Olin just lugenud tema eseed taani sürrealisti Wilhelm Freddie näituse kataloogis Norrköpingi kunstimuseumis, ja järg andis väga hea pildi «piirideta» Ilmar Laabanist.

Ta tahab kirjutada Courbet'ist ja nakitseda temale löödud «realisti»-templi serva; ta tõlgib uuesti Bretoni romaani «Nadja», valmistab ette artiklit helilooja Bo Nilssonist — «varasest, huvitavast», kogub materjali, et kirjutada rahulikumisest meie päevil! Töötab ka uue helikompositsiooni kallal, mille esitab novembril Lääne-Berliini elektronmuusikafestivalil.

Nii on ta läbi aastate end elatanud: kirjutamise ja tõlkimisega. Lisaks honorar loengute eest, mõned juhustpendiumid ja sporaadilised kultuuriabirahad. Tema jaoks — kui üldse kellegi jaoks — peaks olema riiklikult garanteeritud palk — kui ainult leiduks kategooria, mille alla teda mahutada...

Lahkume seekord Süljekaasi juures, Keskvakali keskel oleva põhjatu augu ääres — kõige mustemate tehingute paigas. Kui olen juba kodus Åhusis, käib läbi pea nägemus: näen Ilmar Laabanit jälle istumas kõrge leeniga toolil, aga nüüd on see tool sinine ja kollane. See on tool number 6 Alternatiivses Rootsi Akadeemias, ja tema koht on Harry Järvi ja Birgitta Trotzigi vahel.

(«Dagens Nyheter», 24. juuli 1986)

TIIT PRUULI Põrgatades palli kultuuriväärtustel

Üliõpilaselinnale annab oma spetsiifilise näo ja vaimsuse see, milliseid väärtusi ühes või teises paigas, ühes või teises kohas kõrghariduse andmisel oluliseks peetakse.

Omaaegset Tartut iseloomustas kõige muu kõrval kindlasti ka tudengühenduste tormiline tegevus. Arvukatest seltsidest (arvestamata lühemat aega tegutsenuid oli neid Eesti Vabariigi ajal 10), korporatsioonidest (13), üliõpilasnõukogudest (7+ Maa-alaliste Üliõpilasorganisatsioonide Liit), keskorganist, vähemusrahvuste organisatsioonidest (baltisakslastel oli neid 7; venelastel 5; juutidel 3; lätlastel 1, soomlastel 1), akadee-

milistest seltsidest (37, neist «teaduslikeks» arvatakse 20) ning ka lihtsalt erinevatest akadeemilistest ringkondadest oleme rääkinud häbiväärselt vähe. Nimetagem vaid mõnda üksikut: Akadeemiline Emakeele Selts, Akadeemiline Põllumajanduslik Selts, E.Ü.S. «Veljesto», Akadeemiline Hõimuklubi, Akadeemiline Ajaloo-Selts, Akadeemiline Kirjandusühing — esinduslikkuse jaoks pole rohkem tarviski, aga oma kindel ülesanne oli täita ka kõigil teistel.

Üks osa toonastest organisatsioonidest eksisteerib pisut muutunud kujul ka praegu (sama nime all jätkab Eesti NSV TA koosseisus ainult Akadeemiline Emakeele Selts), tegutsevad ÜTU ja huvialaringid. Mida aga praktiliselt pole, on ühesuguste vaimsete huvidega inimesi koondavad intiimorganisatsioonid.

Kunagi andsid sellised organisatsioonid Tartule mitte ainult vaimse, vaid ka füüsilise ilme. Keeleuudenduse äärmuslike vahenditega kirjeldab seda pilti koguteos «Tartu» (1927): «Üldse on see Toometagune omapärane osa, milles pesitsevad aegade keskel iselaadi erakud — üliõpilasorganisatsioonide konvendimajad, unikumid ümbrusepildis: Veski uuli äärsed: korpor. «Sakala» valev avara-aknaline punava püramiidimansardkatusega täringutaoline tõmpruudik, korpor. «Livonia» (ka Saksa Akad. Mussi) tehiskivist lambik, «Fraternitas academica» ruuge tõmpsirok ning Uue-Kastani uuli iseotsis korpor. «Neobaltia» ning «Eesti Üliõpilaste Seltsi» villataolised uljukid. Viimane on Viljandi väljaku mermeaia-äärne punasest telliskivist kelbaskatusega lampuljik, mis eesti muustrijoonisega näoka ja ilmeka telliskivi-ehitisena eriti sobib Toomitagusesse aiarohkusesse.» Oma konvendimajad olid veel õige mitmel organisatsioonidel («Rotalia», «Ugala», «Raimla», «Estonia», «Vironia», «Fraternitas Livienensis» jt), väiksemad ühendused paiknesid üürikorterites. Siinkohal tahaks rääkida vaid nüüdsest TRÜ õppehoonest Gagarini tn 1, mis kunagi kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsile.

1870. aastal asutatud EÜS oli teatavasti esimene eesti rahvuslik üliõpilasorganisatsioon ja talle sai meie kultuuriloos osaks vägagi tähendusrikas roll. Seltsi tekkeagea aitab meenutada Heinrich Rosenthali mälestuskild (vmt «Mälestusi Tartu ülikoolist», Tln, 1986). Meid huvitagu see, mis seotud ajaga, kui nii lootusrikkalt ehitati oma maja.

Möödunud sajandi viimase kümnendi keskel algas Tartu ülikooli eesti üliõpilaskonnas eraldumisprotsess, milles kujunes välja kolm olulist suunda: alalhoidlik, mõõdukas ehk vabameelne ja radikaalne. Võitlus nende rühmituste vahel kestis uue sajandi esimese küm-

nendi lõpuni ning jättis oma jälje Eesti tulevase poliitilise paljuhäälsuse kujunemisse.

Sel jaotusskaalal jäävad korporantide ja «jaaksonlaste» vahel mõõdukaile positsioonidele teiste hulgas Üliõpilaste Seltsi liikmed, eraldudes nii käremeelseist sotsiaalselt ümberkorralduste nõudlejaist kui ka korporatiivse laadi esindajaist. Seltsi koosoleku otsustega keelati EÜSi liikmeil osavõtt mitmeist sotsiaalpoliitilist iseloomu omavaist üritustest. Oli muidugi ka neid, kes selliste otsustega rahul ei olnud. Neil tuli kas endil seltsist välja astuda või kustutati nad nimekirjast. (Üks markantseimaist väljaheidetuist on ilmselt Aleksander Keskküla, kes 1904 soovis duelleerida Jaan Tõnissoniga).

XIX sajandi lõpp oli aeg, mil Tartu noor vaim «igatses välja Karl August Hermannii sihivaese tundlemise kui ka Ado Grenzsteini nurgaadvokaatliku defetismi õhkonnast» (E. Laaman, «Juhan Luiga. Elu ja mõtted»). Kui 1896 saabus Tartusse J. Tõnisson, algas EÜSis tema ja Villem Reimani innustusel selgepiirilise opositsiooniliikumine kehtivate olude vastu. Sajandivahetuseks fikseeriti täpsemalt kui kunagi varem seltsi rahvuslikud põhimõtted ja nõuded. Nii tuli liikmetel ühe poolaasta jooksul täielikult omandada emakeel, tunda eesti ajalugu, kirjandust jt rahvuslikke teadusi. Võitlus peeti ka seltsisise korporatiivse suuna vastu: kaotati vehklemine, loobuti rebaste dressuurist (hakati ka kasutama sõnu «noormees» ja «noorliige»), kaotati joomasundus ja muudki, mis balti-saksa tudengite eeskujul levinud. Sajandi alguseks oli liikmeid alla poolesaja, vilistlasi saja ümber. Liikmeskonna põhiosa moodustasid arstiteaduse-, juura-, teoloogia- ja farmakoloogiatudengid. Seltsil oli ulatuslik oma- ja võõrkeelne raamatukogu ning muuseum.

Nõnda püüdiski EÜS kindlustada oma siseelu ning isoleerida end suundadest, mida hakkasid alates 1897. aastast Tartusse tooma sisekubermangudest saabuvad seminaristid. Teisest küljest püüti end vabastada ka balti-saksa kultuurimõju alt. Näiteks otsustati 1902. aastal eemale jääda vilistlase Leesmenti pulmast, «sest laulatus on saksa keeles ja pidu saksa laadi olla» (erakorralise koosoleku protokollist).

Tollase taktika võib siis veidi lihtsustatult kokku võtta järgmiselt: mitte anda võimudele põhjust süüdistusteks, et saaks rahulikult täita oma poliitilist programmi. Sellesama programmi edukama täitmise huvides tekkis vajadus ka maja järele.

Oma 30 olemissaasta jooksul oli selts paiknenud mitmetes üürikorterites: Kroonuaia 16, Kööri 6, taas Kroonuaia 16, Kivi 30, Herne 1, Aleksandri 22, Peterburi 70, Jaama 28, seltsi varandus asus lühemat aega Kivi 70 ja enne

oma maja valmimist oli asupaigaks Riia 16.

Oma maja ehitamise mõte sai kitsaste olude sunnil teoks vaevaliselt. 1899 peatuti üürikorteris G. Sachi majas (Jaama 28). See läks aga müügile ja nagu kirjutab H. Koppel H. Rosenthalile: «Sach'i maja, kus meie praegu sees oleme, ei näita meie kuidagi osta saavat. Hind, mis ta eest küsitakse on liig.» Rahamure taha jäävad pidama veel mitmedki plaanid. Vilistlaste seas, kellelt annetuste ja laenuede teel raha tuli, oli suur hulk kahtlejaid. Nõnda peab seltsi esimees K. Ploom laiali saatma palvekirjad, mille põhipaatooseks on lause: «Palju enam ohvrimeelsust peaks avaldatama.» Suuremate annetajate nimekirjas on Eisen, Bergmann, Reiman, Mohrfeldt, Hurt, Paldrock, Tauts, H. Koppel. Suuremaid laene tegid Hurt (500 rubla), Reiman (200), Bergmann, Tõnisson, Paldrock (100). See nimekiri pole hoopiski mitte täielik. Ta pärineb aastast 1901 ja kannab vilistlaste asjaajaja asemei Schulzenbergi märkust, et «pea kõik vähemate summade saatjad on töotanud edaspidi veel enam saata. Palun siis väga ja loodan ühtlasi kindlasti, et kõik, kellede nimesid siit mitte leida ei ole lähemas tulevikus meie ühist ettevõtet oma rahalise andega toetavad».

Jah, oli tollal sihtmärke, mille nimel tasus oma rahapunga kergendada ja mitmete sadade verstade tagant seltsimaja õnnistamispeole sõita. 1902. a. 29. augustiks nimelt oli arhitekt Georg (Jüri) Hellati projekteeritud hoone, oma rahvusliku mustri elementidega kaunistatud fassaadi ja talutaret meenutava etteulatava katusega, viimaseks valmis. (Viimistlustöid jätkus veel kauemaks). Ajaleht «Postimees» tervitas tudengeid ja soovis, «et sellest majast rohkemid tublisid Eesti mehi välja tuleks, kes /.../ Eesti rahval ustavateks liikmeteks ja Eesti kodumaal kohusetundlikkudeks tegelasteks oleksivad».

Pidu oli planeeritud kõigiti suurejooneline: audaamideks olid palutud pr Paula Hermann, pr Eugenie Hurt ja pr Ida Kallas, jumalateenistuse pidas seltsi vilistlane Jakob Hurt, küllalisteks olid kutsutud Riia ja Peterburi eesti üliõpilaste esindajad, Tartu ülikooli rektor ja inspektor, tantsupartneriks toodi 50 noort neidu. Pidul kestis kolm päeva ning mõjus pärast majaehituse sisepingeid üsna lõdvestavalt. Tuli ju lisaks majanduslikele raskustele võidelda ka ideoloogiliste takistustega.

Majaõnnistamispidu ei jäänud tähelepanuta ka vastasleeris. Ajaleht «Teataja» leidis oma «Nalja Lisas» põhjust pilkeks: «Eesti rüütlite ordu pühitses oma uut «kivilat» Taara tammikutes. /.../ Pidul oli kõigiti suurepärase: 50 vaati virrvommi ja 60 kappa karrvommi pühendati karskuse edendamisele, päratu palju «aateid» õeruti salamandriks

ning tehti ühel heale otsuseks «suurt risti-sõitu» koodi-usu salgajate vastu ette võtta.» Tegelikult muidugi asi nii hull ei olnud.

Kuna maja jäi esialgu H. Koppeli nimele, kes selle 1911 vilistlastekogule kinkis, tuli vilistlastel katta ka majapidamisega seotud kulutused. Vajaminev summa oli umbes 500 rubla aastas. Tudengid maksid igal aastal vilistlastele väikest majauüri. Et aga ehitus isegi palju kulusid oli toonud, vabastati tudengid maja esimesel valmimisjärgsel aastal sellest kohustusest. Kulused maja juures tuli ette mitmesuguseid — kord varastati jalamatt, kord oli küte otsas. Ühel koosolekul palus vilistlane Steinberg «mitte uute toolide pääle astuda, sest toolid saaksivad siis rutem ära rikutud ja uuendamine on kallis».

Esimese maailmasõja ajal anti Viljandi tn 1 asuv seltsimaja kasutada Venemaa Punaeristi Tartu Eesti haigemajale, mida materiaalselt toetasid eesti organisatsioonid. Selts ise kolis esiti «Vanemuise» kolmandale korrusele, seejärel Jaani 40. Sõjaväehaigla likvideeriti 1918. aasta alguses ja EÜS kolis oma majja tagasi. Kui aga veebruarikuus saabusid linna Saksa okupatsiooniväed, anti hoone nende käsutusse ja tudengid läksid taas «Vanemuisesse».

1919. aasta esimesel poolel tegutses majas mõnda aega «Ühistöö» haigla. Sealpeale andis ta EÜSile püsivat peavarju kuni seltsi likvideerimiseni 5. augustil 1940 ENSV Tartu Ülikooli Valitsuse käskkirjaga nr 2269 (selle otsusega lõpetati kõigi üliõpilaskonventide tegevus). 1930. aastal teostati maja ümberehitus ning siis antud välisilme on suuremalt osalt säilinud tänaseni.

1940. suvel, veel enne tegevuse ametlikku lõppu, tuli linnavalitsuse kaudu käsk vabastada pind 24 tunni jooksul Punaarmeele. Seltsi vara leidis endale osaliselt kiirevakuatsiooni korras koha Kastani tänava erakorteris, osaliselt anti see hoiule Eesti Rahva Muuseumile.

Kui Teise maailmasõja rinne Tartust teistkordselt üle oli käinud, oli hävinenud suurem osa linna spordisaalidest. Seetõttu eraldati endine EÜSi maja TRÜ kehakultuuriteaduskonnale. Pärast vahepealseid omanikevahetusi (sõjalise õpetuse kateeder, arvutuskeskus) kuulub see nüüdseks taas põhiliselt sportlastele. Hetkel on hoonel õieti kolm kasutajat: kehalise kasvatuse ja spordi kateeder, kehakultuuriõppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise teaduskonna dekanat ning kunsti-ajaloo kabinet. Hoone kuulub vabariikliku kaitse all olevate arhitektuuri- ja ajaloomälestiste nimekirja. Kas tema kasutamine spordirajatisena ei ole mitte vastuolus maja staa-tusega?

Kultuurilise ja sotsiaalse noorsooaktiivsuse kasvamise õhustikus oleks ehk vajalik

ja võimalik leida hoonetele optimaalsem ja ka algfunktsioonile lähedasem kasutusviis. (Näiteks kammitsevad kitsad ruumiolud praegu kõvasti ÜTÜ humanitaarringide jt kultuuriharrastajate tegevust.) Selle mõtte järgi on tegutsenud ka ülikooli kirjandusteater «Valhalla». Oleme tutvustanud maja ajalugu («Edasi», 14. apr 1987), palunud ekspertarvamusi arhitektidelt ja ajaloolastelt («TRÜ», 8. ja 22. märts 1987), pidanud nõu TRÜ funktsionääridega («TRÜ», 25. okt 1986 ja 29. mai 1987). Olulisi edusamme asja arutamisel paraku näha ei ole.

Ülikool on aastate jooksul saanud enda käsutusse mitmeid spordirajatisi: saalid Kingisepa ja Laial tänaval, spordibaas Käärikul, uus spordikompleks Ujula tänaval. Tõsi, paljudega neist on probleeme. Viimatimainituga eriti — üleekspluateerimisest on saalid ja duširuumid kiirelt kulunud (vt «Edasi», 10. ja 16. dets 1986). Aga tuleb nõustuda prof Atko Viruga: nende rajatiste üldist koorumust tuleb vähendada eelkõige õppetöölise kasutamise arvel («Edasi», 19. jaan 1987). Ülikoolil ei ole jõudu olla tipp- ja rahvasportlaste ettevõtmistajaks. Paraku läheb sinna suur osa vaimujõust ja vahendist. 600 vajaminevat üldkehalise tundi nädalas mahuks maastiku ja nelja seina vahel jagades üsna lähedasti olemasolevatesse baasidesse, põrgatamata sealjuures palli kultuuriväärtustel.

Spordirajatiste põhitüübid hakkasid välja kujunema 2000—2500 aastat tagasi antiiksest palestratest, gümnaasiumidest, hipodroomidest, basiilikatest, staadionidest. Seal on pärit moodsa spordiarhitektuuri põhielemendid (vt Martin Wimmer, «Olympic Buildings»). Teatrisaalis sportimist tuleb pidada barbaarsuseks, olgugi et tegu võib olla tervise tugevdamisega, karskuse edendamisega või millegi muu õilsaga. Ei vabanda ei vahendite nappus ega võidetud medalid. Sel majal on varbrelite ja korpallikonstruktsioonide asemel õigus tagasi saada K. Mägi, J. Koorti, O. Hoffmanni, E. Viiralti kunstiteosed.

Ei sooviks küll, et eelnevast kibedast jutust loetaks välja jäägitut kehakultuuri vihkamist. Füüsiline treening võib muidugi teenida mitmeid eesmärke — sõjalise tubliduse kasvatamist nagu Spartas või vaimu ja keha täiuse ihalust nagu Ateenas. Spordi koha üle meie ühiskonnas võib samuti vaielda. Kas ei ole ta endale vallutanud positsioone teiste eluvaldkondade arvelt? Aga usun, et siinestatud murele näevad ka ülikooli spordi- ja teadusjuhitud lahendust *kalokagathia*likus vaimus. Nii nagu see oli kord Olümpias: «Võistlused toimusid kaunis looduslikus pargis. Kreeka maastiku ilu suurendasid tuntuimate arhitektide rajatised. Maailma ilusaimad skulptuurid ehtisid mänguväljakuid. Muusika ja luuletu-

sed tervitasid atleete. Neid ümbritses elegants ja hea maitse» (Avery Brundage, «Olympic Review», July—August 1970).

JOHANNES PALU

Esperanto pidas juubelit

1887. aasta juulis ilmus Varssavis kellegi «Dr Esperanto» sulest väike 48leheküljeline brošüür «Internacia Lingvo», rahvusvaheliseks tarbimiseks mõeldud keele täielik õpetus. Selle autor oli pseudonüümi taha varjunud tagasihoidlik poola juudisoost arst dr Ludwik Zamenhof (1859—1917), kelle UNESCO 1959. aastal, tema sajandal sünniaastal, kuulutas inimsoo geeniuuste hulka kuuluvaks.

«Internacia Lingvo» sisaldas kogu uue keele grammatika, 904 sõnatüve, neist enamik rahvusvaheliselt hästi ja laialdaselt tuntud, kirjanäite uues keeles, harjutusi ja venekeelse eessõna uue keele sihtidest. Brošüüri laskis dr Zamenhof trükkida omal kulul ja saatis seda arstidele-kolleegidele Moskvasse, Pariisi, Rooma, Londonisse, Stockholmis ja mujale telefoniraamatutest võetud aadressidel — lootuses, et midagi juhtub... Varjunimi «Esperanto» tähendabki uues keeles «Lootja».

Juhtuski. Juba mõne nädala möödudes sai dr Zamenhof Varssavis kirju selles uues keeles. Keel sai hinge sisse. Peagi hakati seda kutsuma lihtsalt «dr Esperanto keeleks», ja nii on jäänud keele nimeks siiani esperanto.

Mis oli selles ühe inimese algatatud keeles võlvat, et ta ainult saja aastaga, üle elades kaks hävitavat maailmasõda, poliitilisi tagakiusamisi, asjatundmatute irvitamisi ja hulganisti muid tõkkeid, on tänapäevaks jõudnud arvesiatava kultuuriteguri ossa?

Kolm peamist eelist on lihtsus, täpsus ja erapooletus. Rahvusvaheliselt tuntud sõnavara, äärmiselt lihtne ja eranditeta grammatika, suurepärase tuletsliidete süsteem on teinud esperanto tõeliselt rahvapäraseks, kergesti õpitavaks ja praktiliseks abikeeleks erinevaid keeli kasutavate inimeste otsesel suhtlemisel. Tema erapooletus väljendub selles, et ta ei kuulu ühelegi rahvusele, kõik peavad teda võrdselt, puhtdemokraatlikel alustel õppima. V. I. Lenin hindas keelte küsimuses kõrgelt erapooletust ja võrdõiguslikkust, andmata eesõigusi mis tahes keelele. Seda printsiipi rikutakse praegu, soodustades nn rahvuskeeli rahvusvahelises tarbimises, nii et üks pool suhtlejatest on sunnitud kasutama teise keelt. Esperanto kasutajad on selles suhtes eelisolukorras: nad ei tee ülekohtu ühelegi keelele. Esperanto ei taha asendada teisi keeli, ta on nende vahel vahendajaks.

Esperanto keele sõnaraamatud on üsna õhukesed: dr J. C. Wellsi «*Esperanto and English Dictionary*» esperanto-inglise osa on vaid 162 lehekülge, dr E. A. Bokarevi väga väikeseformaadiline «*Esperanto-russkii slovar*» 26 000 sõnaga ainult 474 lehekülge. Millest nii vähene sõnavara?

Tuletusliidete väga süsteemselt arendatud võimalused lubavad moodustada sõnatüvedest uusi mõisteid ilma uute tüvisõnade loomise vajaduseta. Paarikümne tuletusliite ja nende kombinatsioonidega saab luua uusi, ootamatult täpseid mõisteid. See süsteem teeb esperanto keele sõnavara lõpmata rikkaks, aga õppimiseks äärmiselt lihtsaks. Siinkohal ei ole võimalust näideteks, asjasthuvitatuile on saadaval J. Ojalo «*Esperanto keele õpik*».

Lisaks ülaltoodule käänete vähesus (kaks käänet!), põrdelõppude puudumine, erandita reeglid — esperantos on teadlikult välditud kõik see, mis isevoolu teel kujunenud rahvuskeelte õppimise nii raskeks teeb. On andmeid, et Lev Tolstoi tutvus esperantoga mõne tunni vältel. . . Meie ei ole enamasti temasarnased geeniused. Ma võin aga kinnitada, et ka meil ja praegu 12—16aastased lapsed, õppinud koolis esperantot ühe nädalatuuni septembrist maini, saavad juba aprillis välismaalt kirjavastuseid!

Maailmas õpitakse esperanto keelt paljude maade kõrgkoolides, ka meie TRÜs (prof P. Ariste) ja TPis (dots V. Hromov). Ilmub üle saja perioodilise väljaande, paarkümmend raadiojaama kasutab päevas mitut puhku esperantot; selles keeles ilmunud raamatuid — originaalloomingut ja tõlkeid — on üle 60 000 nimetuse, sealhulgas «*Eesti Raamatu*» väljaanded. Nagu ütleb akadeemik Heino Liimets, on esperanto sobiv just väikerahvastele, kelle keelel on raske ulatuda üle rahvuspiiri, aga esperanto abil ta teeb seda. Eesti autoritest on loonud esperanto keeles originaalteoseid Hilda Dresen ja Hendrik Adamson, tõlgitud on Vilde «*Mäeküla piimamees*», Tammsaare «*Kõrboja peremees*», Johan Liivi luulet, tänapäeva autoritelt E. Krusteni «*Okupatsioon*», Lilli Prometi «*Lamav tiiger*», Mats Traadi «*Tants aurukatla ümber*», F. Tuglase «*Viis novelli*», D. Vaarandi «*Tuulevalgus*», fragmente «*Kalevipojast*», kui mainida olulisemaid.

Esperanto kasutajatel on traditsioon korraldada omi ülemaailmseid kongresse igal aastal ise maal, märkimaks keele rahvusvahelisust ja demokraatlikkust. Seni on peetud 71 kongressi, tuhanded osavõtjad on neilt saanud veendumuse esperanto sobivuses mis tahes rahvusvahelise suhtlemisala jaoks. On peetud raadteelaste, õpetajate, meedikute, sõjavastaste, juristide jne erialakongresse, teadlased on esperantot viljakalt kasutanud.

Tänavune juubelikongress peeti juulis Varsavis, esperanto sünnimaal, sinna oodati viitkuid tuhandet osavõtjat kõigilt viielt kontinentilt. Mitmed ei saanud sellest osa võtta poliitiliste tõkete tõttu, aga esperantoajakirjad toovad kongressil räägitu kõigile kätte.

Esperantot on pooldanud paljud teaduse ja vaimuelu suurkujud, nagu juba mainitud Lev Tolstoi, Albert Einstein, Romain Rolland, A. Barbuse, A. Lunatšarski, K. Tsiolkovski, H. Wells, Lu Xun, M. Gorki, I. Szerdahelyi. Komponist S. Tanejev pidas oma päevikut esperanto keeles, Austria president dr Franz Jonas oli esperantoõpetaja, Rumeenia kuninganna Carmen Silva luuletas esperanto keeles. . . Vaimuilmas mõistetakse esperanto olemust ja vajadust. Poliitikamehed ei ole selleni veel jõudnud. Nii hävitas Hitler fašistlikul Saksamaal esperantiste ja mõnelgi muul maal olid nad põlu all kui spioonid, fanaatikud ja nii edasi. Praegugi teeb poliitiline eelarvamus veel takistusi esperantole — kardetakse, et ta saab võistlejaks «*maailmakeeleks*» pürgivale rahvuskeelele. . . Esperanto ei taha saada ainukeeleks maailmas, ta jääb ikka teiseks keeleks emakeele kõrval.

Esperantol puudub materiaalne tõukejõud — raha võim, mis rahvuskeeli valitsuste soosingul toetab. See asjaolu ongi olnud takistuseks tema tõelisele levikule. Teisest küljest mitmed praktiliselt vägagi vajalikud uuendused nagu näiteks kalendrisüsteem ja meetermõõdustik ei ole ju ka kiiresti levinud: meetermõõdustik vajas rakendumiseks üle saja aasta, kalendrikorraldus on nelisada aastat kõne all olnud! Esperanto on vaid saja-aastane, ent sellegi lühikese perioodi jooksul on tal edusamme, mida ka poliitikud ei saa eirata.

NSVLI esperantoliikumist korraldab Moskvas Sõprusühingute Liidu juures tegutsev Nõukogude Esperantistide Assotsiatsioon (ASE), millel on vabariikides osakonnad. Eesti osakonda juhivad dots Ferdinand Eisen, meie kauaaegne haridusminister. Ülemaailmse Esperanto Liidu esindaja on Tallinna 44. keskkooli õpetaja Johannes Palu, erialase esindajad on F. Eisen (filosoofia), Jaan Ojalo (kooperatiivne liikumine ja rahukaitse), «*Harju Elu*» toimetaja Ahto Kaljusaar (ajakirjandus) ja noorsoodelegaat abiturient Toomas H. Liiv. Selline esperantistide eriline korraldus — delegaatide võrk — tegutseb ülemaailmselt ja annab tegelikkude abi esperantistidele, kes vajavad võõral maal informatsiooni, ulalust või muud toetust.

Eestis tegutsevad esperantistide klubid kultuuriasutuste, klubide, noortemajade jne juures Tartus, Viljandis, Pärnus, Haapsalus, Kohtla-Järvel, Kehras, Tõrvas, Raplas jm. Tallinnas tegutseb esperantoklubi Haridus-

ja Teadusala Töötajate Maja juures (Raekoja plats 14); igal kesknädalal on klubiõhtud huvitava kavaga, kus sageli esinevad ka külalised. Osavõtt on vaba kõigile.

Rahutaotluse, keskkonnakaitse ja teravishoiu kõrval on rahvusvaheliselt vaieldamatu tähtsusega ka keeleprobleem. Üha süveneva rahvusvahelise suhtlemise juures ei saa enam läbi ühe «elava», kuid sunnitud suhtlemiskeele kasutamise. Tõlkimine on seni aga väga kallis ja aeganõudev töö. Esperanto laiem kasutuselevõtt lahendab need probleemid lihtsalt, kiiresti ja otstarbekalt. Meie praegusel uuenduste ajastul on õige ka seni tagasihoidud esperantotegevusele anda uut hoogu ja laiemaid võimalusi kui seni. Olemegi jäänud tahapoole Ungari, Bulgaaria, Saksa DV esperantoliikumisest, kõnelemata arenenud esperantotegevusega maadest. Seda saab likvideerida aktiivselt tegutsedes.

ASTRID REINLA

Kriminaalromaan — populaarteaduslik teos?

Selle üle oli NSVL KL ulme-, detektiiv- ja seikluskirjanduse nõukogu pleenumil Moskvas 2. ja 3. märtsil kavas vaielda, igatahes oli osavõtjatele jagatud teesidelehel number ühe all märgitud: kas kriminaalromaan on ilukirjandus või aimekirjandus? Ilmselt pidi küsimus provotseerima kokkutulnud arvamusi avaldama. Aga vaidlus jäi paraku ära. St vaieldi küll, ent hoopis muude asjade üle. Üksmeelele jõuti ainult ühes — nõukogude KrR on alla käinud. Kriitik L. Issarova märkis, et KrR-e on meil kolme liiki: kahvatu-hallid, hallid ja erehallid. Tõi esile põhjusigi, eelkõige teatud teemadele kehtestatud vetod. Tõepoolest, kirjanik, kes tahab hakata kirjutama detektiivžanris, peab arvestama mitmeid kirjutamata nõudeid: miilitsatöötajaid tuleb kujutada positiivselt; õiglus peab võitma; uurijad ei tohi mingil juhul rikkuda seadust; juurdlus peab saama lõpetatud, st kurjategija kinni püütud; juurdlust ei tohi toimetada eraviisiliselt (st ei mingeid eradetektiive); ei tohi olla konflikte a) uurimisorganite töötajate vahel, b) uurijate ja elanikkonna vahel; miilitsatöötajate perekonnanimed peavad olema heakõlalised; peategelasest uurija perekonnaelu peab olema laitmatu (nt kui ta on veel vallaline ja kutsub tuttava tütarlapse kohvikusse, peab ta temaga varem või hiljem abielluma). Kui lisada uurijale veel sobivad terashallid silmad ja karm näoilme, saamegi raamatust raamatusse rändava vakra nooremleitnandi või majori, kes kõik asjad õigesti paika paneb ja lugejaid haigutama sunnib. Nenditi ju, et KrR-i põhilugejaks on pensionärid, kel aega üleliia käes.

Nii et kui kasutada tuntud võrdlust ja sa-

mastada KrR-i ristsõnamõistatusega, siis on ruudustik sedapuhku eeskirjadega üsna täpselt ette joonistatud ja autoril jääb üle ainult kohusetruult sõnad sisse kombineerida. (Muuseas, eksisteerivad ka ristsõnade koostamise eeskirjad; «Smena» nr 4/87 õpetab oma lugejaid, kes soovivad vastaval konkursil osaleda: ei maksa kasutada haiguste nimetusi, puhtreligioosseid või monarhistlikke või jälle ebameeldivaid assotsiatsioone tekitavaid sõnu jne, jne. Kogenud autor tutvub alati enne kirjutama hakkamist eeskirjadega, olgu žanr milline tahes.)

Üks põhjus, miks lugejahuvi kodumaise KrR-i vastu viimasel ajal on langenud, on niisiis ligitõmbava uurijaisiksuse puudumine (siinkohal sobib ehk meenutada Poirot'd või Maigret'd või kas või vana head Sherlock Holmesi). Aga muidki põhjusi pole vaja kaugele otsida. Pleenumil võrreldi KrR-i vees lahustunud ajaleheinfo — kes kelle kus ja millal maha löis. Ometi kipub seosama ajaleheinfo praegu kõige põnevamatki seikluskirjandust üle trumpama. Kirjanik jutustab meile näiteks põneva loo vanaema ehtekarbist varastatud briljandi tagaajamisest. Ajaleht aga kirjutab üksikasjaliselt ministri mahhinatsioonidest, kus tegu palju suuremate summadega. Ega pea seejuures sugugi kinni eespool toodud «kümnest käsust» — vt näiteks «Ogonjokis» tänavu ilmunud lugu võimu kuritarvitamisest Karjala ANSV miilitsaorganites.

Teiselt poolt on ju ka normaalne, et ajakirjandus kirjanusest ette jõuab, vahepeal kippus see olema vastupidis. Eks meie omagi «olmekirjandus» täitnud palju publitsistika funktsioone, ja seda ei maksa pahaks panna kirjanusele, vaid ajakirjanusele.

Omajagu publitsistlikke teeneid on siiski ka neil halliks tituleeritud detektiivlugudel. Kui avalik moraliseeriv haltuura kõrvale jätta, võib KrR-e jagada laias laastus kahte liiki: «ajutreening», mida loevad akadeemikud vaimseks pingelõdvenduseks (nt maailmakuulus geneetik Nikolai Timofejev-Resovski eelistas Agatha Christie't) ja mis on eelkõige enigmaatiline, ja n-õ sotsiaalsed romaanid, mis vähemasti püüavad ühiskonna probleemidest läbilõiget anda, kirjeldades ka ühiskonna pahupoold. Ja seaduserikkujate kohta kümme käsku ei kehti, nemad tohivad olla kas või kogu maailmaga konfliktis. Kurjategijaid ei pruugi autor ilustada ja seetõttu võib KrR-is leida üsnagi huvitavaid inimtüüpe ja sotsiaalset miljööd. Mõne aasta eest heideti paarile autorile «Literaturnaja Gazeta» isegi ette, et nende teosed näitavad maailma liiga süngena, aga mis parata, kui enamjagu tegelasi oli korduvalt kinnistunud sulid.

Seesugust ehedust, nagu nt soomlase Matti

Yrjänä Joensuu romaanis «Harjunpää ja politseiniku poeg» (Tln, 1986) pole küll juhtunud meie KrR-des kohtama ja küllap on siin oma osa ka autori keelepruugil. Joensuu laseb oma tegelastel (erinevalt meie pättide kenasti normitud kirjakeelest) kõnelda meile harjumatult vänges stiilis; aga ehk lasebki maailm, kuhu need poisid on elama sattunud, ennast ainult niimoodi väljendada. Peaaegu oleks tahtnud öelda, et Joensuu romaan on liiga hea, et kriminulli nime kanda, aga see oleks vale: hea KrR on niisama täisväärtuslik kirjandusteos nagu mis tahes muu hea raamat.

Kuid tuleme veel kord nõukogude sotsiaalse KrR-i juurde tagasi. (Muide, pleenumil avaldati ka arvamust, et KrR-i puht mõttemänguna pole meie kirjanduses tarviski. Ja praktiliselt meil seda nagunii ei viljelda, piiratakse impordiga. Üks Agatha Christie tõlkevalimik seisnud kirjastuses küll paar aastat, kuna ülemused ei suutnud otsustada, kas tegu pole mitte massikultuuri ähvardava pealetungiga.) Tegelikult on sotsiaalne KrR tõepoolest üks võimalus teravatele probleemidele tähelepanu koondada. Näiteks romaan ljuuberitest oleks ühtepidi kahtlemata kriminaalromaan, sest nende teod on enamasti kriminaalsed. Teiselt poolt annaks too mõeldav teos — eeldades, et autor asja tunneb ja ausalt kirja paneb — vähemalt mingigi võimaluse nende mõttemaailmaga kontakti saada. Alternatiivse võimalusena võiks märkida T. Ajtmatovi «Tapalava» taolist romaani (kus on juttu ka noortest narkootikumidega kaubitsejatest, ehkki hoopis teises plaanis), aga paraku ei sünni sellised teosed kuigi sageli. KrR ei ole skalpell, millega mädapaiseid ravida saaks, aga ta võib aidata selgitada paistes tekkimise põhjust.

Kui aga mingi teos aitab midagi laiemalt selgitada, siis võiks seda populaarteaduslikuks raamatuks nimetada küll, ja nõnda olemeegi otsapidi pealkirja juures tagasi. Lisame siia juurde veel, et iga KrR sisaldab vähem või rohkem õigusteavet (nt et kambaga peksmise puhul saab rohkem karistada see, kes annab surmava hoobi), täites selgi kombel üldharmise ülesannet. Või manitseb inimesi vaksali automaathoiukapi numbrikoodi võõraste pilkude eest varjama, kirjeldades õpetlikult, kuidas vargad hooletust ära kasutavad. Kuna KrR-e seni veel ilukirjanduse toimetustes toimetatakse, ei saa paraku iga detaili tõena võtta, aeg-ajalt on juristid ajaleheski autoritele etteheiteid teinud kriminaalmenetluse reeglite mittetundmise kohta. Aga see viga oleks juristiharidusega toimetajate rakendamisel kergesti parandatav.

NO VABANDAGE!

Nr 5. Lk 41 «graffiti'le» p. o «graffiti'le»; lk 94 Sergei p.o Sjerg Šupa.

Nr 6. Claude de L'Estoile'i «Joogilaulus» palub tõlkija lugeda lk 36 ülalt 4. värssi: «kes hoiab peekrit kõrgel ühes peos». Lk 65 Kärt Hellerma p.o Hellermaa. Lk 51 «voetakse» p. o «võetakse»; «demagoogiks nimetame» p. o «demagoogiaks nimetame». Lk 54 kirjas seisev «retooriline küsimus: kaks kakskeelsus või poolkeelsus?» ei demonstreeri mitte poolkeelsuse tingimustes kujunevat kogelemist — seal hoopis p.o «... kas kakskeelsus või poolkeelsus?» Samuti lk 55 «enestunnetus» p.o «enesetunnetus».

«Postimees» meie päevil.

«Vikerkaare» 5. nr-s (lk 91) räägib Inno Haan Tartu NAKi 15. detsembri kõnekoosolekust ««Postimehe» päevil» ja lisab: «Lähemalt vt «Looming» 1987, nr 4». Oma nõutust väljendanud lugejatele teatame (vastavalt «Loomingu» kriitika, kirjandusteaduse ja informatsiooni osakonnast saadud seletusele): viide «Loomingule» on osutunud eksitavaks seetõttu, et hoolimata esialgsest kavast ei pidanud juhtkond võimalikuks koosoleku kohta lähemat informatsiooni avaldada. Mõnevõrra selgust toob Kirjanike Liidu presiidiumi kiri 22. aprillist 1987, kus muu hulgas öeldakse, «et kuna tegemist ei ole pelgalt informatsioonilise sõnumiga Tartu NAK-i detsembrikoosolekust, vaid kirjutisega nii komplitseeritud tagapõhjaga poliitikust nagu Jaan Tõnisson, milline käsitlus eeldaks äärmist poliitilist takti ja läbikaalutust», siis — nagu peame mõistma — ei mahtunud asjaomasesse mõneleheküljelisse ülevaatesse neid omadusi küllaldasel hulgal. Rõõmsama tulevikuväljavaate kohta loeme seepeale «Postimehe» 1899. aasta ühest numbrist: «Hakavad teised, kes meist vägevamad, arvama, nagu puutuksime meie oma pisikesi asju õiendades ette, siis ei maksa meil nendega riidu alata. Meie jätame oma armsamad asjad, mis teiste silmi näikse eksitama, rohkem kõrvale ja asume nende asjade juurde, mis veel lihtsamad ja igapäevasemad on, nõnda et neist vististi keegi erutust ei saa tundma.»

Elo Viiding, s 1974. a. Tallinna Muusikakeskkooli VII kl õpilane.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vseviov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 03. 07. 1987. Trükkida antud 11. 08. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 8,32. Arvestuspoognaid 9,0. MB-07150. Tellimuse nr. 2728. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükkoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 34 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 9, сентябрь 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245